

Más szabad királyi városoktól eltérően Sopron esetében a Habsburg dinasztia szakrális reprezentációjának számos emléke kapcsolódik az evangélikus gyülekezethez is, épp ezért célszerű ezeket külön bemutatni. Figyelemre méltó, hogy ebben a folyamatban a 17. század utolsó harmadában megerősödő rekatolizáció (erőszakos ellenreformáció) sem okozott törést, sem pedig az, hogy ennek következtében a 18. század elejétől az evangélikusok kisebbségbe kerültek a katolikusokkal szemben.

A Szent Mihály- és a Szent György-templomban már a 17. században is több alkalommal tartottak ünnepi istentiszteletet és Te Deumot, így például IV. Ferdinánd és I. Lipót pozsonyi koronázásának napján, vagy 1654. május 25-én, annak örömeire, hogy az előző napon III. Ferdinánd és fia, IV. Ferdinánd szerencsésen visszatértek Bécsbe a regensburgi birodalmi gyűlésről, ahol a trónörökös német-római királlyá koronázták. 1658. július 31-én, I. Lipót frankfurti császárrá választása alkalmából ismét Te Deumot tartottak.

Az evangélikus gyülekezet I. Lipót iránti tiszteletadásának leglátványosabb emléke a császár 1660-ban festett félalakos képmása, amely a Szent Mihály-templom sekrestyéjében újonnan létrehozott gyülekezeti könyvtár számára készült. A festmény, amely a német-római császári koronázási ornátusban, vállán a koronázási palásttal, jobbában a gótikus jogarral, balján a császári koronával ábrázolja I. Lipótot, egy három portréből álló együttes része, amelyek a császár mellett Zoana (Zuana) Péter Menyhért (1610 k.–1666) polgármestert és Lang Mátyás (1624–1682) lelkészt ábrázolják, valamivel kisebb méretben. Előzőn az INCHOABAT szó olvasható, amely a polgármesternek a könyvtár megalapításában játszott szerepét hangsúlyozza, utóbbin pedig az AMPLIFICABAT, azt jelezve, hogy a lelkész továbbfejlesztette a könyvtárat. Lipót portréján a HOC IMPERANTE felirat jelzi, hogy mindez az ő uralkodása alatt zajlott.

Serfőző Szabolcs: „A kétfejű sas szárnyainak oltalmában” A Habsburg uralkodók reprezentációja a kora újkori Sopronban

Ára: 600,-Ft

2020. harmadik szám

Soproni Szemle

Soproni Szemle

2020. harmadik szám

Hetvennegyedik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.

Alapította Heimler Károly.

Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány

Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.

Megjelenik évente 4 alkalommal.

SZERKESZTŐSÉG

Dominkovits Péter, Jankó Ferenc, Kelemen István, Kiss Melinda technikai szerkesztő,
Kücsán József, Németh Ildikó, Szende Katalin felelős szerkesztő, Tóth Imre,
Turbuly Éva, Varga Imréné titkár

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Csekő Ernő, Domonkos Ottó, Fiziker Róbert, Galavics Géza, Gömöri János,
Józan Tibor, Pápai László, Veöreös András, Winkler Barnabás

A Soproni Szemle Alapítvány székhelye: 9400 Sopron, Új utca 4.

Postacím: 9401 Sopron, Postafiók 315

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, interneten <https://eshop.posta.hu> weboldalon, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), valamint az egyesületi díjjal kombinálva a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 4400 Ft-ért, nyugdíjasoknak és diákoknak

3400 Ft-ért. Előfizetési díj egy évre 2400 Ft, egyes szám ára 600 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Egyetem Növényzeti Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magasföldszint) kaphatók.

A 10404058-40510307-00000000 bankszámlaszámra történő befizetéssel támogathatja a Soproni Szemle Alapítványt. Köszönettel fogadunk minden támogatást.

Nyomdai munka: Foreno Nonprofit Kft. 9400 Sopron, Fraknói u. 22.

Felelős vezető: Major Lajos ügyvezető igazgató

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen elkészítve szövegfájlban (lehetőleg Word formátumban) kérjük benyújtani.
- A leadásra szánt anyag tartalmazza a szövegfájl, a képfájlok megfelelő sorrendben számozva képjegyzékkel, valamint az illusztrációkat is magába foglaló szövegváltozatot Word vagy PDF formátumban.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. előfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kísérőlevélben vagy az illusztrált szövegfájlban kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.
- A szerkesztői felkérés vagy egyeztetés nélkül leadott kéziratok megjelenítésére a szerkesztőség nem vállal kötelezettséget.
- A folyóiratban megjelenő anyagok két lektor szakvéleménye alapján kerülhetnek közlésre. A szerkesztőség fenntartja a szöveggondozás jogát.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Digitális képek esetén JPG vagy TIFF fájlokot kérünk legalább 300 DPI felbontásban. A Word szövegfájlba illesztett illusztrációk nem alkalmasak a technikai szerkesztésre.
- A sorszámmal ellátott illusztrációkhoz kérjük, egy külön fájlban mellékeljék a képjegyzéket.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A szerzők nevét dőlt betűvel kérjük feltüntetni

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem vállalja, hanem PDF fájlt küld a megjelent közleményről.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, bankszámlaszámot, a kezelő pénzügyi intézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- Sajnálattal közöljük, hogy 5000 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

Soproni Szemle

| 2020. harmadik szám

| hetvennegyedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

UGRY BÁLINT: Galavics Géza köszöntése	275
---	-----

HIT, HŰSÉG ÉS MŰVÉSZET A 16–18. SZÁZADBAN

BUBRYÁK ORSOLYA: Az Igazságosság és az Idő – Hans von Aachen birodalmi allegóriái	277
SERFŐZŐ SZABOLCS: „A kétfejű sas szárnyainak oltalmában.” A Habsburg uralkodók reprezentációja a kora újkori Sopronban	294
FAJT ANITA: Otthon a hitben. Irodalomtörténeti adalékok a 17. század közepén Sopronban élő osztrák nemesi családok életéhez	345
VERESS FERENC: Egy dunántúli barokk művészpálya: az építész és festő Lucas de Schram	369

SOPRONI KÖNYVESPOLC

DOMINKOVITS PÉTER: Géza Pálffy: Die Krönungsfahnen in der Esterházy Schatzkammer auf Burg Forchtenstein. Die Geschichte der Krönungsfahnen der Länder der Stephanskronen vom Spätmittelalter bis Anfang des 20. Jahrhunderts. Eisenstadt, 2018.	400
--	-----

A *Soproni Szemle* – némileg elébe menve az ünnepnek – 2020. októberi számával az idén nyolcvan éves Galavics Géza művészettörténész, történész munkássága előtt tiszteleg. Köszöntöm egy olyan tudós pályájának nagy vonalakban való bemutatása is egyben, akit egész élete során kiemelkedően foglalkoztatott szűkebb pátériája, Sopron és környéke története, és aki mindig nagy figyelmet szentelt a térség művészeti emlékeinek. Mindezt egy olyan nézőpontból tette, ami miatt napjainkban pályatársai őt az újkori magyar művészet és a közép-európai barokk egyik legkiválóbb kutatójának tartják.

A köszöntéshez felütésként egy közelmúltbeli emlékemet választottam, ami véleményem szerint jól illusztrálja Galavics tanár úr szülőföldjéhez való kötődését, illetve kutatói szemléletét. Nemrég egy telefonbeszélgetésünk során arról mesélt, hogy 1956 őszén, kamaszként újságot hordott ki szülőfalujában, Lövőn. Így azt a *Népszabadságot* is, amelynek november 3-ai címlapját szerette volna közölni a hamarosan megjelenő községmonográfiában. Ennek a lapszámnak a felkutatásában kérte a segítségem. A címlapon Nagy Imrének az ENSZ főtitkárához, Dag Hammarskjöldhöz írott levele olvasható,

amelyben a miniszterelnök Magyarország semlegességének elismerését és garantálását kéri a szervezettől. Az újságot nagy remények közepette olvasták a kis nyugat-dunántúli faluban is. Egy nappal később azonban megkezdődött a szovjet katonai invázió és egy új, több mint három évtizedes időszak vette kezdetét az országban, ami természetesen a falu későbbi mindennapjaira is hatással volt. Galavics Géza minden bizonnyal azt szeretné majd illusztrálni a kötetben a dokumentummal és a mellé írt, feltehetően személyes hangú szöveggel, hogy egy kis közösség miként „lélegzik együtt” az egész nemzettel; illetve, hogy a történelemformáló események (sőt, történelmi struktúrák) a társadalom kisebb egységeiben is megmutathatók. Azt gondolom, hogy – túl lokálpatriotizmusán – ezért sem szakadt el sosem gyermek- és ifjúkori környezetétől: Lövőtől és Soprontól. Ez pedig nemcsak abban nyilvánul meg, hogy gyakran látogat haza szülőföldjére (amint arról nekem is sokszor és nagy kedvvel mesél), hanem aktívan kutatja annak történelmét, művészettörténeti emlékeit.

Ha végigtekintünk Galavics Géza hosszú publikációs listáján, a Lajta és a Rába folyók határolta terület művészeti központjairól, az egykor ott őrzött műtárgyakról és a települések műemlékeiről szóló írások túlsúlya rögtön szemünkbe tűnik. Szülővárosa, Győr emlékei mellett számos tanulmányt publikált az Esterházyak mecénatúrájáról és annak központi helyszíneiről, Fraknóról, Kismartonról és Fertődről (Eszterházáról). Egészen biztos vagyok benne, hogy nincs olyan szakember ma Magyarországon, aki több ismerettel bírna a régió művészetéről, mint ő. És ez határokat nem ismerő érdeklődésének csak egy szelete.

Ennek ellenére, vagy éppen ezért, Sopron és környéke kiapadhatatlan kutatói inspiráció forrása számára. Ezt mutatja az is, hogy vezető szerepet visz Lövő új monográfiájának munkálataiban. (A régít ugyancsak egy neves lövői, Mohl Adolf írta.) Egy 2014-ben, Turbuly Évának adott, a *Soproni Szemlében* napvilágot látott interjújában pedig a következőket mondta: „Ha van még valami, amit az ő (ti. Csatka Endre, Galavics Géza soproni mestere és mentora) nyomdokaiba lépve szeretnék megcsinálni, az a soproni Szentháromság-szobor alapos művészettörténeti elemzése.” A város főterén álló, komplex programmal rendelkező, grandiózus szobormű a 17. századi magyarországi művészet kulminációja, amelyben a lokális és a nemzetközi képi hagyományok összeérnek. Galavics Géza mindkettőnek kiváló ismerője, így az ígért elemzés nagy várakozásra ad okot – és nem csak a szakmabelieknek. Sokunk nevében kívánok jó munkát! Isten éltesen!

HIT, HŰSÉG ÉS MŰVÉSZET A 16–18. SZÁZADBAN

BUBRYÁK ORSOLYA

Az Igazságosság és az Idő – Hans von Aachen birodalmi allegóriái*

A tizenöt éves háború vizuális reprezentációjának egyik első képviselője volt az az összetett ikonográfiájú, politikai allegória (*Az Idő allegóriája*) (1. kép),¹ amelyet II. Rudolf császár udvari festője, Hans von Aachen (1552–1615) a feltételezések szerint 1598-ban, Győr visszavételének alkalmából készített a prágai Kunstkammer számára. A rendkívül sokrétű, s ennél fogva évtizedek óta szakmai viták keresztútjében álló kompozíciónak méltán szentelt teret Galavics Géza is a török háborúk képzőművészeti megjelenítéséről írt kötetében.² Jelen tanulmányban alapvetően nem az allegória értelmezéséhez, hanem annak származásához kívánok hozzászólni. A kettő azonban aligha választható szét egymástól.

Bár az allegória törökellenes propagandája egyértelműen II. Rudolf császár megbízását feltételezi, a prágai Kunstkammerben nem mutatható ki a mű jelenléte.³ Mi több, a provenienciájáról egyáltalán nincsenek adataink a 20. századot megelőzően. Időről időre felmerül viszont, hogy egy másik, hasonló méretű és formátumú kép (*Az Igazságosság allegóriája*) (2. kép)⁴ párdarabjaként készült, amelyet a kutatás I. Miksa bajor herceg gyűjteményére vezet vissza. A tanulmányban e két festmény egymáshoz való viszonyát, lehetséges prágai származásukat vizsgálom egy nemrég előkerült levéltári forrás fényében.

A példányok

Az újonnan felfedezett dokumentum szerint ezt a két képet 1641-42 körül – több más művel együtt – egy augsburgi polgár, Jeremias Steininger (1591–1657) gyűjteményéből kínálták vételre a császári háznak: „Hans von Ach két műve, az egyikben Justitia van megfestve hat másik alakkal és egy oroszlánnaal, 200 fl, a másikon az Idő, aki mindent lerombol, nyolc másik alakkal és épületek romjaival, körülbelül két arasz magas, 200 fl.” (Pezzi

*A tanulmány az NKFIH 129362 sz. kutatási projektje keretében készült. A szerző az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatottja.

¹ Staatsgalerie Stuttgart, ltsz. 2130. Olaj, réz, 55,5×47 cm. Jelezve bal oldalt, Vénusz feje felett: H. V. ACH.

² Galavics Géza: Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet. Budapest, 1986. 32.

³ Heinrich Zimmermann: Das Inventar der Prager Schatz- und Kunstkammer vom 6. Dezember 1621. Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses 25 (1905), XIII–LXXV. által közzétett inventáriumban nem szerepel.

⁴ BStG, Alte Pinakothek, München, ltsz. 1611. Olaj, réz, 56×47 cm. J. b. l. „HANS V. ACH. FEC. 1598.”

1. kép. Hans von Aachen: Az Idő allegóriája, 1598 körül. Staatsgalerie Stuttgart © Staatsgalerie Stuttgart

doi di Hans von Ach, in uno de quali è dipinta la Giustizia con altre sei figure et un leone, F. 200. Nel altro, e il Tempo che abbatte ogni cosa con otto altre figure e rotture di fabbrice di P. 2 altezza in circa – dimanda F. 200.” Jeremias ekkor apja, Hans Steininger (1552–1634) híres Kunstkammerének darabjait árulta; vásárolt is tőle a császári ház, de történetesen nem ezeket a darabokat, így a képek nem sokkal ezután szétváltak egymástól.⁵

⁵ 1642 áprilisában különböző festményekért 1100 forintot fizetett ki neki a Hofzahltamt. *Emma Schwaighofer*: Auszüge aus den Hofzahlamtsrechnungen in der Nationalbibliothek. Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien, N. F. 12 (1938), 232. reg. 372. Az adat sajtóhiba folytán 1639-es évszámmal ismert a szakirodalomban.

2. kép. Hans von Aachen: Az Igazságosság allegóriája, 1598. Alte Pinakothek, Bayerische Staatsgemäldesammlungen, München © Blauel Gnamn / Artothek

A Steininger-jegyzékben Az *Idő* diadalaként meghatározott kép nagy valószínűséggel a stuttgarti Staatsgalerie fent említett uralkodói allegóriájával azonos. Az égen a kezében sarlót és homokórát tartó Szaturnuszt (Kronoszt) láthatjuk, az előtérben egy fiatal férfialak magasodik a lába alatt kuporgó legyőzött – a szétszórt fegyverzetből és turbánból ítélve oszmán – ellenség fölé. A férfi két oldalán Vénusz Ámorról, illetve Ceres a bőségszaruuval jelképezi az eljövendő békét (szeretetet) és bőséget, amelyeket II. Rudolf császár uralma az ellenség legyőzését követően a birodalom számára biztosít. A háttérben

3. kép. Hans von Aachen: Az Igazságosság allegóriája, 1598 előtt. Detroit Institute of Arts, ltsz. 2002.2.
© Detroit Institute of Arts

további nőalakok (a feltételezések szerint a hét szabad művészet képviselői),⁶ valamint antik épületromok közt Jupiter, illetve – a birodalmi eszme folytonosságát hangsúlyozandó – Róma szobra⁷ fedezhető fel.

⁶ *Thomas DaCosta Kaufmann: The School of Prague. Painting at the Court of Rudolf II.* Chicago, 1988. 139.

⁷ A korábban Minerva szobraként értelmezett ülő nőalakot *Thomas DaCosta Kaufmann: Empire Triumphant. Notes on an Imperial Allegory by Adriaen de Vries.* *Studies in the History of Art* 8 (1978), 72. azonosította Rómaként.

Az *Igazságosság diadalának* megfeleltethető kompozícióból viszont, mint a 2000-es évek elején kiderült, két példány maradt fenn. A már régóta ismert Münchenben, az újonnan előkerült Detroitban (3. kép)⁸ őrzik. A Steinger-lista leírása bármelyikre jól illik, leszámítva, hogy a képek nem *Justitia* nélkül, hanem vele együtt ábrázolnak hat alakot. A középpontban mindkét képen a karddal és mérleggel ábrázolt Igazságosságot láthatjuk, amint egy oroszlán segítségével védelmezi a meztelen Igazságot (*Veritas*) a Csalárdságtól (*Fraus*). A háttérben három nőalak – *Abundantia*, *Pax* és *Concordia* – jelképezik az ebből fakadó bőséget és békét. A két képen elsősorban a tájháttér különbözik, illetve a legyőzött figura, akit a festő a müncheni példányon férfiként, a detroitin nőként jelenített meg.⁹

Nemrég az is felmerült, hogy a képpár valójában egy II. Rudolf számára készült „triptichon” része. A hiányzó darabot Lubomír Konečný azonosította egy egykor a prágai Kunstkammerben őrzött, de mára elveszett festménnyel, amely *Herkules diadalát* ábrázolta.¹⁰ Az allegória kompozíciója ismert, mert Hans von Aachen előrajza (4. kép)¹¹ és két a festmény után készült rajzmásolat is fennmaradt róla.¹² A mű Herkulest ábrázolta, amint legyőzi a pénzes zsákba kapaszkodó, hosszú szamárfülekkel viselő, mezítelen nőalakként megjelentetett Kapzsiságot (*Avaritia*),¹³ a kígyós hajfürtökkel ábrázolt Irigységet (*Invidia*), valamint a Csalárdságot (*Fraus*). Győzelmét *Minerva* pálmaággal és babérkoszorúval jutalmazza, a háttérben nőalakok, talán a megszabadított művészetek képviselői sejlenek fel antik épületek közt. Nemcsak a téma (az erény győzelme a bűn felett) és az inszenálás (antik romok közt) hasonló, hanem a rajz stílusa, az alakok arányai és mozdulatai is. Sőt, helyenként egészen konkrét egyezést is találunk: *Avaritia* alakja pontos megfelelője a detroiti allegória hasonló figurájának.

⁸ Detroit Institute of Arts, ltsz. 2002.2. Olaj, réz, 60×49,8 cm. Jelzetlen.

⁹ A két változat közti eltérésekről részletesen ld. *George S. Keyes: Observations Concerning an Autograph Variant by Hans von Aachen. Acta Historiae Artium* 44 (2003), 207–212.

¹⁰ Szoros kapcsolatát a müncheni képpel már *Kaufmann* i.m. 1988, 140. is jelezte, egyértelműen azonban *Lubomír Konečný: Bildinhalte*. In: Hans von Aachen (1552–1615). *Hofkünstler in Europa*. Szerk.: Thomas Fussenig et al. Berlin, 2010. 80. sorolta a két ismert allegória mellé.

¹¹ *Kunstsammlung der Georg-August-Universität Göttingen*, ltsz. H 510. Lavírozott toll, szürke kréta, fehér fedőfesték, 311×211 mm. *Kaufmann* i.m. 1988, 139–140.; *Joachim Jacoby: Hans von Aachen, 1552–1615. (Monographien zur deutschen Barockmalerei.)* München, Berlin, 2000. 164.; Hans von Aachen i.m. 2010. kat. 90 (Lubomír Konečný).

¹² A rajzmásolatokról később még részletesen lesz szó.

¹³ Szamárfülekkel alapvetően a Tudatlanságot (*Ignorantia*) szokás ábrázolni, ld. *Andor Pigler: Neid und Unwissenheit als Widersacher der Kunst. Acta historiae artium* 1 (1954), 215, de a pénzes zsák és a varangy *Avaritia* attribútumai. Vö. *Cesare Ripa: Iconologia azaz különféle képek leírása, [...]*. Szerk.: Sajó Tamás. Budapest, 1997. 53.

4. kép. Hans von Aachen: Herkules legyőzi a bűnöket. Kunstsammlung der Georg-August-Universität Göttingen © Kunstsammlung der Georg-August-Universität Göttingen / Katharina Anna Haase

Interpretáció

A Steiningernél is olvasható, primér olvasaton túl (*Az Igazságosság diadala, Az Idő diadala*), amely hol filozofikus, hol moralizáló színezettel a későbbi szakirodalomban is helyet kapott,¹⁴ több, egymásra rakódó jelentésréteget is felfejtett már a kutatás. Mivel a detroiti képet csak 2003-ban publikálta George S. Keyes, az *Igazságosság allegóriájának* interpretációs kísérletei az ezt megelőző szakirodalomban szükségszerűen mindig a müncheni változatra vonatkoztak.

Az eddigi értelmezések közt az alapvető törésvonalat az jelenti, hogy összetartozónak vélték-e *Az Idő diadalát* az *Igazságosság allegóriájával*. A képek közös olvasatára elsőként Thomas DaCosta Kaufmann tett javaslatot. Az allegóriák az ő interpretációjában II. Rudolf uralkodásának dicsőítésére készültek, elsődleges céljuk a politikai legitimitáció

¹⁴ Rudolf Chadraba: Die Gemma Augustea und die rudolfinsche Allegorie. *Umění* 18 (1970), 294–295.; Teréz Gerszi: Die humanistischen Allegorien der Rudolfinischen Meister. In: *Evolution générale et développements régionaux en histoire de l'art. Actes du XXIIe Congrès International d'Histoire de l'Art*. Szerk.: György Rózsa. Budapest, 1972. I. 760–761.; Jaromír Neumann: Rudolfinské umění, I. *Umění* 25 (1977), 426, 446.

volt. A *veritas filia temporis* témát bontják ki: a müncheni képen Veritas, az Idő lánya győzedelmeskedik Justitia és a birodalmat megtestesítő oroszlán segítségével a Csalárdság felett, a stuttgartin az Idő győzi le a birodalom ellenségeit.¹⁵

Kaufmann tézisét Günter Irmscher gondolta tovább. Ő a festményeket a Római Birodalom II. Rudolf uralkodásában megnyilvánuló restaurációjaként interpretálta.¹⁶ A két festmény együtt az *Aranykor visszatérését* jeleníti meg, amely a magát Augustus császár utódának tekintő II. Rudolf uralma alatt következik be. Az ábrázolások irodalmi forrása Vergilius 4. eklogája: a müncheni kép a Justitiával azonosított Astraea, a stuttgarti pedig Szaturnusz visszatérését ábrázolja. Jürgen Müller a képek formai, kompozicionális megfeleléseivel is a művek összetartozása mellett érvelt, és további ikonográfiai megfigyelésekkel egészítette ki Irmscher interpretációját.¹⁷

Mások, így például Rüdiger an der Heiden, Hanna Peter-Raupp, Joachim Jacoby, Achim Riether, Michael Niekel vagy legutóbb Markus Dekiert a képeket egymástól független alkotásnak tartják. Feltételezésük szerint a müncheni allegóriát az uralkodó mintegy „fejedelmi tükörként” küldte ajándékba az 1598-ban trónra lépő, fiatal bajor hercegnek.¹⁸ Az Igazságosság, az őt megszelídítő mezítelen Igazság és az azzal együtt járó Szelídség (Clementia) a fejedelem legfőbb erényeit reprezentálják. Ebben az olvasatban az oroszlán nemcsak az Erő fejedelmi erényének tradicionális képviselőjeként van jelen: a Wittelsbachok címerállataként a deznált tulajdonosra tett heraldikai utalás lenne. Ezzel szemben az alapvetően politikai tartalmú stuttgarti festmény egyértelműen a török háborúra, a birodalom védelmére reflektál, és nincs köze a Miksának küldött műhöz.¹⁹

A Steininger-jegyzékben párdarabként feltüntetett két mű elsődlegesen amellet szolgáltat érvt, hogy igenis létezett egy több művet átfogó képprogram. Az, hogy ez a két (azonos méretű és hordozójú) festmény még a 17. század közepén is együtt volt, és összetartozó darabokként tartották őket számon, arra enged következtetni, hogy eredetileg is annak szánták őket. De azzal, hogy az *Igazságosság allegóriájából* felbukkant egy másodpéldány is, történelmi lehetőség kínálkozik arra, hogy akár mindkét félnek igaza

¹⁵ Kaufmann i.m. 1978. 71; Kaufmann i.m. 1988. 98.

¹⁶ Günter Irmscher: Rückkehr der Goldenen Zeit. Zwei Gemälde des Hans von Aachen in neuer Deutung. Kunst & Antiquitäten 5 (1988), 43–47.; Günter Irmscher: Im redit et virgo, redeunt Saturnia regna. Zu zwei Pendantgemälden Hans von Aachens – Addenda. Barockberichte 31 (2001), 5–14.

¹⁷ Jürgen Müller: »Arcana imperii«. Anmerkungen zum Problem des Hermetismus in der rudolfinischen Hofkunst am Beispiel Hans von Aachens. In: Rudolf II, Prague and the world. Szerk. Lubomir Konečný et al. Prague, 1998. 186.

¹⁸ Um Glauben und Reich. Kurfürst Maximilian I. Szerk.: Peter Diemer–Hubert Glaser. (Wittelsbach und Bayern, 2,2.) München, 1980. kat. 823. (Rüdiger an der Heiden); Jacoby i.m. 2000. 167–169; Thea Vignau-Wilberg: In Europa zu Hause. Niederländer in München um 1600. München, 2005. kat. D50 (Achim Riether); Alte Pinakothek. Holländische und deutsche Malerei des 17. Jahrhunderts. (Alte Pinakothek. Katalog der ausgestellten Gemälde 4.) Szerk.: Marcus Dekiert. Ostfildern, 2006. 246.

¹⁹ Zeichnung in Deutschland, deutsche Zeichner 1540–1640. Szerk.: Heinrich Geissler. Stuttgart, 1979. I. kat. B16 (Hanna Peter-Raupp); Jacoby i.m. 2000. 170–174.; Michael Niekel: Die Tugend im Fokus. Überlegungen zu Hans von Aachens Stuttgarter Allegorie. In: Hans von Aachen in Context. Szerk.: Lubomir Konečný et al. Prague, 2012. 141–143.

lehesen. Így ugyanis (szigorúan csak elméletileg) elképzelhető, hogy készült egy politikai színezetű allegória-sorozat a prágai Kunstkammerbe, valamint az is, hogy az egyik darabot Hans von Aachen egy további példányban is elkészítette, és azt elajándékozták.

Datálás

A művek közül csak a münchenin található évszám (1598), a többi festmény datálása ezt követi. Akik a művet önálló alkotásnak, II. Rudolf I. Miksa hercegnek küldött ajándékának tekintik, azok a kép megrendelését I. Miksa 1598-as trónra lépésével hozzák összefüggésbe. A stuttgarti mű keletkezését viszont, szem előtt tartva annak aktuálpolitikai vonatkozásait, általában későbbre, Hans von Aachen török háborúkra készített allegóriáinak (1603 és 1607 között) közelébe utalják, és rendszerint néhány évvel későbbre, 1600 utánra teszik.²⁰

Akik szerint viszont a két festmény összetartozott, azok értelemszerűen a stuttgarti esetében is a münchenin szereplő 1598-as évszámot tartják irányadónak.²¹ A képprogramban megjelenő, hangsúlyos politikai üzenet (az oszmánok legyőzése) aktualitását ez esetben, mint korábban volt róla szó, a tizenöt éves háború egyik nagy visszhangot kiváltó győzelme, Győr 1598-as visszafoglalása adná. Ebben az esetben az is egyértelműnek tűnik, hogy a képpár (esetleg sorozat) II. Rudolf császár számára készült: az ő uralkodását dicsőítik a művek, az ő uralma hozza el az új Aranykort a birodalom számára.

A detroiti változat jelzetlen, de George S. Keyes technikai megfigyelései alapján relatív kronológiai rendbe állítható: Keyes megállapítása szerint ez a példány kevésbé kiforrott, mint a müncheni, a stuttgarti allegóriához hasonlóan számos *pentimenti* észlelhető rajta. Ha az 1598-as évszámot viselő müncheni allegória a véglegesnek tekinthető verzió, a detroiti értelemszerűen ezt megelőzően készült.²² A prágai elveszett Herkules-kompozíció *terminus ante quemje* egy róla készült, datált másolat alapján 1601,²³ ennél fogva egy 1598 körül festett sorozatba az is beilleszthető lenne.

A kompozíciók vagy egyes motívumok gyökerei azonban mindegyik múnél jóval korábbra nyúlnak vissza. Még a birodalmi jelképeket használó, egyértelműen az oszmánok elleni háborút tematizáló, stuttgarti kompozíciónak is megtalálhatóak előzményei egy évtizeddel korábról. Az *Idő allegóriájának* egy 1589 körül készült előtanulmányát őrizi a braunschweigi Herzog Anton Ulrich Museum (5. kép).²⁴ A grafika részleteiben

²⁰ Um Glauben i.m. 1980, kat. 823 (Rüdiger an der Heiden); Jacoby i.m. 2000, 170–174.

²¹ Kaufmann i.m. 1978, 71; Kaufmann i.m. 1988, 139; Irmscher i.m. 1988, 46; Müller i.m. 1998, 184; Irmscher i.m. 2001, 8; Konečný i.m. 2010, 80; Beket Bukovinská: Aachens Stuttgarter Allegorie: addenda exigua. In: Hans von Aachen i.m. 2012, 144–149.

²² Keyes i.m. 2003, 212, 4. jz.

²³ Ld. 49. jz.

²⁴ Braunschweig, Herzog Anton Ulrich-Museum, ltsz. Z 533r, barna tinta, lavírozott toll, fekete kréta, 232x176 mm. Ld. Kaufmann i.m. 1978, 72; Christian von Heusinger: Die Handzeichnungssammlung. I–II. (Sammlungskataloge des Herzog-Anton-Ulrich-Museums Braunschweig 3.) Braunschweig, 1992–1997. I. Taf. 108, II. 297; Jacoby i.m. 2000, 170–171; Hans von Aachen i.m. 2010, kat. 91 (Lubomír Konečný).

5. kép. Hans von Aachen: Az Idő allegóriája, 1589 körül. Braunschweig, Herzog Anton Ulrich-Museum, Kupferstichkabinett. © HAUM

sokban különbözik a végül megvalósult festménytől, de a kompozíció lényegében azonos: a háromlépcsős emelvény felett Kronosz/Szturnusz lebeg, bal oldalon Vénusz és Ámor, jobb oldalon egy menekülő alak, az emelvényen különféle ötvöstárgyak és felségjelvények (legfelül a birodalmi korona) láthatók. A végleges koncepció kialakítása során Vénusz állóból ülő alakká változott, Ámor nem az emelvény, hanem a kép szélé felől fut hozzá, Kronosz/Szturnusz az ellentétes oldalról repül be, a lépő figura menekülő férfiből győztesse változott, lábaihoz egy kuporgó török férfi került.

A művészi kísérletezés fázisai sok esetben további művekben is megragadhatók: Hans von Aachen egyes figurákat (*Vénusz és Ámor*) önállóan is megfogalmazott,²⁵ másokat egy-egy nagyobb kompozíció részeként látunk viszont. A központi, mezítelen férfialak már az 1580-as évek végén feltűnt a művész eszköztárában: a müncheni Szent Mihály-templom 1587/88 körül tervezett *Szent Sebestyén vértanúsága* (1594) oltárképére vezethető vissza.²⁶ Mire tehát ezt az allegóriát megfestette, a kompozíciós séma már

²⁵ Zeichnung in Deutschland i.m. 1979, I. kat. B 16 (Hanna Peter); *Jacoby* i.m. 2000. 173.

²⁶ München, Szt. Mihály-templom, Szent Sebestyén-kápolna. Olaj, vászon, ca. 310×205 cm. *Eliška Fučíková*: Über die Tätigkeit Hans von Aachens in Bayern. *Münchner Jahrbuch der bildenden Kunst* 21 (1970), 134; *Jacoby* i.m. 2000. 125–127; Hans von Aachen i.m. 2010. kat. 46 (Joachim Jacoby).

közel egy évtizede foglalkoztatta a festőt. A konkrét megbízás alapján csak végső formába öntötte azt.

Hasonló a helyzet a prágai festmény ikonográfiai programjával: bár Herkules nyilvánvalóan az uralkodóval azonosítható,²⁷ és a megrendelő is a császár lehetett, a téma (Herkules győzelme a Bűnök felett) már jóval a birodalmi allegóriák készítése előtt megjelent a festő repertoárjában. A kompozíció egy variánsát ismerhetjük fel például abban az akvarellben, amelyet 1591-92 körül ajándékozott egy augsburgi polgárnak, Paul Jenischnek.²⁸

A müncheni/detroiti allegóriának is ismert rajzváltozata. Két példányban is fennmaradt, egyiküket a göttingeni egyetem,²⁹ a másikat a Waldburg-Wolfegg gyűjtemény őrzi (6. kép).³⁰ Joachim Jacoby szerint mindkét rajz (a müncheni) festmény után készült kópia, és Hans von Aachen műhelyének produktumai.³¹ Thomas DaCosta Kaufmann és Rüdiger an der Heiden a göttingenit előkészítő rajznak tartják.³² Veritas Justitiát vizsgatartó mozdulata valóban a müncheni példányhoz áll közelebb, de a rajzváltozat több lényeges ponton is eltér attól: a kép előterében hátra hanyatló figura helyén egy kos látható, a háttérben társalgó nőalakokat Herkules váltotta fel, balra fent egy kis puttó repül páлмаággal és babérkoszorúval a kezében.

Veritas jellegzetes mozdulata egyébként szintén nem új a művész formarepertoárjában: (tükörképesen) Vénusz Adoniszot visszatarató gesztusát ismétli Hans von Aachen *Vénusz és Adonisz* című képéről.³³ Ez utóbbi mű Joachim Jacoby szerint még a festő római időszakában, az 1580-as évek első felében készült, újabb példajaként annak, hogy az 1598 körül tervezett képsorozat megformálásakor Hans von Aachen alapvetően az 1580-as években készített vázlatainak motívumkincséhez nyúlt vissza.

²⁷ Habsburg uralkodók és Herkules azonosítása régi hagyományon alapul, ld. *Guido Bruck*: Habsburger als »Herculier«. Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien 50 (1953), 191–198; *William C. McDonald*: Maximilian I of Habsburg and the Veneration of Hercules. On the Revival of Myth and the German Renaissance. *The Journal of Medieval and Renaissance Studies* 6 (1976), 139–154.

²⁸ Württembergische Landesbibliothek, Cod. hist. 4°, 298, fol. 139r; Hans von Aachen i.m. 2010. kat. 90 (Lubomír Konečný). Jenisch 1592 márciusától egy teológiai írás miatt börtönben ült, 1595-ben kiutasították Augsburgból, ezért gondolom, hogy az ajándékozásra már 1592 előtt, de legkésőbb ez év elején sor került.

²⁹ Göttingen, Kunstsammlung der Universität, ltsz. H 511. Lavírozott tus, fekete tinta, szürke kréta, fehér fedőfesték, 340×231 mm.

³⁰ Waldburg-Wolfegg'sche Kunstsammlungen, Wolfegg, Kt. 67. Ecset, toll, fehér fedőfesték, 365×249 mm. Reprodukció: *Jacoby* i.m. 2000. 167, 69. kép.

³¹ *Jacoby* i.m. 2000. 169.

³² *Kaufmann* i.m. 1988. 138; *Rüdiger an der Heiden*: Die alte Pinakothek. Sammlungsgeschichte, Bau und Bilder. München, 1998. 190. A mű provenienciája azonos a prágai Herkules-kompozíció előkészítő rajzával (Uffenbach-gyűjtemény).

³³ Braunschweig, Herzog Anton Ulrich Museum, ltsz. 1643. Olaj, vászon, 109,5×161 cm; *Jacoby* i.m. 2000. 139–140; Hofkunst der Spätrenaissance. Braunschweig-Wolfenbüttel und das kaiserliche Prag um 1600. Szerk.: Jochen Luckhardt – Silke Gatenbröcker. Braunschweig, 1998. kat. 38 (Jochen Luckhardt).

6. kép. Hans von Aachen: Az Igazságosság allegóriája. Kunstsammlung der Georg-August-Universität Göttingen © Kunstsammlung der Georg-August-Universität Göttingen / Katharina Anna Haase

Proveniencia

Az egyes darabok dokumentáltsága a forrásokban igencsak eltérő. A *Herkules diadaláról* például csak a 17. századból rendelkezünk adatokkal. A prágai császári gyűjteményben 1621-ben inventálták: „Herkules győzedelmeskedik a bűnökön, Hanß von Achától”³⁴ Feltételelesen az 1635-ös prágai összeírásban is azonosítható,³⁵ majd 1648-ban a svéd hadsereg vitte magával a prágai Kunstkammer sok más darabjával együtt. Az ekkor seb-
tében összeírt jegyzékben mesternév nélkül, de a korábbi összeírással egybehangozóan szerepelt: „Ahogy Hergelus a bűnökön triumfál.”³⁶ Krisztina királynő javainak 1652-ben Stockholmban felvett inventáriumában a festmény nem azonosítható egyértelműen: az

³⁴ „Hercules dominirt über die Vntugenden vom Hanß von Acha. [Orig.]” *Zimmermann* i.m. 1905, XLV, no. 1157.

³⁵ „Triumphus Virtutis vom Hansen von Aachen”. *Zimmermann* i.m. 1905, LVIII, no. 34. Idézi: *Jacoby* i.m. 2000, 164.

³⁶ „Wie Hergelus vber die Vntugendt driumphirt.” *Beda Dudik*: Die Rudolphinische Kunst- und Raritäten Kammer in Prag. Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale 12 (1867), XXXIX. no. 400; *Olof Granberg*: La Galerie de tableaux de la Reine Christine de Suède ayant appartenu auparavant à l'Empereur Rodolphe II, plus tard aux ducs d'Orléans. Recherche historique et critique. Stockholm, 1897. XIII. no. 400.

egyetlen mű, amely a Prágából származók közt szóba jöhet, egy kis méretű, rézre festett alkotás volt, amelynek azonban a leírása („Herkules, amint két sárkányt láncra ver”)³⁷ nem igazán illik az ismert kompozícióra.

Krisztina királynő, miután lemondott a trónról, és Rómába költözött, festménygyűjteménye egy részét magával vitte Itáliába. Néhány darabot azonban – főleg német–németalföldi műveket – útközben eladott.³⁸ A *Herkules diadalát* ábrázoló kép az 1656-ban Antwerpenből Rómába küldött művek jegyzékében nem ismerhető fel.³⁹ Viszont egy rézre festett, Hans von Aachennek tulajdonított Herkulest 1683. szeptember 24-én árvereztek Amszterdamban: „Egy kép Herkulesről, Hans van Acken műve, rézre festett”⁴⁰ Ez akár a Prágából származó darab is lehetett.

A müncheni *Igazságosság diadala* a 18. századtól mutatható ki a bajor hercegi gyűjteményben. A mű első említéseként egy 1748-ból származó adatot tart számon a szakirodalom („A Béke és az Igazságosság” címen). Ekkor a választófejedelmi rezidencia pár évvel korábban kialakított galériájában írták le.⁴¹ A kép jelenlétére sikerült az eddig ismertnél pár évtizeddel korábbi adatot is találnom. A müncheni rezidencia festményeiről a 18. század elején (de még az 1729-ben pusztító tűzvész előtt) felvett jegyzékben egy Hans von Aachenéval azonos témájú (és méretű) festményt regisztráltak – feltehetően figyelmetlenségből – Christoph Schwarz műveként.⁴² (Christoph Schwarztól azonban sem ezt megelőzően, sem ezt követően nem jegyezték fel a gyűjteményben ilyen témájú alkotást.)

Arról, hogy a kép mikor és milyen módon jutott a bajor hercegi gyűjteménybe, eltérő elméletek láttak napvilágot. Egyes feltételezések szerint – mint már volt róla szó – a mű Miksa herceg számára készült, és II. Rudolf császár ajándékként került Münchenbe.⁴³ Mások szerint a festményt I. Miksa a fehérhegyi csatát követően vitte magával a prágai

³⁷ Granberg i.m. 1897, XLIII. no. 417. „Hercule ayant enchainé deux dragons, sur du cuivre.”

³⁸ Az Antwerpenben és Brüsszelben eladott képek közül Garas Klára Frans Floris *Utolsó Ítéletét* és Hendrick de Clerck *Paris ítéletét* azonosította, ezeket Lipót Vilmos főherceg 1656-ban „visszavásárolta”, így utóbb Bécsbe kerültek. *Garas Klára: Zur Geschichte der Kunstsammlungen Rudolfs II.* Umění 18:2 (1970), 139. Guillam Forchoudt antwerpeni műkereskedő egy 1668-ban írt levelében említette Bartholomäus Spranger Krisztina királynő tulajdonából hozzá került *Vénusz és Amor* festményét. *Jean Denucé: Kunstuitvoer in de 17e eeuw te Antwerpen de firma Forchoudt.* (Bronnen voor de geschiedenis van de Vlaamsche kunst 1.) ’s-Gravenhage, 1931. 101. 1668-ban Antwerpenben Jan Baptista Borrekens gyűjteményében is feltűnt egy II. Rudolf Kunstammerére visszavezetett Breughel-mű: *Jean Denucé: De Antwerpsche „konstkamers”.* Inventarissen van kunstverzamelingen te Antwerpen in de 16e en 17e eeuwen. (Bronnen voor de geschiedenis van de Vlaamsche Kunst 2.) ’s-Gravenhage, 1932. 253.

³⁹ *Denucé* i.m. 1932, no. 49, 176–192.

⁴⁰ Getty Provenance Index, Inventory N-96, no. 6: „een dito [schilderij] van Harculus gedaen bij Hans van Acken op cooper.”; hiv. *Jacoby* i.m. 2000. 166.

⁴¹ *Amanda Ramm: Die Grüne Galerie in der Münchner Residenz von 1737 bis 1836.* (Forschungen zur Kunst- und Kulturgeschichte 10.) München, 2009. 446.

⁴² Verzeichnis der Gemälde in der Residenz in München, vor dem Brand 1729. München, BHStA, HR I, Fasz. 22. Nr. 61/1. no. 1103. Schwartz: *La Paix et la Justice, 1’8”×1’5½”.*

⁴³ *Irmscher* i.m. 1988, 43; *Jacoby* i.m. 2000. 168; *Vignau-Wilberg* i.m. 2005. kat. D50 (Achim Riether); Alte Pinakothek i.m. 2006. 246.

Kunstkammerből hadizsákmányként.⁴⁴ Írott forrás azonban egyik teóriát sem támasztja alá: a kép I. Miksa herceg uralkodásának idején nem mutatható ki Münchenben.⁴⁵

A két másik mű provenienciájáról alig tudni valamit. A Stuttgartba került allegóriáról csak a 20. század elejétől ismertek adatok: mannheimi magángyűjteményben tűnt fel először, majd 1909-ben Münchenben Helbingnél árverezték. Egy stuttgarti magángyűjtő hagyatéki rendelkezése értelmében került múzeumba 1946-ban.⁴⁶ Ennél is kevesebb tudható a detroiti festmény előtörténetéről: 2002-ben magángyűjteményből vásárolta meg a Detroit Institute of Arts.⁴⁷ Az tehát, hogy a 17. század első felében Hans Steininger tulajdonában lett volna, egyik kép esetében sem zárható ki.

Másolatok

A képek prágai eredete egyelőre nem igazolt. A *Herkules diadalát* kivéve a képek jelenlétének az ottani – jóval II. Rudolf uralkodása után felvett – inventáriumokban nincs nyoma. Az írott forrásokon túl azonban a művek egykori hollétéről informálhatnak a róluk készült korabeli kópiák is. A Herkules-kompozícióról például maradtak fenn olyan grafikai másolatok, amelyek a korábban említett göttingeni előkészítő rajzzal szemben már a végleges változatot mutatják. Így a düsseldorfi Kunstmuseum rajzmásolata,⁴⁸ amely feltételezhetően méretben is követte az eredetit. (A rajzot 58×48 cm nagysága a detroiti allegória 60×49,8 cm-es méretével rokonítja. A stuttgarti és a müncheni kép ennél valamivel kisebb: 55,5×47 cm, illetve 56×47 cm.) Valamint David Heidenreich 1601-ben készített replikája (7. kép).⁴⁹ Ezeken Minerva mellett, a felhők közt feltűnik a Hírnév (Fama) alakja is, Herkules lába mögött, a legyőzött bűnök közt egy további, szárnyas nőalak látható, és gazdagabb a háttérben felsejlő architektúra.⁵⁰

⁴⁴ *Eliška Fučíková*: Das Schicksal der Sammlungen Rudolfs II. vor dem Hintergrund des Dreißigjährigen Krieges. In: 1648. Krieg und Frieden in Europa. Textband II. Szerk.: Klaus Bußmann – Heinz Schilling. München, 1998. 175; *Irmscher* i.m. 2001. 6.

⁴⁵ Noha a Kunstkammer inventárium 1598-ból, a Kammergalerie-é 1607-ből, 1627/30-ból, 1635/38-ből és 1641/42-ből is rendelkezésre áll. Ld. *Johann Baptist Fickler*: Das Inventar der Münchner Herzoglichen Kunstkammer von 1598. Editionsband. Transkription der Inventarhandschrift cgm 2133. Szerk.: Peter Diemer. (Abhandlungen / Bayerische Akademie der Wissenschaften München / Philosophisch-Historische Klasse, N. F. 125.) München, 2004.; *Lorenz Fischalek*: Ein Verzeichnis der im Jahre 1607 auf der Cammer Galeria Herzog Maximilians I. aufbewahrten Gemälde. Der Zwiebelturm 25:4 (1970), 88–95; Quellen und Studien zur Kunstpolitik der Wittelsbacher vom 16. bis zum 18. Jahrhundert. (Mitteilungen des Hauses der Bayerischen Geschichte 1.) Szerk. Hubert Glaser. München, 1980. 79–100, 191–252.

⁴⁶ Provenienciáját ld. *Corinna Höper*: Deutsche Malerei des 17. und 18. Jahrhunderts. Stuttgart, 1996.

⁴⁷ *Keyes* i.m. 2003. 212. 1. jz.

⁴⁸ Düsseldorf, Kunstmuseum, ltsz. no. FP 4810. *Kaufmann* i.m. 1988. 139; *Irmscher* i.m. 1989. 128; *Jacoby* 2000. i.m. 164.

⁴⁹ Szentpétervár, Ermitázs, ltsz. OR-3852. Lavírozott toll, 34,1×28,1 cm. Jelzett: „David Heidenreich 1601.” *Heinrich Geissler*: Rudolfinische Filiationen in der Zeichenkunst um 1600. In: Prag um 1600. Beiträge zur Kunst und Kultur am Hofe Rudolfs II. Freren, 1988. 71–72. 4. kép.

⁵⁰ Zeichnung in Deutschland i.m. 1979. II. 153–154; *Geissler* i.m. 1988, 71; Andrzej Kozielec: Michael Willmann – i.e. David Heidenreich. The »Rudolphian« drawings of Michael Willmann. Bulletin du Musée National de Varsovie 38 (1997), 84.

7. kép. David Heidenreich (Hans von Aachen után): Herkules legyőzi a bűnöket, 1601. Ermitázs, Szentpétervár © The State Hermitage Museum / Tatyana Gorbokoneva

Nem ez az egyetlen rajz, amely Heidenreich művei közül a birodalmi allegóriákhoz kapcsolódik: a stuttgarti kompozíció központi alakjáról két kópiát is készített. Mivel nem a teljes kompozíciót másolta, hanem csak egyetlen alakot, nem állítható biztosan, hogy előképe a festmény volt (ami pedig egyértelművé tenné annak prágai származását). Rendelkezésre állhatott Hans von Aachen egy előkészítő rajza is. Annál is inkább, mert Heidenreich másolata a jelzése szerint 1597-ben készült, tehát egy évvel korábban, mint *Az Idő allegóriájának* datálására tett legkorábbi javaslat.⁵¹ (A másik rajzot 1625-ben, saját korábbi másolata után készítette.)⁵²

A detroiti példányról több fára festett replika ismert: az egyik 1928-ban bukkant fel egy berlini árverésen, ahol a rajta olvasható DH monogram alapján Hans Donauernek

⁵¹ Kunsthalle Bremen, ltsz. 55/111, barna tinta, lavírozott toll, fehér fedőfesték, 325×192 mm, jelzett: „Zwei teill[?] D Hederich / 1597 / freiberg[ensis?]”.

⁵² Kupferstichkabinett Berlin, ltsz. KdZ 7944. Jelzett: „den 16 Dec. 1625./ D Hederich.” Zeichnung in Deutschland i.m. 1979. II. kat. O 8 (Heinrich Geissler); *Koziel* i.m. 1997. 84.

attribuáltak, de ezt utóbb a szakirodalom vitatta.⁵³ Egy másik, id. Joseph Heintz művének tartott példányt 1954-ben árvereztek Kölnben, ez két évvel később szerepelt a londoni Arcade Gallery kiállításán.⁵⁴ Attribúciója azonban ennek sem vált elfogadottá.⁵⁵ Donauer tevékenysége alapján elsősorban München, Heintz működését tekintve főleg Prága és Augsburg jöhetne szóba a másolatok készítési helyeként, ám mivel egyik esetben sem igazolódott a másoló személye, további következtetéseket nem vonhatunk le belőlük.

Annál informatívabb egy harmadik, csak nemrég a kutatás látószögébe került példány (8. kép).⁵⁶ A másolat feltételezhetően az 1600-as évek elején készült a cseh magnás Petr Vok z Rožmberka (1539–1611) számára, és előképe nem nagyon lehetett más, mint a császári gyűjteményben őrzött eredeti.⁵⁷ Eliška Fučíková a másoló személyére is javaslatot tett Bartoloměj Beránek-Jelínek (megh. 1618) személyében, aki 1602–1603-ban portrékat és más műveket festett Rožmberkának.⁵⁸ Apróbb különbségek észlelhetők ugyan (például a cseh másolaton Justitia nem mérleget, hanem függőönt tart a kezében) mégis azt gondolom, a másoló előképe egyértelműen a detroitai *Igazságosság allegóriája* volt, ami igazolni látszik annak prágai származását.

A müncheni példány után festett másolatot nem ismerek, viszont két ízben is készült róla rézmetszet, s feltehetően mindkettő Augsburgban: a 17. század első harmadában Lucas Kilian (1579–1637),⁵⁹ a 17–18. század fordulóján pedig Georg Andreas Wolfgang (1631–1716)⁶⁰ metszette rézbe. Figyelemre méltó, hogy – Kilian néhány éves itáliai tartózkodásától eltekintve – mindkét rézmetsző tevékenysége ugyanahhoz a városhoz kötődött, amelyben Hans Steininger gyűjteménye volt. Előképet persze a metszők nemcsak helyben kereshettek, de nem tűnik úgy, hogy bármelyikük is hozzáfért volna reprodukciók készítése céljából a bajor hercegi gyűjtemény darabjaihoz. Egyetlen helyen volt az allegória mindkettőjük számára könnyen elérhető: Augsburgban. Akkor viszont a festmény

⁵³ *Karl Ernst Henrici-Jakob Hecht: Versteigerung von Gemälden, Antiquitäten, Miniaturen [...], Berlin, Sonnabend, den 24. März 1928. Berlin, 1928. 9, no. 71. Olaj, fa, 58×49 cm. Taf. II. A következő jegyzetben említett kópiával együtt tárgyalja: Deutsche und niederländische Malerei zwischen Renaissance und Barock. Szerk.: Ernst Brochhagen et al. (Alte Pinakothek München, Katalog 1.) München, 1973. 9–10.*

⁵⁴ *Gemälde alter und neuzeitlicher Meister, [...] Versteigerung im „Haus Lempertz“, Köln, 18.–21. Nov. 1954. (Katalog 441.) Köln, 1954. 16, no. 54. Taf. 42; Lili Frohlich-Bume: Manieristische Kunst in der Arcade Gallery. Weltkunst 26:4 (1956), 10.*

⁵⁵ Id. Joseph Heintz monográfiájában (*Jürgen Zimmer: Joseph Heintz der Ältere als Maler. Weissenhorn, 1971.*) nem szerepel.

⁵⁶ Státní hrad a zámek Český Krumlov, MF Český Krumlov, ltsz. CK06740 (korábban CK3715), letét: Státní zámek Třeboň. Olaj, fa, 59,6×49 cm.

⁵⁷ *Eliška Fučíková: Kulturelles Umfeld der Rosenberger in der frühen Neuzeit. In: Die Rosenberger. Eine mittelalterliche Magnatenfamilie. Szerk.: Martin Gaži et al. České Budějovice, 2015. 496; Ad unicum. Umělecká díla z fondů Národního památkového ústavu, I/1. Od gotiky k manýrismu. Szerk.: Šárka Radostová et al. Praha, 2017. kat. 53 (Pavla Hlušičková).*

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ *Joachim Jacoby, Robert Zijlma: The New Hollstein German Engravings, Etchings and Woodcuts, 1400–1700, I. Hans von Aachen. Szerk.: Ger Luijten. Rotterdam, 1996. 229.*

⁶⁰ *Jacoby, Zijlma i.m. 1996. 133–134. Készítését 1700 körülre teszi: Irmischer i.m. 2001, 5.*

8. kép. Hans von Aachen követője: Az Aranykor visszatérése (Az Igazságosság allegóriája), 1602 körül.
Státní hrad a zámeck Český Krumlov © Národní památký ústav

csak a 18. század elején kerülhetett a bajor hercegi gyűjteménybe, amivel jól összezseng, hogy épp ekkortól dokumentált a leltárakban is.

További támpontot sajnos nem nyújtanak a metszetek: Georg Andreas Wolfgangé nem tartalmaz dedikációt, Lucas Kiliané pedig nem ismert, mivel az ő műve – úgy tűnik – egyetlen példányban sem maradt fenn.⁶¹ Az viszont biztosan állítható, hogy Kilian ismerte, és nagyra tartotta Hans Steiningert: 1610-ben neki ajánlotta egy Bartholomäus Spranger műve után készült rézmetszetét, a *Hercules és Antaeust*.⁶² Sőt, Paul von Stetten

⁶¹ Létezését (és szövegének kezdősorát) egy mára elveszett drezdai példány alapján ismerjük. *Jacoby, Zijlma* i.m. 1996. 229.

⁶² *Friedrich W. H. Hollstein: Hollstein's German Engravings, Etchings and Woodcuts 1400–1700*, vol. XVII. Lucas Kilian to Philipp Kilian. Szerk.: Fedja Anzelewsky. Amsterdam, 1976. no. 527; *Sally Metzler: Bartholomeus Spranger: Splendor and Eroticism in Imperial Prague. The Complete Works*. New Haven, 2014. kat. 226.

adatgyűjtése szerint Steiningernak szólt Lucas Kilian Matthäus Gundelach nyomán készített, négy lapos evangélista-sorozatának dedikációja is.⁶³

Összegzés

A tanulmány két kérdésre kereste a választ. Megállapítható-e, hogy az 1642-ben Jeremias Steinger augsburgi kereskedő tulajdonában leírt két Hans von Aachen allegória (*Az Idő diadala, az Igazságosság diadala*) azonos a ma Stuttgartban és Münchenben / Detroitban őrzött festményekkel. Valamint igazolható-e, hogy a művek II. Rudolf prágai Kunstkammere számára egy összefüggő, az új Aranykor eljövételét ábrázoló, allegorikus képsorozat részeként készültek, vagy – amint többen is érvelnek emellett – a képek külön-külön értelmezendők.

A rendelkezésre álló források, illetve a képekről készült másolatok alapján megglehetősen biztonsággal állítható, hogy a prágai császári gyűjteményben a 17. század elején a *Herkules diadala* mellett ott volt *Az Igazságosság allegóriája* is, méghozzá annak detroiti változata. Munkahipotézisként felvethető, hogy ezzel egyidejűleg *Az Idő allegóriája* is Prágában volt. A II. Rudolf császár törökellenes háborújára reflektáló képprogram mindenképp emellett szól, ám jelenlétét igazolni egyelőre sem írott, sem vizuális források segítségével nem sikerült.

A detroiti *Igazságosság allegóriája* (és – ha addig ott volt – *Az Idő allegóriája*) legkésőbb 1621-ig elhagyta a császári gyűjteményt, mert ekkor már egyik sem mutatható ki a forrásokban. Logikus lenne, hogy Prágából együtt kerültek Hans Steinger gyűjteményébe. Steinger gyűjtőként főleg az 1610 és 1630 közötti időszakban volt aktív, a szerzeményezés lehetséges időszaka ehhez jól illeszkedne. A detroiti és a stuttgarti kép összetartozása mellett szól az is, hogy – szemben a müncheni példánnyal – mindkettőn sok *pentimenti* észlelhető.

A müncheni változatról készült rézmetszetes reprodukciók mégis arra engednek következtetni, hogy ez a példány bukkant fel 1642-ben Augsburgban. Feltételezésem szerint a Steingerrel jó kapcsolatban álló Lucas Kilian, majd évtizedekkel később Georg Andreas Wolfgang rézmetszete is ott készült róla, és a kép csak ezt követően, a 18. század elején került Münchenbe. Ami ellentmond annak az elképzelésnek, hogy a festmény II. Rudolf császár I. Miksa bajor hercegnek küldött ajándéka volt. Mérete alapján is a müncheni *Igazságosság allegóriája* tűnik *Az Idő allegóriája* párdarabjának. A stuttgarti és a müncheni kompozíció tehát véleményem szerint egy a prágaitól és a detroititól független képpárt alkotott. A kérdés, vajon ezek szintén Prágából származtak vagy esetleg máshonnan kerültek Augsburgba, további források előkerüléséig megválaszolatlan marad.

⁶³ A dedikáció a címlapon volt, amelynek jelenleg egyetlen példánya sem ismert. Szövegét idézi: *Paul von Stetten, d. J.: Geschichte der adelichen Geschlechter in der Freyen Reichs-Stadt Augsburg. Augsburg, 1762. 301.* Azon szerepelt a kiadás dátuma is (1629). Vö. *Elisabeth Bender: Matthäus Gundelach: Leben und Werk (Dissertation). Frankfurt a. M., 1981. 243. no. ZA 6–9.*

Galavics Géza 80. születésnapjára baráti köszöntéssel

A Tűztorony csúcán látható kétféjű sas ma is hirdeti, hogy Sopron egykor szabad királyi rangú városként a Habsburg-házi magyar királyok közvetlen fennhatósága alatt állt, s ekként fejlődött a Magyar Királyság egyik jelentős gazdasági és kulturális központjává. Sopron kora újkori történetének valóban egyik meghatározó tényezője és alakítója volt a városvezetés rendkívül pragmatikus, kompromisszum-kész érdekérvényesítési stratégiája az uralkodóval szemben, szoros összefüggésben azzal, hogy a város döntően német anyanyelvű polgárságát számos gazdasági, társadalmi és rokoni kapcsolat fűzte Bécshez. Sopron lojalitása az uralkodóhoz, illetve a Habsburg királyok fennhatósága a város fölött a kor számos reprezentációs műfajában is megnyilvánult, ceremóniákban és tárgyakban, a szakrális és a világi szférában egyaránt kifejezésre jutott.¹ A Habsburg reprezentáció soproni tárgyi emlékei azonban mára nagyrészt elpusztultak vagy feledésbe merültek: a régi városháza Lackner Kristóf polgármestersége idején készült feliratai és emblémái az 1676. évi tűzvészben megsemmisültek, majd 1893-ban az épületet is lebontották, hogy helyére új, nagyobb városháza épülhessen. A Habsburg jelvényekkel díszített városkapukat a 19. században lebontották,² a Tűztoronyra festett barokk falképek és feliratok az idők során lekoptak és mára nyomtalanul eltűntek.³ A régi városháza lebontásakor a tanácssteremben

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00267/19/2) támogatásával készült. Köszönöm Dominkovits Péternek és Nemes Andrásnak a soproni levéltári és múzeumi kutatásokhoz nyújtott segítségüket, valamint H. Németh Istvánnak a konzultációkat.

¹ Az udvari / hatalmi reprezentáció fogalma újabban kitágult, s már nemcsak azokat az emlékeket és jelenségeket értjük alatta, amelyeknek az uralkodó (illetve szűkebb – udvari – környezete) volt a megrendelője, hanem azokat is, amelyek az udvartól távolabb keletkeztek, de az uralkodó, illetve az uralkodói hatalom megjelenítése a „tárgyuk”. A reprezentáció fogalmának sokrétűségét jól érzékelteti Werner Paravicini definíciója: „A reprezentáció a távollévő vagy nem látható megjelenítése a társadalmi térben különféle médiumok segítségével (test, öltözék, nyelv, szöveg, címer, felirat, kép, portré, trón, levél, ajándék) vagy szimbolikus interakciók, illetve statikus vagy performatív kommunikáció (építészeti, térelrendezés, bevonulás, körmenet, ünnep és ünnepség) révén.” Ld.: *Werner Paravicini: Krieg der Zeichen? Funktionen, Medien, Formen bürgerlicher und höfischer Repräsentation in Residenzstädten des Alten Reichs. Einführung und Zusammenfassung.* In: Jan Hirschbiegel/Werner Paravicini (Hg.), *In der Residenzstadt. Funktionen, Medien, Formen bürgerlicher und höfischer Repräsentation.* Ostfildern, 2014, 11–34, itt: 15.

² A Hátsókaput 1821-ben, a Zöld-tornyot 1854-ben, az Előkaput pedig 1893-ban bontották le.

³ Néhány ausztriai városban, így például Vöcklabruck, Leoben és Enns óvárosában a rendszeres renoválásoknak köszönhetően máig fennmaradtak a várostornyokon a kétféjű sast, valamint a tartományi és város címereket ábrázoló falképek.

lévő Habsburg uralkodóportrék a Soproni Múzeumba kerültek, ahol egy ideig még láthatóak voltak a helytörténeti állandó kiállításon, ám 1950-ben raktárba kerültek, s az azóta eltelt 70 év alatt feledésbe merültek. A Habsburg portrék annak az 1948 utáni emlékezetpolitikai fordulatnak „estek áldozatul”, amely a „nemzeti függetlenségi küzdelmekkel” szembeállítva rendkívül negatívan értékelte az „elnyomó és kizsákmányoló Habsburgok” magyarországi uralkodását,⁴ s a *damnatio memoriae* jegyében igyekezett eltüntetni annak emlékeit a közterekről és középületekből. Mindennek következtében a kora újkori Habsburg uralkodók a történeti emlékezet perifériájára szorultak. Az újabb történeti kutatások egyik alapvető felismerése ugyanakkor, hogy a Habsburg Birodalomba betagozódott magyar rendi állam működését és történetét sokkal inkább a kompromisszumkényszerek és kiegyezésrendszerek határozták meg.⁵ Eszerint az önálló, a Habsburg Birodalomtól független Magyar Királyság megteremtése az oszmán impérium szorításában nem volt politikai realitás, sőt, a magyar rendi államnak fennmaradása érdekében alapvető szüksége volt a Habsburg Monarchia mint nagyhatalom támogatására. A Habsburg Birodalomba beágyazott Magyar Királyság emblemikus jelképeként szolgált a kora újkorban a kétféjű sas alakja, szív pajzsában a magyar címerrel; ez a jelvény számos középület homlokzatán megtalálható volt, így például a Lőrinc-kapu utcai egykori pozsonyi országház homlokzatán is.⁶

A fenti okok miatt az elmúlt évtizedek hazai művészettörténeti kutatásai kevés figyelmet fordítottak a kora újkori Habsburg reprezentáció emlékeire,⁷ a korszak megítélésében bekövetkezett fordulat azonban alkalmat és lehetőséget teremt a téma feldolgozására. Jelen tanulmány Sopron példáján mintegy esettanulmányként, történeti forrásokra támaszkodva igyekszik rekonstruálni és bemutatni, hogyan jelentek meg a Habsburg-házi magyar királyok alakjai a kora újkori nyilvánosságban, mindenekelőtt a városi térben, s milyen imázst propagáltak róluk a reprezentáció különböző műfajai.

⁴ Már Szekfű Gyula is „Magyarország koloniális helyzetéről” értekezett az I. Lipót-kori Habsburg abszolútizmus kapcsán (Magyar Történet IV., Budapest. 1928, 182), de különösen a marxista történetírás fogta fel a Magyar Királyság kora újkori történetét az „osztrák gyarmatosítókkal” szemben vívott nemzeti szabadságharcok sorozataként. Vö.: *Mód Aladár: 400 év küzdelem az önálló Magyarországért.* Budapest, 1943. A 18. századi Magyarország történetét bemutató újabb publikációk címadásában is érvényesül ez a szemlélet, ld. pl.: *Ifj. Baria János: A kétféjű sas árnyékában: az abszolútizmustól a felvilágosodásig, 1711–1780.* Budapest, 1984 [átdolgozott kiadása: *A kétféjű sas hatalmában: Magyarország története, 1711–1815.* Budapest, 1997]; *Katus László: A kétféjű sas karmában: Magyarország története, 1686–1825.* Budapest, 2015.

⁵ *Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században.* Budapest, 2010, 417.

⁶ Fotóját közli: *Štefan Holčík: Barok v Prešporuku v 18. storočí.* Ld.: www.bratislavskenoviny.sk/historia/36746-barok-v-presporuku (utolsó letöltés: 2020.07.24.).

⁷ A téma legátfogóbb összefoglalása: *Galavics Géza: A Habsburgok mint magyar királyok és a képzőművészeti reprezentáció.* In: *Császár és király. Történelmi utazás: Ausztria és Magyarország, 1526–1918.* Szerk. Fazekas István, Ujváry Gábor. Bécs, 2001, 9–18.

I. Sopron és a Habsburg uralkodók kapcsolata a kora újkorban

A 16. század végétől az evangélikus többségű soproni városi elit – a felekezeti ellentéteket félretéve – együttműködésre törekedett a Habsburg-házi katolikus királyokkal, s kompromisszumok révén igyekezett érvényesíteni a polgárok politikai és gazdasági érdekeit.⁸ A 17. század elején a magisztrátus főként a város legfőbb bevételi forrásának számító borkivitel ügyében,⁹ valamint a vallásszabadság érdekében igyekezett kiváltságokat kieszközölni a Habsburg királyoktól.¹⁰ Jól érzékelteti mindezt Faut Márk krónikájának 1611. évi bejegyzése:

„a tiszteletreméltó soproni tanács [...] úgy találta, hogy Mátyás királyhoz kellene utazni Prágába, és azt kérelmezni tőle, hogy a borszállítás útvonalát Ausztrián át kegyesen nyissa meg, és más tartományok küldöttéit is esdeklőn kérni kellene, hogy emeljenek szót értettünk [...] tudomásukra kell hozni, hogy mi, soproniak, néhány száz éve az osztrák uralkodóház hűséges szomszédai vagyunk, és legutóbb a Bocskai-lázadás idején Bécs városának erős védőmuve és sarkköve voltunk: erről nekünk sok osztrák főhercegtől, akik magyar királyok is voltak és ma is azok, hiteles bizonyág- és kiváltságlevelünk vannak [...] kérjük jóindulatot az ausztriai ház iránt tanúsított hűségünk fejében, így érhetünk el állandó és tartós eredményt.”¹¹

Ebből a pragmatikus érdekérvényesítési stratégiából eredően szolgált Sopron öt országgyűlésnek is helyszínül (1553, 1622, 1625, 1634/35, 1681), amelyek során egy király- és két királyné-koronázásra is sor került.¹² A soproni országgyűlések során a városvezetés jelentős privilégiumokat nyert az uralkodótól, elsősorban az Alsó-Ausztrián át Morvaországba és Sziléziába történő borkivitel ügyében és annak harmincadvám

⁸ Mindebben a város geopolitikai helyzete, azaz Bécs közelsége mellett az is szerepet játszott, hogy Sopron már a 15. század közepén egy ideig Habsburg fennhatóság alatt állt, miután Luxemburgi Erzsébet magyar királyné 1441-ben elzalogosította a várost III. Frigyesnek, s Mátyás király csak 1463-ban váltotta vissza a császártól, a Szent Koronával együtt.

⁹ Így például 1721-ben 20.631 ft, 1723-ban 8379 ft, 1724-ben pedig 12.310 ft bevétele származott a városnak boreladásból. Ld.: Magyar Nemzeti Levéltár Soproni Levéltára [a továbbiakban: MNL SL], IV. 1009. Sopron város Kamarási Hivatalának iratai, számadáskönyvek [a továbbiakban: városi számadáskönyv], 1721, p. 60., 1723, p. 107., 1724, p. 121.

¹⁰ Az 1606. évi bécsi béke a szabad királyi városoknak biztosította a vallásszabadságot, azaz a protestáns vallásgyakorlatot, azzal a feltétellel, hogy az nem jár „a katolikus vallás sérelmével”. 1613-ban a soproni városvezető elitnek Lackner Kristóf vezetésével, Náprágyi Demeter győri püspök ellenében sikerült kieszközölnie II. Mátyásnál, hogy a korábban a katolikusokkal közösen használt Szent Mihály-templom kizárólag az evangélikus gyülekezeté legyen, így az – a Szent György-templommal együtt – egészen 1674-ig az evangélikusok birtokában maradt. Ld.: *Payr Sándor: A soproni evangélikus egyházközség története.* I. kötet. Sopron 1917, 238.

¹¹ *Kovács József László: Faut Márk és Klein Menyhért krónikája, 1526–1616.* Sopron 1995, 147–148.

¹² *Pálffy Géza: A Szent Korona Sopronban.* Sopron – Budapest 2014; *Egy új együttműködés kezdete: Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés.* Szerk. Dominkovits Péter – Katona Csaba. (Annales Archivi Soproniensis 1.) Sopron-Budapest 2014; *Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés.* (Annales Archivi Soproniensis 2.) Sopron-Budapest 2020 (megjelenés alatt)

mentességét illetően,¹³ valamint a vallásszabadság érdekében. A borkiviteli privilégium megerősítéséről Payr György krónikája is megemlékezik az 1622. évi diéta kapcsán: „*ist auch wnser Stat won ir Maiestett auff disem Lantag aine grose Gnat wnt Feiheit widerfahren, wnt geben worden wegen der Weinausfuhr, darfir wir billich Gott wnt dem frumen Khaiser zu dankhen haben.*”¹⁴

Az uralkodó több alkalommal rangemeléssel honorálta a soproni polgármestereknek az országgyűlések lebonyolításában szerzett érdemeit. Az 1622. évi diéta végén II. Ferdinánd palotagrófi címet adományozott Lackner Kristófnak (1571–1631),¹⁵ 1625. december 12-én pedig asztalnokká (*Truchsess*) nevezte ki a polgármesteri tisztségben Lacknert követő Artner Farkast (Wolfgang).¹⁶ 1682. január 19-én Artner Vilmos belső tanácsos és testvére, Lipót – akinek házában 1681-ben a felsőtábla ülésezett – ugyancsak udvarnoki kinevezést kapott I. Lipóttól.¹⁷ 1685-ben az uralkodó bárói rangra emelte Natl Lipótot (1630–1692), aki 1667 és 1681 között volt a város polgármestere, s az 1681. évi országgyűlés idején átengedte saját házát a császári familia számára. Nemeslevelén I. Lipót arcképe is helyet kapott.¹⁸ Natl 1692-ben katolizált is,¹⁹ s végrendeletében a soproni jezsuitákra hagyta harkai földbirtokát.²⁰

¹³ A soproni polgárok 1527-ben I. Ferdinándtól nyertek privilégiumot évi 200 dreiling (azaz 480 akó, kb. 25.440 liter) bor kivitelére Alsó-Ausztrián át Morvaországba és Sziléziába. Ld.: *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története. I. rész, 7. kötet. Sopron 1929, 236–238. Ezt a kiváltságot II. Ferdinánd a soproni országgyűlés végén, 1622. aug. 4-én, majd a következő soproni országgyűlés után, 1626. jan. 26-án is megerősítette. Az Udvari Kamara 1625. dec. 6-i előterjesztésére, Sopron város kérelmére II. Ferdinánd 50 dreiling bor vámmentes kivitelét is engedélyezte. (ld. <https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/Becsseg/> – utolsó letöltés: 2020.07.24.) I. Lipót 1681-ben kiadott III. dekrétumának 45. cikkelyében immár nemcsak a soproniaknak, hanem a többi városnak is engedélyezte, hogy boraikat az osztrák tartományokba kivigyék. Vö. 1681. évi XLV. törvénycikk.

Maga a bécsi udvar is rendszeresen vásárolt bort Sopronból, 1600 körül évente mintegy 300 akónyit (15.900 litert). Ld. *N. Kiss István*: A bécsi udvar borvásárlásai Magyarországon (XVI–XVII. század). A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1973-1974, 173–184, itt: 174. Sopron királyi privilégiumként borkimérési joggal is rendelkezett. Ld.: *Póda Endre*: A soproni bor: történelmi értekezés. Sopron 1894, 5. Az 1715. évi 36. törvénycikk a városnak a kuruc mozgalmak alatt tanúsított hűségére tekintettel Sopron számára engedélyezte azt is, hogy megtiltsa a területén kívül termelt bor eladását.

¹⁴ Payr György és Payr Mihály krónikája (1584–1700) (Soproni Krónikák II.) Soproni Szemle 6. (1942), 2. sz. melléklet, 17. Ld. még: Petz János Gottliebnek tulajdonított XVII. századi soproni krónika. Közreadja *Dominkovitsné Szakács Anita*. Sopron 2016, 131.

¹⁵ A palotagrófi oklevél másolata: OSZK, Kézirattár, Fol. Lat. 2740, 7–10.

¹⁶ MNL OL, Libri regii (A 57), 7. kötet, Nr. 339.

¹⁷ Uo. 17. kötet, Nr. 64.

¹⁸ Uo. 18. kötet, Nr. 172. A nemeslevelet ld.: Kincseink: Tárgyak Sopron 725 éves történetéből. Szerk. *Askercz Éva, Tóth Imre*. Sopron, 2002, Nr. 24.; *Pálffy Géza*: A Szent Korona Sopronban. Sopron – Budapest, 2014, 73.

¹⁹ *Horváth József – Dominkovits Péter*: 17. századi Sopron vármegyei végrendeletek. Sopron, 2001, LXXXV.

²⁰ *Rupp Jakob*: Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre, 1. Az Esztergomi egyház-tartomány. Pest 1870, 510.

Az 1670-es évektől változás állt be a város és az uralkodó viszonyában. A bécsi udvar magyarországi várospolitikájában ekkortól jutott érvényre az az elv, amely a szabad királyi városokat az uralkodó birtokainak, azaz királyi javadalomnak tekintette,²¹ így a városi gazdálkodás és az adófizetés hatékonyabbá tétele érdekében a Magyar Udvari kamara egyre szorosabb felügyelet alá vonta a városok működését.²² Ezzel párhuzamosan jutott érvényre az a szemlélet, amely a városi tisztviselőket állami hivatalnokoknak tekintette, így az uralkodó a tisztújítások felügyeletére kamarai (királyi) biztosokat rendelt ki.²³ A magisztrátus tagjainak esküt kellett tenniük a király fennhatóságát megtestesítő biztosok előtt, amelyben hűséget fogadtak az uralkodónak.²⁴ A biztosok igyekeztek érvényre juttatni az udvar rekatolizációs törekvéseit is, s törekedtek arra, hogy katolikus többségű városvezetést juttassanak hatalomra a szabad királyi városokban, amelyek nagy része a 18. század elejéig még evangélikus többségű maradt. Az udvar bizonyára azért is kívánt katolikus tisztviselőket hatalomra juttatni, mert bennük megbízhatóbb szövetségeseket látott, mint az evangélikus tanácsnokokban. Polgármesterré és városbíróvá csak a kamarai biztos által jelölt személyt lehetett választani. Kollonich Lipót kamaraelnök nyomására 1673-ban Sopronban – 1565 óta először – katolikus városbíróvá választottak Preiner Mátyás személyében, s a belső tanácsba is fele részben katolikusok kerültek.²⁵ 1676-tól hat éven át a polgármesteri és városbírói tisztséget is katolikusok töltötték be,²⁶ majd a következő évtizedekben paritásos alapon választottak polgármestert és városbírókat a katolikusok és az evangélikusok közül. A katolikus tisztviselők részéről ez az (elvárt) lojalitás az uralkodó iránt számos módon kifejezésre jutott, így a Habsburg reprezentáció

²¹ Ez a szemlélet az 1680. évi soproni tanácsülési jegyzőkönyvben is megjelenik: az 1676. évi tűzvész kárainak helyreállítása kapcsán a protokollum így fogalmaz: „Diese Stadt als Ihrro Majestät peculium von aller Gefahr und Shjaden auf eifrigste zu verfahren...” Ld. Sopron sz. kir. város monographiája: forrásanyag: régi községi jegyzőkönyvek, 1446–1507, 1523–1777. Szerk. Póda Endre. Sopron 1894, 144.

²² H. Németh István: Várospolitika új utakon: az abszolutista jellegű várospolitika jellemzői a Magyar Királyságban a 17–18. század fordulóján. In: Urbs - Magyar várostörténeti évkönyv, 7. Budapest, 2012, 283–308.; Úó: A rekatolizáció államigazgatási háttere a magyarországi szabad királyi városokban. In: Katolikus egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 17. században. Szerk. Varga Szabolcs, Vértési Lázár. Pécs, 2018, 241–260.

²³ H. Németh István: Állam és városok: a szakszerűsödés felé vezető első lépések a városi igazgatásban, 1670–1733. Századok 152 (2018). 771–808, itt: 783.

²⁴ Így például 1673. április 24-én, Szent György napján a pozsonyi városbíróvá választott Pakay Benedek, aki római katolikus, s korábban kamarai tisztviselő volt, a Szent Márton-templom főoltára előtt tette le esküjét, amelyben arra tett fogadalmat, hogy hivatali működését Isten, Szűz Mária és a szentek nagyobb dicsőségének, valamint a katolikus hit, az uralkodó és a Szent Korona védelmének szenteli. Ld. Pozsony, Archiv mesta Bratislavy, Sitzungsprotokolle des Stadtrats, 1672–1674 (2a12), fol. 92v. Sopronban a polgármester és a bíró kezdetben a Szent György-templomban, majd 1674-től a városi plébániatemplomként működő Szent Mihály-templomban tette le az esküt, katolikus himnuszok kíséretében. Vö. Póda i.m. (21. jegyz.) 429.

²⁵ Felhő Ibolya: A szabad királyi városok és a magyar kamara a XVII. században. Levéltári Közlemények 24. (1946), 209–267, itt: 260.; Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939, 230.

²⁶ 1676-ban Pásztor Zsigmond és Preiner Mátyás, 1678-ban Tallián Péter harmincados és Preiner Mátyás, 1680-ban és 1681-ben Preiner Mátyás és Bartók János volt a polgármester, illetve városbíró.

17. század végi soproni emlékei mögött számos esetben épp a katolikus polgármesterek kezdeményező szerepe sejthető.

Sopron és a Habsburg uralkodók kapcsolatában a Rákóczi-felkelés hozott újabb fordulatot.²⁷ Ennek során a kuruc csapatok Bottyán János tábornok vezetésével 1705 karácsonytól heteken át ostromolták a várost, amely a folyamatos ágyúzás következtében súlyos károkat szenvedett. Sopron csak 1706. március 6-án, a Pálffy János lovassági tábornok által vezetett császári felmentő sereg beavatkozásának köszönhetően szabadult fel a blokád alól. A város védelmének megszervezésében és irányításában döntő szerepet játszott Dobner Ferdinánd (1659–1730) polgármester, akit I. Lipót 1704 januárjában aranyláncon függő kegyéremmel tüntetett ki azért, mert némi védelmi pénz megfizetésével megelőzte, hogy Ocskay László kuruc csapatai elfoglalják Sopront.²⁸ 1705 januárjában személyesen ment Bécsbe, hogy az uralkodót hűségéről biztosítva katonai segítséget kérjen a kurucok elleni védekezéshez.²⁹ A polgármester és a soproni polgárok helyállását 1706-ban oklevélben I. József is elismerte, Dobnert pedig egy újabb aranyláncon függő kegyéremmel tüntette ki.³⁰

Lacknerhez hasonlóan Dobner esetében is jól megfér egymás mellett a királyhűség és a hithűség: erről tanúskodik, hogy Sopron követeként részt vett az 1712. évi pozsonyi országgyűlésen, ahonnan augusztus 26-án VI. (III.) Károly ezüst koronázási emlékérmével tért haza, amelyeket szétosztott a tanácsstagok között.³¹ Ugyanakkor az országgyűlésen az evangélikusok konventjének, azaz „frakciójának” tagjaként küzdött a protestánsok szabad vallásgyakorlatáért, s tiltakozott az országgyűlési követek számára előírt tervezett esküszöveg ellen, mivel az a Szeplőtelen Szűz Máriát is említette.³² Sopron városa 1712-ben ugyanakkor 488 forinttal járult hozzá az országgyűlés által az uralkodó számára megszavazott 15.000 forintnyi koronázási ajándékhoz.³³

²⁷ *Bagi Zoltán*: Sopron kuruc ostromai 1704–1706. Soproni Szemle 63. (2009), 286–305; *Fényes Ákos*: Hogyan és miért állt ellen Sopron 1705/6 telén a kuruc ostromnak? Uo. 306–325.

²⁸ Uo. 288.

²⁹ Csányi János: Az 1704. év eseményei. In: *Kovács József László*: A céltáblákat szőlő díszítse! Szőlő- és lövészünnepek Magyarországon a 16–19. században. Budapest, 2009, 68.

³⁰ *Bél Mátyás*: Sopron vármegye leírása III. Szerk. Kincses Katalin Mária. Sopron, 2006, 153. A két aranyláncot (*die Zwey kostbaren goldenen Gnaden Ketten*) Dobner Ferdinánd 1729. június 9-én kelt végrendelete is említi. Ld.: Adalékok és források a soproni evangélikus városvezető és szellemi elit 17–18. századi társadalomtörténeti kutatásához: végrendeletek. Szerk. *Dominkovits Péter, D. Szakács Anita*. Sopron 2018, 185. Az egyik arany láncot 1732-ben a polgármester unokája, Dobner Richárd elzalogosította, így az Kittel György orvos tulajdonába került. Ld.: Magyar-zsidó oklevéltár, XIII. Szerk. Scheiber Sándor. Budapest 1970, Nr. 479.

³¹ 1712. évi városi számadáskönyv, 93. Nr. 27.: (26 Aug.) Herrn Burgermeister Herrn Ferdinand Dobner von Preßburg über brachten silberne Denck Pfenning der glorwürdigsten Crönung unseres allergnädigsten Königs Carolus – 116 f.

³² *Forgó András*: Az egyházi rend a szatmári megegyezés utáni országos politikában. In: Az 1712. évi pozsonyi diéta egy ciszterci szerzetes szemével. Szerk. Forgó András. Pannonhalma – Veszprém, 2013, 7–63, itt: 36.

³³ 1712. évi városi számadáskönyv, p. 98., Nr. 54. A 15.000 ft megszavazásáról ld.: *Thury Etele*: Lányi Pál gömöri alispán naplója az 1712. évi pozsonyi országgyűlésről. Történelmi Tár, Ú.f. 5. (1904) 12.

1741-ben, Mária Terézia trónra lépését követően is felmerült, hogy a város pozsonyi köveivel koronázási emlékérmeket vásároltat a tanácsstagok számára, ám úgy tűnik, erre végül pénzügyi nehézségek miatt nem került sor.³⁴ Sopron ugyanakkor díszlövészekkel, 16 ágyú háromszori elsütésével üdvözölte az új uralkodót, s a tanácsstagokat és a papságot díszvacsorára is vendégül látta.³⁵

II. A soproni városvezető elit és a Habsburg reprezentáció

A 17–18. század során a város vezetése számos alkalommal a képzőművészeti reprezentáció eszközeivel is kifejezte a Habsburg uralkodók iránti lojalitását. Ezek közül az egyik leglátványosabb az 1622. évi címerbővítés volt, melynek révén a Habsburgok címerállata, a kétféjű sas is bekerült a város címerébe. Az első soproni koronázásra az 1622. évi országgyűlés során, július 26-án került sor, amikor II. Ferdinánd feleségét, Gonzaga Eleonóra császárnét magyar királynévá koronázták. A város lojalitásának elismeréseként az uralkodó egy héttel később, augusztus 4-én címerbővítő oklevelet adományozott Sopronnak, amelynek révén a városi címer sisakdísszel bővült, rajta a kétféjű sas alakjával, a sas mellén Ferdinánd és Eleonóra monogramjával. Az újabb kutatások Lackner Kristóf polgármester kezdeményező szerepét feltételezik a város királyhűségét hangsúlyozó címerbővítés kapcsán, indítékát pedig abban látják, hogy Sopron az előző év májusában tért vissza II. Ferdinánd uralma alá, miután korábban másfél esztendőn át Bethlen Gábor fejedelem szövetségese volt, így a polgármester ezzel az eszközzel is a város (újbóli) királyhűségét igyekezett hangsúlyozni.³⁶

A soproni városi elit tagjai közül talán Lackner volt a leginkább aulikus, akinek karrierjében – Tóth Gergely találó megfogalmazása szerint – a hithűség és a királyhűség jól megfér egymás mellett.³⁷ Pethe Márton győri püspök közbenjárására Lackner már 1600-ban nemesi címet nyert II. Rudolftól, s különösen jó kapcsolatban állt II. Ferdinánddal, aki 1622. január 15-én királyi udvarnokká (*aulae regiae familiaris*) nevezte ki a polgármestert.³⁸ Az 1625. évi országgyűlés végén Lackner ünnepi beszéddel búcsúztatta a Sopronból távozó uralkodót, amelyben hosszan magasztalta, s köszönetet mondott neki az I. Ferdinánd által adott privilégium megerősítéséért, amellyel a soproni bort vámmentesen szállíthatták Pozsonyon át Alsó-Ausztriába.³⁹ Lackner holtig tartó királyhűségét jelzi, hogy végrendeletében a császárra egy ezüst kézmosó kannát és tálat, III. Ferdinándra

³⁴ Csatkai Endre: A koronázási emlékérmek körül. Numizmatikai Közlöny, 64–65. (1965–1966), 82–85.

³⁵ Uo. 83.

³⁶ Tóth Gergely: Az 1622. évi soproni címerbővítés. Előzmények, utóélet, szövegközlés és fordítás. In: Egy új együttműködés kezdete i.m. 293–311, itt:301.

³⁷ Tóth Gergely: Evangélikusként a király hűségén: A felekezeti identitás szerepe Lackner Kristóf soproni polgármester életművében. Soproni Szemle 72. (2018), 240–247.

³⁸ Tóth Gergely: Az 1622. évi soproni címerbővítés. i.m. (36. jegyz.) 296.

³⁹ Kovács József László: Lackner Kristóf és kora (1571–1631). Sopron, 2004, 144.

pedig egy aranyozott hólyagos kettős serleget hagyott.⁴⁰ Egy későbbi forrás szerint amikor Lackner halála után a császár megkapta az ajándékot, így szólott: „*Ei, Ei, so ist unser lieber, alter Lackner auch gestorben, es ist uns leyd*”.⁴¹ Minden bizonnyal II. Ferdinánd 1622. vagy 1625. évi soproni látogatása kapcsán ajándékozta a magisztrátus az uralkodónak Mátyás király halotti pajzsát, amely a 16. században a soproni városháza tanácsstermének berendezéséhez tarozott.⁴² A pajzs Mátyás fehérvári temetését követően annak mementőjaként kerülhetett a Soproni városházára, hogy az 1441-ben III. Frigyesnek elzalogosított várost 1463-ban Mátyás király váltotta vissza, a Szent Koronával együtt. A pajzs így egyszerre volt jelképe a város „Habsburg múltjának” és a Magyar Királyság iránti lojalitásának, amelyek az ország 1526 utáni történelmében egybeforrak. Az 1490-ben Bécsben elhunyt Mátyás király pajzsa – rajta a magyar, a dalmát és a cseh címerrel – így az 1620-as években elsőrangú diplomáciai ajándékként szolgálhatott II. Ferdinánd számára, mivel a tárgy egyszerre jelképezte Mátyás király és a Habsburgok birodalmának kontinuitását, valamint Sopron lojalitását az uralkodó iránt.

Az 1670-es évektől a bécsi udvar központosított várospolitikája következtében a Habsburg dinasztia reprezentációja megerősödött Sopronban, s a korábbiaknál hangsúlyosabban jutott kifejezésre az uralkodó „földesúri” fennhatósága a szabad királyi város fölött. A soproni tanács is számos módon kifejezésre juttatta királyhűségét, így például az 1675. évi tanácsülési jegyzőkönyvbe egy I. Lipótot dicsőítő bevezetőt jegyeztek be, amelyet egy kronosztichonos felirat zár: **SVB LAVREATA LEOPOLDI MAIESTATE AVREA SIT IN ORBE VNITAS [1675]** (Lipót koszorús fensége alatt legyen aranyló egység a világban).⁴³ A magisztrátus rendszerint lakomával ünnepelte a trónörökös megszületését, mint például 1678. július 31-én, amikor a városházán tartott díszvacsorán pohárköszöntőt mondtak a csecsemő József főherceg egészségére,⁴⁴ vagy 1741-ben, amikor hasonló módon ünnepelték II. József megszületését a Lackner-házban.⁴⁵ 1681. június 9-én, amikor a Sopronban tartózkodó I. Lipót lakomával ünnepelte születésnapját, a város „hódolata jeléül” három hordó bort ajándékozott az uralkodónak.⁴⁶ Preiner Mátyás, aki

⁴⁰ Dominkovits Péter: Egy gazdag városvezető, Lackner Kristóf polgármester javai. Sopron, 2007, 62. Lackner maga is több ezüst díszedényt kapott ajándékba a császártól. Ld. uo. 62.

⁴¹ Kovács József László: A Lackner Kristóf felett tartott gyászbeszéd és temetésének számadása. Soproni Szemle 19. (1965), 167–170.

⁴² Kopcsányi Márton: A boldog Szűz Mária élete. Bécs 1631, 415. A pajzs feltehetően azonos azzal, amelyik 1805-ben a napóleoni hadjárat során a bécsi császári fegyvertárból Párizsba került, s ma a Musée de l'Armée gyűjteményében található. Ld.: Balogh Jolán: A művészet Mátyás király udvarában, I. Adattár. Budapest, 1966, 458. (Ugyanitt idézi Kopcsányit is, ám az adatot nem kapcsolja össze a párizsi pajzsral, holott a feliratok egyezése alapján az azonosság valószínű.); Zolnay László: Mátyás király temetési pajzsa. Budapest, 16. (1978), 44.

⁴³ Póda i.m. (21. jegyz.) 135.

⁴⁴ Paur Iván: Csányi János magyar krónikája. In: Magyar Történelmi Tár, 5. kötet, Pest 1858, 39.

⁴⁵ Bárdos Kornél: Sopron zenéje a 16–18. században. Budapest, 1984, 334. Az 1741. évi városi számadáskönyvben 175 ft kiadást könyveltek el az ünnepségre.

⁴⁶ ZP 3, p. 334.

1686–1688 között Sopron polgármestere volt, s a város követeként részt vett I. József pozsonyi koronázásán, Pozsonyból hazatérve az 1688. február 9-i tanácsülésen koronázási emlékérmeket és zsetonokat osztott szét a tanácsstagok között.⁴⁷ A tanács tagjai egy birodalmi tallér értékű (26 g-os ezüst) koronázási emlékérmeket, a *Vormundok*, azaz a község szószólói pedig kisebb koronázási zsetonokat kaptak, amelyeket a polgármester a város költségén szerzett be.⁴⁸ (1. kép) Az emlékérem feliratai és ábrázolásai – a babérműsorús, tunikás profilképmás, valamint a magyar és cseh királyi címerek által közrefogott kétfejű sasos császári címer – nemcsak az ifjú I. József magyar királyi címét, hanem majdani német-római császári rangját is hangsúlyozták, így azt az üzenetet közvetítették a soproni magisztrátus tagjai felé, hogy a szabad királyi városuk nemcsak a Magyar Királyságnak, hanem a Habsburg Birodalomnak is része.

Lackner több hivatali utóda is kitűnik feltétlen királyhűségével. Közülük talán a leginkább figyelemre méltó Dobner Ferdinánd (1659–1730), akit 1700–1722 között nyolc alkalommal választottak polgármesterré. Dobner a soproni evangélikus konvent ösztöndíjával a jénai egyetemen tanult jogot és bölcséletet, s hazatérése után Lacknerhez hasonlóan széles körű irodalmi és közéleti tevékenységet folytatott. Elsőként 1698-ban választották városbíróvá, s politikai hitvallásának megfogalmazására a soproni lövészegylet ez év szeptemberében tartott versenye is alkalmat adott. Itt elmondott, s még abban az évben nyomtatásban is megjelentetett beszédében követendő példaként méltatja „az osztrák királyi és hercegi ház hűséges szolgáját, doktor Lackner Kristóf urat”, különösen amikor „a városkapun található arany betűkre – A.E.I.O.U. – a legalázatosabb tisztelettel pillantunk, s arra kötelezzük magunkat, együtt és külön-külön, hogy színét nem változtató lelki állhatatossággal vérünkkel pecsételjük meg ez öt betű latin és német magyarázatát: **AUSTRIA ERIT IN ORBE ULTIMA!** [Ausztria örök időkre fennmarad!] **Aller Ehren Ist Oesterreich Voll!**”⁴⁹ A szónoklat a város címerét elemezve is magasztalja a Habsburg

⁴⁷ MNL SL, IV. 1003.a: 1688. évi tanácsülési jegyzőkönyv, p. 48.: Hat [...] Matthias Preiner [...] Burgermaister [...] einen ehrsamem Rath und denen Herren Vormindern Lober-Gemein Neo Ungariae Regis Josephi Primi Krönungs-Pfeninge in Werth eines Reichs-Thallers, dannen übrigen, einer Ehrsamem Gemein Mitglidern aber von grösse eines Sechshers, aus Midtlen diser Statt verschaffet, zum Andencken [...] austheillen lassen. A korábbi irodalom a forrást némileg félelmeztelve arról írt, hogy a koronázási érmeket a polgármester verette. Vö.: Bán i.m. 253.

⁴⁸ A jegyzőkönyv rajzot is közöl az emlékérméről, illetve zsetonról, így azok az alábbi változatokkal azonosíthatók: *Pálffy Géza – Soltész Ferenc Gábor – Tóth Csaba: Coronatio Hungarica in nummis: A magyar uralkodók koronázási érmei és zsetonjai (1508–1916)*. Budapest 2016, Nr. 103. és 112. A rajzokat közli: *Csatkai Endre: A koronázási emlékérmek körül*. Numizmatikai Közöny, 64–65. (1965–1966), 82–85.

⁴⁹ *Ferdinand Dobner: Der Königlichen Frey-Stadt Oedenburg in Nieder-Ungarn Frey- und Trauben-Schiessen...* Regensburg 1698. Hasonmás kiadását és fordítását ld.: *Kovács József László: A céltáblákat szülő díszítes!* szőlő- és lövészünnepek Magyarországon a 16–19. században. Budapest, 2009, 11–41, itt: 17. Itt kell megemlítenünk Dobner egy másik művét, melyet *Dis ist der Scepter den Rudolph hat geführet* [h.n., é.n.] címmel adott ki. (A nyomtatványból a MNL SL őriz egy példányt: T8/356). A mű a Habsburg dinasztia alapítója, I. Rudolf német király vallásosságát magasztalja, címlapján a keresztre feszített Krisztust, mint Rudolf „kormánypalcáját” ábrázoló rézmetszet látható. A cím arra a történetre utal, mely szerint 1273-ban, királyi koronázásakor a jogar hiányát kifizsgáló uraknak I. Rudolf a feszületet magasra emelve

1. kép. I. József koronázási emlékérmének és koronázási zsetonjának rajza Sopron város 1688. évi tanács-
ülési jegyzőkönyvében

háza, amely a nyomtatványban emblémaként kialakított jelképes lőtáblaként, szőlővesz-
szővel és feliratokkal övezve jelenik meg. (2. kép) A címer körüli feliratok a városcímer
sisakdíszeként megjelenő kétféjű császári sas oltalmazó szerepét hangsúlyozzák,⁵⁰ míg a
címert övező, fürtökkel teli szőlővessző a város gazdasági bázisát képező bortermelés-
re utalnak. Az embléma jelentését a kronosztichonos köriratként megjelenő *subscriptio*
foglalja össze: **PAX NOSTRIS FA VEAT PORTIS ET MOENIA SIGNET DVLCIOR EST UVIS
PAX BONA SOPRONIIS [1698]** (Kedvezzen kapuinknak a béke és mutassa a városfalakon,
hogy a szőlőfürtöknél édesebb a jó béke a soproniaknak). Az embléma üzenete tehát az,

kijelentette: „Hier ist mein Scepter, durch welchen wir alle erlöset worden!”. Vö. *Donatus von Passau*:
Rosetum Dolorosum Centifoliatum. Passau, 1694, 616.

⁵⁰ *Aquilae secura sub alis* (Biztonságban a sas szárnyai alatt); *Unter dieser Flügel Schutz biet ich allen Feinden
Trutz* (Ezen szárnyak oltalma alatt nyújtok védelmet minden ellenségtől)

2. kép. Dobner Ferdinánd: Embléma Sopron címerével. Rézmetszet. Megjelent: Ferdinand Dobner: Der Königlichen Frey-Stadt Oedenburg in Nieder-Ungarn Frey- und Trauben-Schiessen ... Regensburg 1698 – a Soproni Levéltárban őrzött példány nyomán (T4/788)

hogyan a szőlőművelés és a Habsburg ház oltalma együtt biztosítják a város prosperitását. A város címer sisakdíszeként megjelenő kétfejű sas itt I. Lipót jelképeként szerepel, mellette a császár nevének kezdőbetűjével (L. I.). Dobner magyarázata szerint a város címeren a két szélső torony felett látható csillagok Lipót két fiát, „a legkegyelmesebb császár-fiakat”, József és Károly főherceget jelképezik, ezáltal „a sas és a két csillag óvja és uralja a három tornyot és a nyitott kaput, melyet a címeren látunk”.⁵¹ Az embléma tehát látványos megnyilvánulása volt Dobner Habsburg-pártiságának, amely különösen néhány évvel később, polgármesterségének első éveiben vált a város hasznára: Sopron 1706 márciusában csak a császári felmentő seregnek köszönhetően szabadult fel a kuruc csapatok blokádja alól. Dobner 1730-ban készült sírkövének felirata is első helyen emlékezik meg a polgármester császárhűségéről: *Des Kaysers treuer Knecht, der Bürger guter Freund, Des weisen Rathes Ehr und seines Stammes Zierde*.⁵²

⁵¹ Kovács József László: A céltáblákat szőlő díszítse i.m. 15. A Habsburg ház dicsőségét hirdeti Elias Christoph Heiss 1693-ban készült mezzotintója is, amely haditroféakkal övezve, együtt ábrázolja Lipót császárt, I. József és Károly főherceget mellképét (Bécs, ÖNB, Porträtsammlung, 00046950). 1698-ban a pozsonyi jezsuita rendház lépcsőházába is készült egy I. Lipótot a török felett győzedelmeskedő császárként dicsőítő felirat, illetve falkép. Ld.: Bécs, ÖNB, Litterae Annuae 1698 (Cod. 12094), f. 56–57.

⁵² Kovács József László: A céltáblákat szőlő díszítse i.m. 245.

III. A Habsburg reprezentáció emlékei a soproni városkapukon, a városházán és a templomokban

Sopron Habsburg-hűsége a 17–18. század folyamán a városcímer és az irodalmi művek mellett az egyházi és világi ceremóniákban, valamint városkapuk és a városháza kialakításában – felirataiban, címereiben és berendezésében – is megmutatkozott.

III.1. Városkapuk

A hármassallal és szárazárokmal körülvett, ellipszis alakú városmagnak a késő középkorban két bejárata volt: az északi oldalon az Előkapu a Tűztoronnyal, a délkeleti oldalon pedig az ún. Hátsókapu. 1710-ben egy harmadik, (gyalog)kapu is épült a belváros délnyugati sarkán, a mai Templom utca és Liszt Ferenc utca csatlakozásánál, az 1617-ben épült Zöld-torony mellett.⁵³

A városkapuk kitüntetett szerepet játszottak az *adventus* ceremóniája, vagyis az uralkodónak a városba történt ünnepélyes bevonulása során: a városkapuk a megérkezés, mint a „kint és bent” közötti átmeneti rítus kitüntetett helyszínéeként szolgáltak: rendszerint itt került sor az uralkodó fogadására és köszöntésére. A városkapuk egyfajta kulisszaként szolgáltak ehhez a ceremóniához, s a város „arcaként” magukon hordozták a város legfőbb ismertető jegeit. A soproni városkapukon is nagy hangsúllyal jelentek meg a szabad királyi város fölötti uralkodói fennhatóság jelképei, illetve a város uralkodó iránti hűségének szimbólumai. Más városokhoz hasonlóan a polgárok Sopronban is a városkapu elé kivonulva várták az uralkodót, s itt köszöntötte őt a polgármester, alattvalói hűsége jeleként egy bársony erszényben vagy párnán átnyújtva neki a város kulcsait.⁵⁴ Az uralkodó válaszul, bizalma jeleként rögtön vissza is adta azokat, mondván azok jó kezekben vannak a polgármesternél.

A források szerint 1681. május 22-én a magisztrátus a külső városfalon lévő Szélmalom kapu (Bécsi kapu) előtt fogadta I. Lipótot, ahol a polgármester latin nyelvű köszöntőbeszéddel, s alattvalói hűsége jeleként kézcsókkal köszöntötte az uralkodót, majd átadta neki a város kulcsait.⁵⁵ Lipót és kísérete innen a polgárság sorfala között vonult be a belvárosba. Hasonlóan zajlott II. Ferdinánd 1622. és 1625. évi bevonulása is, amelyek során Lackner Kristóf polgármester latin nyelvű beszéddel köszöntötte az uralkodót.⁵⁶

⁵³ 1617-ben a külvárost is fallal tették körül. A belvárosról 1597-ben és 1622-ben készült felmérési rajzokat ld.: Magyar Várostörténeti Atlasz, I. Sopron. Összeáll. Jankó Ferenc et al. Sopron 2010, C.2 tábla

⁵⁴ Az 1681. és 1773. évi kulcsátadás során használt, arany bojtokkal díszített vörös bársony tarsoly, illetve vánkos máig fennmaradt (Soproni Múzeum, Helytörténeti tárggyűjtemény, ltsz. 58.25, 58.158).

⁵⁵ ZP 3, p. 320v; *Paúr Iván*: Csányi János magyar krónikája. In: Magyar Történelmi Tár, 5. kötet, Pest 1858, 51.; Petz János Gottliebnek tulajdonított XVII. századi soproni krónika. Közreadja Dominkovitsné Szakács Anita. Sopron 2016, 167.

⁵⁶ Paúr György és Paúr Mihály krónikája (1584–1700) (Soproni Krónikák II.) Soproni Szemle 6. (1942), 2. sz. melléklet, 17., 19. Lackner II. és III. Ferdinándhoz intézett beszédeinek fogalmazványai leveleskönyvében maradtak fenn (Sopron, Evangélikus Levéltár, VI.3., p. 261., 281., 300., 333.)

A bevonulás során a polgármesteri köszöntőbeszéd, a kézcsók, a város kulcsainak átadása és a sorfalat álló polgárok mellett a városkapuk kialakítása is Sopronnak az uralkodó iránti hűségét demonstrálta.⁵⁷ Az 1625. október 18-i bevonulás egyik figyelemre méltó eleme, hogy a magyar királlyá koronázandó Ferdinánd főherceg magyaros ruhában, lóháton vonult be a városba,⁵⁸ amint december 8-i koronázása során is magyar nemesi díszruhát viselt, annak jeleként, hogy bár idegen uralkodóház tagja, jó magyar királyként fogja kormányozni országát.⁵⁹

II. Ferdinánd 1634. évi bevonulásról nem maradtak fenn részletes leírások,⁶⁰ de tudjuk, hogy Rauch András a városi tanács megbízásából erre az alkalomra komponálta *Concentus votivus* című kórusművét. A ferences templomban, az országgyűlés megnyitása során, december 18-án előadott műben a hódoló kar a 24. zsoltárból vett idézettel dicsőítette II. Ferdinándot: „Emeljétek föl fejeteket, kapuk, ősi kapuszárnyak, táruljatok, had vonuljon be a dicsőség királya!”⁶¹

A soproni városkapukon elhelyezett Habsburg jelvényekről Lackner Kristóf városbírói, majd polgármesteri hivatalai idejéből maradtak fenn a legkorábbi adatok.⁶² Lackner, aki számos beszédében és írásában is tanúságot tett királyhűségéről és aulikus pártállásáról, hivatali ideje alatt mindvégig gondot fordított arra, hogy a városkapuk és a városháza épületének kialakítása érzékletes módon jelenítse meg Sopron lojalitását az uralkodóhoz.

Lackner nem sokkal II. Mátyás 1608. évi pozsonyi koronázása után – amelyen maga is részt vett – egy általa koncipiált „hieroglifikus sast” festtetett Sopron főkapujára, az Előkapura „a győzhetetlen II. Mátyásnak, Magyarország atyjának tiszteletére”.⁶³ Mivel az embléma jelképes értelme nem volt magától értetődő, a polgárok némi ellenérzéssel fogadták az ábrázolást, s „kinevették és gúnyolták az alattvaló [Lackner] ragaszkodását a császári felséghez”, ezért Lackner magyarázatot írt hozzá, amelyet 1616-ban a soproni

⁵⁷ A hasonló módon zajlott pozsonyi uralkodói bevonulásokról ld.: *Hende Fanni*: Politikai reprezentáció a magyar országgyűléseken 1687 és 1765 között. PhD disszertáció, PPKE, 2017, 17–23.

⁵⁸ *Franz Christoph Khevenhüller*: *Annales Ferdinandeae, von Anfang des 1578. bis auf das 1637. 10. Theil (1623–1627)*, Leipzig, 1724, 696.: „Vor dem Kayser ist der Printz erstlich auf Ungarisch bekleidet erschienen”

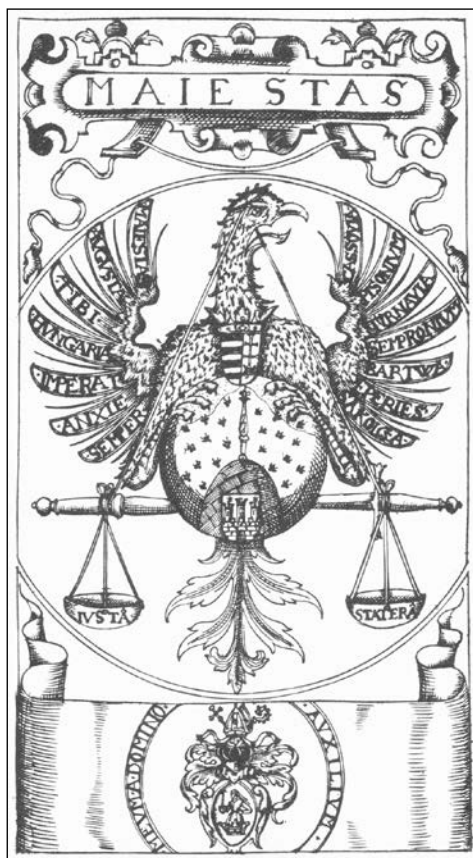
⁵⁹ *Buzási Enikő*: III. Ferdinánd koronázási portréja 1626-ból. A magyar viselet mint a hatalmi reprezentáció eszköze a 17. századi eleji királykoronázásokon. In: *Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés i.m.*

⁶⁰ Ennek okát abban látja a kutatás, hogy az országgyűlésen sem nádorválasztásra, sem koronázásra nem került sor. Ld.: *G. Etényi Nóra*: Sopron a 17. századi nagypolitikában. In: *A város térben és időben. Sopron kapcsolatrendszerének változásai*. Szerk. Turbuly Éva. Sopron, 2002, 90–109.

⁶¹ *Bárdos i.m.* (45. jegyz.) 322.; *Mollay Károly*: Rauch András Sopronban. *Soproni Szemle* 46. (1992), 298–311. A mű teljes partitúráját közli: *Jancsovics Antal*: Rauch András: *Concentus votivus*. Hódoló kar a soproni országgyűlés megnyitására (1634. dec. 18.) Első kiadás. Uo. 312–332.

⁶² Lacknert elsőként 1606-ban választották városbíróvá, majd 1613-ban polgármesterré. 1619-ig minden évben újraválasztották polgármesterré, csakúgy, mint 1621–1625 és 1629–1631 között.

⁶³ Lackner Kristófnak, mindkét jog doktorának rövid önéletrajza / *Vitae Christophori Lackner I. U. D. Hominis, brevis consignatio*. Ford., jegyz. és bev.: *Tóth Gergely*. Sopron, 2008, 114. Faut Márk krónikája szerint 1608-ban került sor a Tűztorony renoválására is. Vö. *Kovács*: Faut i.m. 144. Feltehetően ezzel párhuzamosan zajlott az Előkapu megújítása és az embléma felfestése a kapura.

3. kép. Lackner Kristóf: A „Maiestas sasa”. Rézmetszet. Maiestatis Hungariae aquila (1617), címlapelőzők

Tudós Társaságnak olvasott fel, majd 1617-ben nyomtatásban is megjelentette, címlapelőzőként az embléma rézmetszetű ábrázolásával (3. kép).⁶⁴ Eszerint a „maiestas sasa”, szív pajzsában a magyar címerrel, a királyságában békét teremtő II. Mátyás jelképeként kapott helyet a kapun.⁶⁵ A perszifikációt a sas baloldali szárnyán olvasható felirat is hangsúlyozza, amelynek kezdőbetűi akrosztichonként Mátyás nevét adták ki: *Maiestas Augusta Tibi Hungaria Imperat Anxie Semper*. (A Te főséges felséged örökké gondosan

⁶⁴ Lackner Kristóf: *Maiestatis Hungariae aquila a Christophoro Lackner I. V. D. inventa, et hieroglyphica eius interpretatione levissime descripta*. Keresztúr, 1617 (Hasonmás kiadása Kovács József László tanulmányával: Budapest, 1988) Az embléma elemzését ld.: Kusler Ágnes: „*Maiestatis Hungariae Aquila*”: Christoph Lackner and the Hieroglyph of the Habsburg Eagle. In: *Emblems and the Natural World*. Ed. Karl A. E. Enekel - Paul J. Smith. Leiden–Boston, 2017, 419–453.

⁶⁵ *Maiestatis i.m.* (64. jegyz.) 56–57.: [Aquila] denotat... Matthiam Imperatorem... pacificum Principem, quietum, ut qui Regna tumultuantia, provincias tumultu et belli furis inquietas tranquillavit.

uralja Magyarországot).⁶⁶ A sas jobboldali szárnyán a Magyar Királyság hét legrangosabb, az önálló bíraskodás privilégiumával rendelkező szabad királyi városa, azaz tárnoki városának neve olvasható,⁶⁷ középtűt Sopron (*Sempronium*) nevével. A sas egy glóbuszt tart karmaiban, rajta méhkassal, azon Sopron címerével, körülötte méhekkel. Lackner magyarázata szerint a glóbusz az országot, a méhkas Sopront, a méhek pedig a szorgos polgárokat jelképezik, a karmaival a glóbuszt tartó sas pedig a kormányzás szilárdságát és oltalmazó erejét. A glóbusz alatt a városbírói jogar függ mérlegként, melynek két serpenyőjén a *IVSTA STATERA* (igazságos mérlegelés) felirat volt olvasható. Lackner interpretációja szerint a sas kiterjesztett szárnyainak árnyékával oltalmazza a békét és az igazságosságot.⁶⁸ Kommentárjában Lackner egy akrosztichonnal is értelmezi a „maiestas sasát”, mely szerint *MAXIMUM ASYLUM IMPERII EST SUBDITOS TUERI AMARIQUE SYNCERE* (A hatalom legfőbb oltalma alattvalóinak védelme és iránta való őszinte szeretete).⁶⁹

Az Előkapura festett embléma központi alakja tehát egy kiterjesztett szárnyú „egyfejű” sas volt, nem pedig a bizánci eredetű uralkodói jelvény, a kétféjű sas, amely Luxemburgi Zsigmond óta a német-római császárok szimbóluma volt. Ennek minden bizonnyal az a magyarázata, hogy 1608-ban II. Mátyás még csak az osztrák főhercegi és a magyar királyi címet viselte, s csak bátyja, II. Rudolf halálát követően, 1612-ben lett német-római császár. Az egyfejű sas tehát az osztrák főhercegség címerállataként jelent meg az Előkapun, amint az Alsó- és Felső-Ausztria címerében is látható, míg a sas mellén lévő magyar címerpajzs II. Mátyás magyar királyi címét jelezte.⁷⁰ Ugyancsak egyfejű sas látható a bécsi Hofburg 1552-ben épült Schweizertorján, vagy Wolfgang Lazius 1552/56-ban készült, I. Ferdinándnak szóló ajánlással ellátott *Regni Hungariae descriptio vera* című térképén is, szív pajzsában a Magyar Királyság címerével.⁷¹ Az egyfejű sas itt I. Ferdinánd király jelvényeként jelenik meg, aki csak bátyja, V. Károly lemondásával, 1556-ban lett német-római császár.⁷²

⁶⁶ Ugyancsak Mátyás nevét adja ki Lackner egy másik, a kétféjű császári sas alakjára komponált emblémájának felirata, amely a magyar királyi koronáról írott könyvének címlapján jelent meg (*Coronae Hungariae emblematica descriptio*. Authore Christophoro Lackner. Lauingen, 1615)

⁶⁷ A törökök által elfoglalt Buda és az 1498-ban nyolcadikként tárnoki várossá lett Pest kimaradt a felsorolásból, helyettük az 1577-ben tárnoki várossá lett Szokolca neve szerepel.

⁶⁸ *Maiestatis* i.m. (64. jegyz.) 62.: *Aquila etiam alas habet ultro citroque expansas et extensas, earum tutamine et defensaculo quo pacifice sub umbra et justitiae splendore subdicti vivere et degenerare valeant.*

⁶⁹ *Maiestatis* i.m. (64. jegyz.) 41.

⁷⁰ A korábbi irodalom azzal magyarázta az egyfejű sas alakját, hogy Lackner „nem annyira a császár iránti hűségét akarta kifejezésre juttatni, hanem inkább nevelni és tanítani akart a többség iránti tiszteletr”. Vö.: *Horváth Zoltán*: Sopron város címerei a történelmi események háttérében. Budapest, 1991, 47.

⁷¹ *Atlas Hungaricus: Magyarország nyomtatott térképei, 1528–1850*. Szerk. *Hidalmási Anna*. Budapest 1996, 336. Ugyancsak egyfejű sas látható a II. Miksa 1563. évi pozsonyi koronázását ismertető nyomtatvány címlapján, mivel 1564-ben bekövetkezett haláláig apja, I. Ferdinánd volt a német-római császár. Vö.: Kurtze und warhafft Beschreybung... der Crönung zu Hungerischem König den 8. Septembris des 1563. Jars... Augspurg 1563

⁷² I. Ferdinánd felségpecsétjein 1558 előtt egyfejű, ezt követően kétféjű sas kapott helyet. Ld.: *Otto Posse*: *Die Siegel der Deutschen Kaiser und Könige*. Dresden, 1913, Tafel 22. A 17. század elején az allegorikus ábrázolásokon olykor egyfejű sas szerepel a Habsburg-dinasztia szimbólumaként, mint például a *Triumphierender Adler - Sub Umbra Alarum Mearum Florebit Regnum Bohemiae* című 1621. évi röplapon.

Lackner 1613-ban, nem sokkal II. Mátyás császárrá koronázását követően a Hátsókapura is egy hasonló emblémát festett az uralkodó tiszteletére, középpontjában immár a kiterjesztett szárnyú kétfejű császári sas alakjával.⁷³ A sas mellén Sopron címerpajzsa volt látható, az egyik szárnyon az *In hoc signo vinces* felirat állt, annak jeleként, hogy a város sikerének záloga a Habsburg dinasztia uralma. Lackner az 1617-ben felépült Zöld-torony külső oldalára is „a császári és királyi felség arany képekkel díszített nevét” festette a Magyar Királyság címerével, a torony belső oldalára pedig a városcímert.⁷⁴

A Hátsókaput 1642-ben, a Tűztorony külső oldalán álló Előkaput pedig 1647-ben, IV. Ferdinánd koronázásának évében lebontották és újjáépítették.⁷⁵ Lackner emblémái tehát ezzel minden bizonnyal megsemmisültek, ugyanakkor mindkét kapun az újjáépítés idején uralkodó királynak, III., illetve IV. Ferdinándnak emléket állító felirat kapott helyet. A város főkapuján csak a következő, 1681. évi soproni országgyűlésre készülve kaptak helyet újabb Habsburg jelvények. Az 1676. évi tűzvészben megrongálódott Tűztorony helyreállítására 1680–81-ben került sor, de csak s jóval a diéta megnyitása után, 1681 év szeptemberében helyezték fel a torony csúcsára a kétfejű sast, egyik karmában jogarral, a másikban pallossal, mellén pedig aranyozott L betűvel, Lipót császár nevének kezdőbetűjével.⁷⁶ A várostoronyon elhelyezett kétfejű sas annak jeleként szolgált, hogy az országgyűlés során kiegyezés született a magyar rendek és az uralkodó között: Lipót visszaállította a Wesselényi-összeesküvés leleplezése után, 1673-ban felfüggesztett rendi alkotmányt, s a rendek június 13-án Esterházy Pál személyében újra nádort választhattak.⁷⁷

Az új toronyóra elsőként november 15-én, a császár névpatronusa, Szent Lipót napján szólalt meg, mégpedig hajnali egykor, annak jeleként, hogy Lipót ezzel a névvel az első uralkodó. Ezt követően éjjeli toronyzene is felhangzott az országgyűlés miatt a város-

⁷³ Lackner... önéletrajza i.m. (63. jegyz.) 124.; *Tóth Gergely*: Az 1622. évi soproni címerbővítés. i.m. 297.

⁷⁴ Lackner... önéletrajza i.m. 134. A forrásokban *Blechturm*, illetve *Brückl-Turm* néven is említett Zöldtorony megfigyelőtoronyként szolgált, nem tartozott hozzá a városfalat áttörő kapu és híd. Ld.: *Kücsán József*: Telkek és épületek a soproni Belváros délnyugati sarkában. In: Kő kövön. Dávid Ferenc 73. születésnapjára. Szerk. Szentesi Edit, Mentényi Klára, Simon Anna. Budapest, 2013, 243–256.

⁷⁵ *Bél Mátyás*: Sopron vármegye leírása I. Szerk. Kincses Katalin Mária. Sopron 2001, 86–87., 165–166. Ld. még: *Csatkai Endre*: Hajnóczi Dániel 1739 évi városleírása Sopronról. Soproni Szemle 19. (1965) 364.

⁷⁶ Miután egy szélvihar letépte a toronyról, 1702-ben javították a sast és aranyozták rajta az L betűt. Ld.: *Csatkai Endre – Dercsényi Dezső (szerk.)*: Sopron és környéke műemlékei. Budapest, 1956, 192. (Csatkai tévesen L és M betűről ír, a számadáskönyvben két L betűről van szó.) A Tűztorony 1969. évi felújításakor a kétfejű sast másolattal pótolták, az eredeti pedig a Soproni Múzeum gyűjteményébe került (Itsz. 2012.56). Valószínűleg Lackner emblémájának félreértésén alapul az az állítás, hogy a toronygombra már 1608-ban egy egyfejű sast helyeztek volna. Az általunk ismert források nem szólnak erről. Vö.: *Kincses Katalin*: „Így ragyogjon Sopron is régiségeivel...” Hatalmi jelképek, a város reprezentációja a XVII. századi soproni országgyűléseken. In: „Kard és koszorú”. Ezer év magyar uralmi és katonai jelképei. (A Hadtörténeti Múzeum Értesítője, 4.) Budapest, 2001, 77–90, itt: 82.

⁷⁷ *Pálffy Géza*: A Szent Korona Sopronban. Sopron-Budapest 2014, 53. Itt jegyezzük meg, hogy egykor Győrben, a Fehérvári kapu fölött is állt egy Tűztorony, csúcsán a kétfejű sas alakjával. Az 1795-ben épített tornyot 1895-ben a kapuval együtt lebontották, Gyapay Dénes győri kormánybiztos azonban már 1849. május 23-án ledobatta róla a kétfejű sast, amelynek helyére nemzeti színű lobogót tűztek. Ld. *Szávay Gyula*: Győr: monografia a város jelenkoráról a történelmi idők érintésével. Győr 1896, 447, 456.

ban tartózkodó király tiszteletére.⁷⁸ Ugyanezen a napon Szelepcsényi György esztergomi érsek celebrált misét a ferences templomban, I. Lipót jelenlétében.⁷⁹

Az evangélikusoknak különösen az adott okot az uralkodó ünneplésére, hogy 1681. november 9-i leiratában I. Lipót külön is biztosította a soproni lutheránusok szabad vallásgyakorlatát,⁸⁰ a Királyi Magyarország területének nagy részén azonban erősen korlátozta azt.⁸¹ A soproni evangélikus gyülekezet azonban nem kapta vissza templomait, amelyeket az 1674. február 23-án kelt királyi dekrétum értelmében át kellett adniuk a katolikusoknak,⁸² így továbbra is a Templom utcai Schubert-ház udvarán álló, fából épített imaházban tartották az istentiszteleteket, míg a kisebbségben lévő katolikus hívek „öt templomban is imádkozhattak”.⁸³ Petz krónikája szerint az evangélikus gyülekezet egy következő országgyűléstől remélte, hogy visszakaphatja templomait, erre azonban nem került sor.⁸⁴ Thököly alatt, 1683 júliusában az evangélikus gyülekezet egy rövid időre visszakapta a Szent Mihály- és a Szent György-templomot, szeptemberben azonban újra a császár melletti hűségre tett esküt a város, így a két templom visszakerült a katolikusokhoz,⁸⁵ s ismét a Templom utcai imaház lett az istentiszteleteik helye. Ennek helyén épült fel 1722-ben az első kőtemplom, majd 1782-ben a mai evangélikus templom. A soproni gyülekezet belvárosi templomát kiváltságos helyzetének köszönhetette, ugyanis az 1681. évi 26. törvény Pozsonyban és más szabad királyi városokban csak a külvárosokban engedélyezte a protestánsoknak a templomépítést, s ez alól csak Sopron és Selmecebánya képezett kivételt.

A város 1690-ben, a katolikus vallású Kersnarics (Kerschneritsch) Mihály polgármestersége alatt a Tűztorony piacra néző külső oldalára is felfestették a kétfejű császári sas alakját.⁸⁶ Az aranytollú sas a kapu fölött volt látható, mellén a magyar címerpajzsral, a császári sas két oldalán pedig egy magyar és egy török alakja állt, a nyugati keresztény és a keleti „pogány” világ képviselőjeként, alattuk pedig egy latin versike volt olvasható.

⁷⁸ Paur Iván: Csányi János magyar krónikája. In: Magyar Történelmi Tár, 5. kötet, Pest 1858, 57.; Payr i.m. 500.

⁷⁹ Das verwirrte Ungerland [Das verwirrte Königreich Ungarn] H. n. 1683, 305.

⁸⁰ Vö. 1681. évi 26. törvény, 17. §: „Sopron város pedig maradjon saját vallásának használatában s gyakorlatában, melyet most követ, s abban ne háborgassák.”

⁸¹ 1681. évi 25. törvény névleg megerősítette az 1606. évi bécsi békében a protestánsok számára biztosított szabad vallásgyakorlatot, a 26. törvény azonban az ország 11 északnyugati vármegyéjében csak megyéenként 2-3 becikkelyezett (artikuláris) helyen, valamint a szabad királyi városokban biztosított lehetőséget a protestáns vallásgyakorlatra.

⁸² Payr i.m. 441.

⁸³ Franz Brückmann 1723. évi útleírásából idézi: *Csatkai Endre*: Idegenek a régi Sopronról: levéltöredékek, útinaplók, 1487–1841. Sopron, 1938, 13.

⁸⁴ Petz János Gottliebnek tulajdonított XVII. századi soproni krónika. Közreadja *Dominkovitsné Szakács Anita*. Sopron, 2016, 173.: „mivel még se templomokat, se iskolákat nem adtak vissza, reméljük, lesz még egy országgyűlés, amely visszaadja számunkra, amit korábban elvettek tőlünk.”

⁸⁵ Uo. 175.

⁸⁶ *Bél Mátyás*: Sopron vármegye leírása I. i.m. 86., 165–166. Ld. még: *Csatkai Endre*: A Tűztorony régi falfestményei. Soproni Szemle 6. (1942) 148–149. Az 1690. évi városi számadáskönyv, amelyben a munka költségei szerepelhettek, nem maradt fenn.

Eszerint az egyszerre kelete és nyugatra tekintő sas azt jelképezte, hogy a császár és trónörököse nemcsak nyugaton, hanem az Oszmán Birodalmat legyőzve keleten is uralkodni fog. Ezt az üzenetet erősítve a falkép fölött I. Lipót és I. József uralkodói jelmondata is olvasható volt: *Consilio et Industria*, ill. *Amore et Timore*. Emellett az 1690-es évszámot adó kronosztichonos felirat kapott helyet, amely Pannónia megmenőjeként („restaurátoraként”), a törökökön és a franciakon győzedelmeskedő uralkodóként dicsőítette I. Lipótot.⁸⁷

A várostoronyra festett császári jelvények Sopron királyhűségét voltak hivatva jelezni, amit különösen indokolhatott az, hogy 1683 júliusában, miután Thököly serege bevonult Sopronba, a város egy rövid időre a kuruc fejedelem oldalára állt, majd miután Bécs sikertelen török ostroma után a felkelők elvonultak, szeptember 21-én Esterházy Pál nádor kezdeményezésére a soproniak ismét hűséget fogadott a császárnak.⁸⁸ A Tűztorony falképei ebben a tekintetben a Lackner Kristóf által 1622-ben a városháza homlokzatára festett feliratokkal állíthatók párhuzamba, amelyek – mint alább látni fogjuk – a bethleni idők után a király iránti hűségre intették a város polgárait.

1697-ben egy második, külső kaput építettek a Tűztorony elé, a szárazárok külső oldalán.⁸⁹ Ezen is egy kronosztichonos felirat kapott helyet, amely a haza atyjaként, kegyes, igazságos és jóságos uralkodóként, Sopron és a világ oltalmaként dicsőítette I. Lipótot és fiát, I. Józsefet.⁹⁰ Mellette egy felirat arra emlékeztetett, hogy a kapu Prisomann Egyed Lajos polgármesterségének idején épült.⁹¹ 1699-ben, Kersnarics Mihály polgármestersége alatt a várostorony belső oldalára is felfestették a kétfejű sas alakját, mellén Sopron címerével. A város címert koronázó kétfejű sas feje fölötti felirat itt is a Habsburg ház dicsőségét hirdette: *Fulgeat aeternum decus hoc et gloria regni* (Tündököljön e dísz örökön, s a királyság dicsősége). Az alatta elhelyezkedő kronosztichonos felirat az az év januárjában megkötött karlócai békére utalva ünnepelte a törökök elleni felszabadító háború végét (*PAX AGROS, ET PRATA BEAT, PAX ORNAT ET VRBEM, PAX VITES DITES, LAETA VIRESA FACIT* [1699] – Békében termő a mező, megszépül a város, Békében zöldell, szőleje gazdagodik).⁹²

⁸⁷ LEOPOLDO AVGVSTO, PANNONIAE RESTAVRATORE, IOSEPHO FILIO, TVRCICAS INTER FRANCICASQVE VICTORIAS, REGNA ADSIGNANTE, REPARATA PORTA [1690]. Az 1691. évi tanácsülési jegyzőkönyvbe is bejegyezték egy I. Lipótot dicsőítő, a törökök felett aratott győzelmeiről szóló, egyben I. Józsefet is éltető megemlékezést. Ld.: *Póda* i.m. (21. jegyz.) 203.

⁸⁸ Petz János Gottliebnek tulajdonított XVII. századi soproni krónika. Közreadja Dominkovitsné Szakács Anita. Sopron, 2016, 175.

⁸⁹ Az Előkapu kialakítását J. G. Drost 1750 körüli helyszínrajza dokumentálja. Ld.: Magyar Várostarténeti Atlasz, I. Sopron. Összeáll. Jankó Ferenc et al. Sopron, 2010, C.7.1 tábla. Ez a Tűztorony előtt álló kaput *Innere Thornak*, a külső kaput pedig *Forderes Thornak* nevezi.

⁹⁰ *Bél Mátyás*: Sopron vármegye leírása I. i.m. 86., 165.

⁹¹ *Csatkai*: Hajnóczy i.m. 366. Prisomann Egyed Lajos evangélikus vallású volt, 1665-től a jénai egyetemen tanult. Ld. *Mokos Gyula*: Magyarországi tanulók a jénai egyetemen. Budapest, 1890, 22.

⁹² *Bél Mátyás*: Sopron vármegye leírása I. i.m. 87, 166. Az 1699. évi tanácsülési jegyzőkönyvbe is bejegyezték egy I. Lipótot és I. Józsefet dicsőítő bevezetőt. Ld.: *Póda* i.m. (21. jegyz.) 227.

Míg tehát 1610 körül Lackner emblémái a városkapukon a tizenöt éves háború és a Bocskai-felkelés után békét hozó II. Mátyást ünnepelték, addig a Tűztorony és a külső Előkapu 1690-es években készült falképei és feliratai a török felszabadító háborúkban győzedelmeskedő uralkodóként dicsőítették I. Lipótot.

A következő évtizedekből nem ismerünk adatokat a városkapuk kialakítására vonatkozóan. 1759-ben Sedlmayer András soproni festőt bízta meg a város az Előkapu falképeinek renoválásával, s ezzel egy időben új felirat is került a kapuépítményre. A mellén szív pajzsként a magyar címert tartó kétfejű sas alakja alatt egy Mária Terézia dicső uralkodásának emléket állító latin felirat kapott helyet, alatta a királynő uralkodói jelmondatát tartalmazó kronosztyichonos felirattal *IVSTITIA ET CLEMENTIA DECORANT* [1759], valamint az Igazságosság és Kegyeesség allegorikus nőalakjaival.⁹³

A városi számadáskönyv szerint 1773-ban ugyancsak Sedlmayer András kapott megbízást hét tábla megfestésére, rajtuk Mária Teréziát köszöntő feliratokkal.⁹⁴ Ezek minden bizonnyal a királynő 1773. szeptember 3-i látogatására készültek, amikor Mária Terézia Sopronon keresztül tért vissza Bécsbe eszterházai látogatásáról.⁹⁵ A *Wienerisches Diarium* tudósítása szerint a polgárok Torkos András polgármester vezetésével a külső várfalon lévő Magyar-kapu előtt várták a királynőt, ahol a polgármester köszöntőbeszédet mondott. Ebben megemlékezett arról, hogy 92 éve, a királynő nagyapja, I. Lipót 1681. évi látogatása óta nem járt uralkodó Sopronban, majd átadta a királynőnek a város kulcsait.⁹⁶ Ezt követően a Szent György-templom mögötti rondella mellett elhaladva az Előkapun át vonultak be a városba. A Sedlmayer által festett, közelebbről nem ismert köszöntő feliratokat tehát valószínűleg a Magyar-kapun, illetve az Előkapun helyezték el.

III.2. Városháza

Habsburg vonatkozású feliratok és emblémák

Első polgármesteri ciklusa alatt Lackner átépíttette a városházát, melynek homlokzatát 1615-ben „elmés és találékony emblémákkal és más jeles mondásokkal tette ragyogóbá.”⁹⁷ A latin feliratokból és maga által koncipiált emblémákból álló együttes a jó város-

⁹³ *Csatkai Endre*: Idegenek a régi Sopronról: levéltörédek, útinaplók, 1487–1841. Sopron, 1938, 30.; *Csatkai Endre*: Sopron és környéke műemlékei. Budapest, 1956, 196.

⁹⁴ *Csatkai Endre*: Sedlmayer András soproni festő. Soproni Szemle 2. (1938), 100.

⁹⁵ *Pressburger Zeitung*, 1773. szept. 8., p. 6.; *Wienerisches Diarium* 1773, Nr. 73. (szept. 11.), Anhang.; Ld. még: *Bárdos i.m.* (45. jegyz.) 339. Ld. még: *Varga Kálmán*: Mária Terézia Eszterházán. Budapest 2001

⁹⁶ A polgármester beszéde nyomtatásban is megjelent: Dank- und Denkalter Ihro... Majestät Maria Theresia... Königin von Hungarn... als Allerhöchst Dieselben den 3. Sept. 1773. mit Dero Gegenwart die Königl. Freystadt Oedenburg begnadigten, durch eine ... öffentlich gehaltene Rede aufgerichtet. Oedenburg 1773.

Meg kell említenünk, hogy 1770. április 26-án a társuralkodó II. József is járt Sopronban, Albert herceg, Magyarország helytartója kíséretében. Ld. *Pressburger Zeitung*, 1770, 37.

⁹⁷ *Lackner... önéletrajza i.m.* (63. jegyz.), 129.

kormányzatban érvényesülő erényeket propagálta.⁹⁸ Ezek mellett II. Mátyás „emléképében kifejezett neve” is helyet kapott a homlokzaton.⁹⁹ Az uralkodó nevének emblematisz formában történő megjelenítése hasonló lehetett az Előkapura festett „hieroglifikus sashoz”, illetve Lackner magyar koronáról írott könyvének címlapjához (*Coronae Hungariae emblematicae descriptio*, 1615). Utóbbin a kétfejű sas szárnyán egy II. Mátyást dicsőítő latin felirat olvasható, a felirat kezdőbetűi pedig a „maiestas sasához” hasonlóan itt is a *MATHIAS* szót adják ki.

1618-ban, II. Ferdinánd pozsonyi koronázását követően, amelyen maga is részt vett, egy hasonló emlékműt festetett a városháza egyik tanácstermének mennyezetére,¹⁰⁰ amely az új uralkodó nevét és koronázásának dátumát tartalmazta.¹⁰¹

1619-ben egy időre fordulat következett be a Sopron és a Habsburg dinasztia kapcsolatában: ez év novemberében a város meghódolt Bethlen Gábor csapatai előtt – igaz, császári helyőrség híján nem is volt más választása –, s másfél évre a fejedelem legjelentősebb dunántúli bázisává vált.¹⁰² 1621 májusában a város újra II. Ferdinánd oldalára állt, s Lacknert ismét polgármesterré választották, aki a következő évben feltehetően maga kezdeményezte a város címerének kibővítését is a kétfejű sas alakjával, a város Habsburgpártiságának jeleként.¹⁰³ Barth János Konrád soproni lelkész 1670-ben a városi tisztújításkor mondott, a városháza feliratai fölött elmélkedő beszédéből tudjuk, hogy a városháza homlokzatán és belső tereiben az uralkodó iránti hűségre figyelmeztető és a Habsburg

⁹⁸ *Payr Sándor*: A régi soproni városház. Soproni Napló, 1917. dec. – 1918. jan. (újraközölve in: *Lapok Sopron történetéből*, 2004/2, 7–18.)

⁹⁹ *Lackner Kristófnak...* i.m. 130.

¹⁰⁰ A magyarországi szabad királyi városok többségétől eltérően Sopronban a tisztújítások során nem csak a külső tanács, illetve az elektorokat tömörítő választott község (*electa communitas*) tagjai voksoltak, hanem a polgárjoggal rendelkezők összességét tömörítő teljes község (*Gemeinde*). (Vö.: *H. Németh István*: Városi tisztújítások a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században. Arrabona - Múzeumi közlemények, 45/2. (2007) 57–95:58.) Ennek megfelelően a városháza épületében az első emeleten két tanácsterem volt: egy kisebb helyiség a 12 fős belső és a 24 fős külső tanács számára, valamint egy nagyobb közgyűlési terem a teljes község számára. Ld.: *Payr Sándor*: A régi soproni városház i.m. 17. A régi városháza 1832-ben Hasenauer Márton városi mérnök által készített első emeleti felmérési rajzán (MNL SL, Sopron Város Mérnöki Hivatalának iratai (IV. 1412, XIII.: „Szakál” anyag) a két helyiséget a városháza Fő térre néző nyugati homlokzata mögött jelöli: a közgyűlési terem (*Gemeinde Saal*) a városháza kapuja fölött helyezkedett el, az ennél valamivel kisebb alapterületű tanácsterem (*Raths Zimmer*) pedig ettől délre. A városháza egy 1855 körüli felmérési rajzát ld.: *Tompos Ernő*: A régi soproni városháza újkori története és az új városháza (tanácsháza) építéstörténete. I. A régi városháza. Soproni Szemle 31. (1977), 13. kép (jelzet megadása nélkül).

¹⁰¹ *Lackner Kristófnak...* i.m. 137.; Johann Fridelius (Friedel): Domini Christophori Lackneri J. U. Doctoris et consulis qondam civitatis Semproniensis vitae curriculum. Ratisbonae, 1714, 99: *Lacknerus Xysti in Curia nostra parti contabulatae superiori, adeoque supra verticem gloriosissimae memoriae Ferdinandi II. nomen ulro citroque legendum pingi curavit.*

¹⁰² *Dominkovits Péter* – *H. Németh István*: Bethlen Gábor 1619–1621. évi hadjárata és Sopron. In: Bethlen Gábor és kora. Szerk. Ólmosi Zoltán. Budapest, 2013, 36–48.

¹⁰³ *Tóth Gergely* i.m. 301.

dinasztiát dicsőítő feliratok voltak olvashatók.¹⁰⁴ Ezek minden bizonnyal Lackner újra-
lasztása után, 1622-ben készültek, s a Bethlen-időszakra reflektáltak. A homlokzaton az
Injuria facta Regi Deo censetur facta (A király ellen való sérelem Isten ellen való) felirat volt
olvasható, az emeleti folyosón pedig a következő intelem: *Gentis etiam civitatis frequentes
inter se seditiones & discordiae ejus gloriam, incrementum, res pulchre gestas corrumpunt.*
(A nemzetek és városok gyakori lázadásai és viszályai megrontják annak dicsőségét, gyar-
apodását és szép sikereit.) A közgyűlési terem falán a Habsburg uralkodók arcképei mel-
lett egy Lackner által koncipiált felirat kapott helyet,¹⁰⁵ melynek kezdőbetűi az AEIOU
mozaikszót, a Habsburgok világalraelmí küldetését hirdető dinasztikus jelmondatát adták
ki: *QUID AUGUSTIUS / QUID ELEGANTIUS / QUID IUCUNDUS / QUID ORNATIUS / QUID
UTILIUS?* (Mi fenségesebb, mi előkelőbb, mi kellemesebb, mi díszesebb és mi haszno-
sabb? t.i. a Habsburgok uralmánál).¹⁰⁶

A városháza belső tereinek feliratai minden bizonnyal 1622 tavaszán készültek, ösz-
szefüggésben a közelgő országgyűléssel, amelynek során a felsőtábla a közgyűlési terem-
ben ülésezett.¹⁰⁷ Július 26-án este itt tartották az Eleonóra császárné koronázása alkalmá-
ból rendezett táncmulatságot is, amelyen az uralkodópár is részt vett, s másnap minden
bizonnyal ugyanitt került sor egy operaelőadásra is.¹⁰⁸ Mindezek a feliratok és emblémák
az 1676. november 28-i nagy soproni tűzvészben elpusztultak.¹⁰⁹ A városháza helyreállítá-
sára több menetben került sor, a legátfogóbb felújítás 1712–13-ban, Dobner Ferdinánd
polgármester idején zajlott. Ekkor új feliratok kerültek a homlokzatra, a közgyűlési terem
ablakai fölé, amelyek a korábbiakhoz hasonlóan a szabad királyi város fölötti uralkodói
fennhatóságot hangsúlyozták. A fekete márványtáblákon aranyozott betűkkel olvasható
feliratok egyike a „haza királyának és a törvénynek” rendelt épületként tüntette fel a vá-
rosházát, amely „az igazakat törvénnyel segíti, a bűnösöket elítéli”, míg a másik felirat azt
kívánta, „Legyen kegyes békéje a Károly király alatt megújított háznak”.¹¹⁰ 1717. augusztus

¹⁰⁴ *Johann Conrad Barth*: Oedenburgisches Rath-Haus weiland vom Seligen Herrn Christoph Lackner...
gezieret. Preßburg 1670, B3, F3v.

¹⁰⁵ Uo.: „...auff eurem Raths-Saal kommen euch ins Gesichte die Austriaci Impreatores.” Rózsa György
feltételezése szerint a városháza két tanácssterme közül az uralkodókép mások inkább a közgyűlési teremben,
míg a nehezebben érthető tartalmú, a beavatottaknak szóló emblémák és feliratok a kisebb tanácssteremben
lehettek. Ld.: *Rózsa György*: Lackner Kristóf, a rézmetsző. II. rész. Soproni Szemle 25. (1971) 312–322, itt: 312.

¹⁰⁶ Az AEIOU jelmondat hagyományos értelmezése: *Austriae est imperare orbi universo.*

¹⁰⁷ *Pálffy Géza*: A magyar országgyűlés helyszínei a 16–17. században. A szimbolikus politikai
kommunikáció kora újkori történetéhez. In: *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől
1918-ig*. Szerk. Dobszay Tamás et al. Budapest, 2013. p. 65–87.

¹⁰⁸ *Molnár Antal*: Carlo Caraffa bécsi nuncius az 1622. évi soproni országgyűlésen. A szentszéki diplomácia
és Magyarország a harmincéves háború első időszakában. In: *Egy új együttműködés kezdete i.m. 194.,
212.*; *Otto G. Schindler*: Egy „Commedia in musica” 1622-ben Sopronban: a Habsburg Birodalom első
operaelőadása? *Magyar Zene* 41. (2003), 337–372.

¹⁰⁹ *Payr Sándor*: A régi soproni városház i.m. 14.

¹¹⁰ *ISTA DOMVS REGI PATRIAE SACRATAQVE LEGI / IVSTOS IVRE IVVAT NOXIA QVAEQVE VETAT
[1713]; PAX PIA SIT DOMVI CAROLO SVB REGE NOVATAE / EX QVA IVSTITIAE PIGNORA QVISQVE FERET
[1712]*. A feliratos márványtáblák az új városháza udvari homlokzatán láthatók.

28-án Nándorfehérvár visszavívása alkalmából a városháza homlokzatára hat képet függesztettek ki, amelyek a vár látképét és az ostromot ábrázolták látható feliratokkal.¹¹¹

Habsburg portrégaléria

Az 1676. évi tűzvészben elpusztultak a Barth János Konrád által 1670-ben a városháza egyik tanácsteremében említett Habsburg képmások is. Ezek pótlására a 17. század végétől egy újabb portrégaléria készült a városház számára, amely a Habsburg uralkodók és neves soproni hivatalnokok képmásaiból állt. Hajnóczy Dániel 1739. évi leírása „József és Károly király, Esterházy Pál herceg és nádor, Lackner, Gensel és mások” portréit említi a belső tanács üléstermének falain.¹¹²

A Habsburg uralkodók portréi közül a legkorábbiak Lipót és fia, a gyermek I. József egész alakos, életnagyságú képmásai (4–5. kép). A két azonos méretű (193×114 cm) portré 1692-ben készült,¹¹³ feltehetően a katolikus vallású Kersnarics Mihály polgármester megrendelésére, a számadáskönyvben ugyanis csak két kép keretének és aranyozásának költsége szerepel, a festményeké nem.¹¹⁴ A kisebb tanácsteremben elhelyezett két kép megrendelésére tehát két évvel azt követően került sor, hogy 1690-ben, ugyancsak Kersnarics polgármestersége alatt elkészültek a Tűztorony I. Lipótot és I. Józsefet dicsőítő feliratai.¹¹⁵ Amint azok Pannónia megmenőjeként, a törökökön és a franciákon győzedelmeskedő uralkodóként dicsőítették Lipót császárt, városházi képmása is hangsúlyozottan a császári seregek fővezéréként ábrázolta: a képen páncélban, jobbában marsallbottal, a császári sereg tábornagyaként jelenik meg, amint a válláról leomló palástot csípőjénél baljával összefogja, s így látni engedi a bal lábánál függő kard markolatát. Császári jelvé-

¹¹¹ Ritter György János sopronyi polgár krónikája, 1701–1719. In: Magyar Történelmi Emlékek, 27. Budapest, 1875, 603.

¹¹² Iter Neosoliense (OSZK Kézirattár, Quart. Lat. 1166) fol. 223.: Justitiae effigiem videres et in secretiore senatus aditu variis imaginibus, ex pariete pendentibus, utpote Leopoldi, Josephi et Caroli Caesarum, Pauli Eszterhazi S.R.I. Principis et Regni Palatini, necnon Lackneri et Ginselli, aliusque conspicuo.; ld. még: *Csatkai*: Hajnóczy i.m. 369.

¹¹³ Soproni Múzeum, Kp 54.212, 54.213. Ezúton is köszönöm Nemes Andrásnak az adatokat és a fotókat.

¹¹⁴ 1692. évi számadáskönyv, p. 199. (24. Mai) dem Bildhauer, zu den den Bildern in der Rathsstuben, 2 Ramen – 7 fl 4 x; dem Maller wegen deß übergodlen – 16 fl 2 x. Az 1692-es évszám I. József portréjának hátoldalán is látható.

¹¹⁵ A nemesi származású Kersnarics lojalitását az uralkodó később birtokadományozással honorálta. Polgármesterégének utolsó évében, 1702-ben 2000 forint összegű fegyverválság (*jus armorum*) megfizetésével I. Lipót adományaként elnyerte a fiúágon kihalt Bosnyák család uradalmait, több mint 40 lakott és elhagyott Tolna és Baranya megyei falut. Ld.: *Kéri Henrik*: A hidasi (bonyhádi) uradalom tulajdonosai 1660 és 1740 között. *Századok*, 134. (2000), 325. Kersnarics 1670-ben a bécsi egyetemen végezte tanulmányait, majd az 1681. évi soproni országgyűlésen Veszprém vármegye követeként vett részt. 1682-ben szerzett polgárjogot Sopronban, s Erdődy Kristóf Antal kamarai biztos támogatásával már 1683-ban polgármesterré választották. Vö.: *Die Matrikel der Universität Wien*. Bd 5. (1658/59–1688/89). Bearb. v. Franz Gall, Marta Szaive. Wien 1975, 58., Nr. 245.; *Gusarova, Tatiana*: A 17. századi magyar országgyűlések résztvevői. *Levéltári Közlemények*, 76. (2005), 140.; *H. Németh István*: Állam és városok i.m. 136.

4. kép. Ismeretlen festő: I. Lipót portréja a régi soproni városháza tanácsterméből, 1692. Soproni Múzeum

nyei, a korona, a jogar és az országalma a háta mögött egy konzolasztalon, vörös bársonypárnára helyezve jelennek meg.¹¹⁶ I. József portréja gyermekként ábrázolja az 1687-ben, 9 éves korában magyar királlyá koronázott trónörökösöt, mégpedig abban a magyaros díszruhában – csizmában, dolmányban és mentében – amelyet pozsonyi koronázása során viselt. Balján, egy konzolasztalon, vörös bársonypárnára helyezve a magyar királyi korona és az országalma látható, jobbján a királyi jogart tartja.

¹¹⁶ A portré előképe egy 1665 körül Frans Luycx (1604–1668) bécsi udvari festő által festett képmás (Bécs, KHM, GG 3158). Reprodukcióját ld.: *Gottfried Mraz: Prinz Eugen: Ein Leben in Bildern und Dokumenten.* München, 1985, 48.

5. kép Ismeretlen festő: I. József portréja a régi soproni városháza tanácsterméből, 1692. Soproni Múzeum

VI. Károly portréját¹¹⁷ 1717-ben, az evangélikus vallású Unger Mátyás¹¹⁸ polgármestersége alatt 20 ft-ért vásárolta Sailer György Vilmos belső tanácsos, későbbi polgármester Bécsben egy ismeretlen festőtől, majd a város Leitner Szervác soproni szobrásztól rendelte meg a kép aranyozott, szalagfonatos díszkeretét (6. kép).¹¹⁹ Bár a kép mérete

¹¹⁷ Soproni Múzeum, Kp 54.416.

¹¹⁸ Unger Mátyás 1678-ban lett polgár, 1685-ben nemesi címet kapott I. Lipóttól. 1694-től a belső tanács tagja, Bél Mátyás szerint 1712–13-ban a városháza átépítését felügyelte, 1716–1717-ben viselte a polgármesteri tisztséget. Ld.: *Házi* i.m. 11030.; *Bél* i.m. 168.

¹¹⁹ *Csatkai*: Sopron és környéke i.m. 198. Csatkai adatai az azóta elveszett 1717. évi városi számadáskönyvből származnak. Ld. Csatkai 1939-ből származó jegyzetfüzetét az 1710–1763 közötti

6. kép. Ismeretlen festő: VI. Károly portréja a régi soproni városháza tanácsterméből, 1716.
Soproni Múzeum

(210×138 cm) valamivel nagyobb az előzőeknél, keretük azonos díszítése egységes megjelenést biztosított számukra. A portré páncélban, kezében marsallbottal, a császári sereg tábornagyaként ábrázolja a császárt,¹²⁰ minden bizonnyal összefüggésben azzal,

kamarási számadáskönyvek adataival: Soproni Múzeum, Kézirattár, K.2012.79. A 19. század elején Gamauf Theophil (Gottlieb) (1772–1841) soproni lelkész is gyűjtött adatokat a soproni városi számadáskönyvekből, köztük az 1717. évből, amelybe azt is feljegyezték, hogy ez év augusztus 28-án Belgrád visszavívását lakomával ünnepelte a soproni magisztrátus. Ld.: *Denkwürdige Begebenheiten der Stadt Oedenburg: Excerpten aus den Stadt-Kammerrechnungen*, II. OSZK Kézirattár, Quart. Germ. 285, Bd. 18. (új szám: 11. kötet), 169.: „dem 28. Aug. wurde ein Te Deum laudamus wegen Eroberung Belgrads und haben erhaltene Viktorie gefeiert. Haben natürlich auch eine große Mahlzeit welche 318 f kostete”

¹²⁰ Ez a képtípus gyakori a császár ifjúkori portréi között, így az 1719-ben udvari festővé kinevezett Jacob van Schuppen művei között is. VI. Károly hasonló beállítású portréja látható Jacob Weißhof 1717-bn

hogy Savoyai Jenő herceg vezetésével a császári csapatok ebben az évben foglalták vissza Nándorfehérvárt a törököktől, amit augusztus 28-án *Te Deum*mal is ünnepelt a város. Az 1717. évi tanácsülési jegyzőkönyvben egy kronosztichonos felirattal is megemlékeztek a fiú trónörökösre vágyó VI. Károlyról: **BENIGNO NOSTRO REGI (sic!) SVCCESOREM DABVNT SVPERI** [1717] (Kegyess királyunknak utódot fognak adni az égiek).¹²¹

A városházi Habsburg portrégaléria 1745 körül Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc mezzotinto képmásaival bővült (7. kép). A nagyméretű (110×77 cm), vászonra kasírozott, eredeti díszkeretükben megőrzött portrék a régi városháza lebontása után kerültek a Soproni Múzeumba.¹²² A szignatúra tanúsága szerint mindkét képmást Gustav Adolf Müller (1694–1767) bécsi rézmetsző készítette Martin van Meytens bécsi udvari portréfestő festménye nyomán, 1743–1745 között.¹²³

1753-ban Artner Lipót polgármester egy életnagyságú (248×154 cm), egész alakos portrét festetett Mária Teréziáról a tanácsterem számára. Ezzel egy időben a helyiség falait – feltehetően nyomott mintás – vászontapétával vonták be (8. kép).¹²⁴ A városi számadáskönyvben csak a kép díszkeretének és aranyozásának költsége szerepel,¹²⁵ a festmény költsége nem, így feltételezhető, hogy azt a polgármester fedezte. Erre utal az is, hogy a kép jobb alsó sarkában egy kettős címer jobboldali pajzsán Artner Lipót címere látható, kissé elnagyolt formában (9. kép).¹²⁶ A kép bal alsó sarkában Johann Baptist Glunk

készült rézmetszetén. Ld.: *Johann Baptist Homann*: Großer Atlas über die ganze Welt. Nürnberg, 1717, címlapelőzék

¹²¹ Sopron sz. kir. város monographiája i.m. 305. A következő évben a pozsareváci béke alkalmából egy újabb kronogrammat jegyeztek be a jegyzőkönyvbe: **CAROLO SEXTO PIO REGI, FIDELI SOPRONIVM** [1718]. Ld. Uo. 310.

¹²² Soproni Múzeum, Kp 54.203; 54.207 (eredeti leltári számuk: 875, 11874) Jelzés mindkettőn az ovális képerken lenn: Mart. de Maytens (sic!) pinxit – Gust. A. Müller sculpsit

¹²³ Mivel Mária Terézia portréján a magyar mellett a cseh királyi korona is látható, Lotaringiai Ferenc portréján pedig egy stilizált (toszkán?) hercegi korona jelenik meg, azonban a német római császári korona nem, a mezzotintók Mária Terézia cseh koronázása (1743) után, s Lotaringiai Ferenc császárrá koronázása (1745) előtt készülhettek. A 18. századból több példát is ismerünk arra, hogy olajfestmény helyett az uralkodó reprezentatív, nagyméretű mezzotinto portréját helyezték el egy hivatalban. Így például 1792-ben II. Lipót Johann Peter Pichler által készített mezzotinto képmását helyezték el a Magyar Udvari Kancellária bécsi székházának tanácstermében (MNM Történelmi Képcsarnok, 9278.)

¹²⁴ 1753. évi számadáskönyv, p. 144. Nr. 78. (19. July) an Herrn Steiner und Limberger vor Gölsen-Leinwath in die Raths Stuben – 60 fl.

¹²⁵ 1753. évi számadáskönyv, p. 144. Nr. 74. (5. Julii) an Johann Klischowits Tischler Meister, wegen einer grossen schwarz geschnitzten Bild-Rahm und anderer Tischler Arbeit – 30 fl; Nr. 76. (11. July) an Gottfr. Hartwick, wegen Fassung des Kayl. Königl. Contrafaits in der Raths-Stuben – 30 fl; Nr. 79. (23. July): an Herrn And. Sedelmayr, wegen Vergoldung des Rahmen und des auf derselben befindlichen Laubwercks, mit welchem das Kay. Königl. Portrait gefasst worden – 40 fl.; ld. még: *Csatkai Endre*: Sopron és környéke műemlékei. Budapest 1956, 198.

¹²⁶ A festményt 2008-ban Perjés Edit restaurálta, akinek ezúton is köszönöm a kettős címerről készült fotót. Csatkai ugyan nem azonosította a címereket, de feltételezte, hogy a portré „valamely városi tanácsos” megrendelésére készült. A címer azonosításához ld. az Artner család címerét: *Tompos Ernő*: Címeres pecsétek, különös tekintettel a polgári címerekre, I. Soproni Szemle 6. (1942), 42–54., 2. ábra. A baloldali

(1695–1774) bécsi festő szignója látható (*J.B. Glunckh*). A Fekete-erdő vidékén született Glunk 1733-tól a bécsi képzőművészeti akadémián tanult, s korának népszerű portréfestőjévé vált, aki a Habsburg Monarchia távolabbi vidékeiről is kapott megrendeléseket. Így például 1733-ban az Esterházy család tatai portrégalériája számára festette meg az ifjú Esterházy József (1714–1762) arcképét,¹²⁷ 1755-ben pedig a roveretói Accademia Roveretana degli Agiati rendelte meg tőle Mária Terézia félalakos képmását.¹²⁸ Utóbbi a bécsi udvari portréfestő, Meytens egyik portréja nyomán készült, akinek műhelyében a festő fia, Anton Glunk (1728–1799) is tanult.

Ugyancsak Meytens egyik műve szolgálhatott előképül a soproni városházára készült portré esetében, amelyet a polgármester talán Sopron bécsi ágensén keresztül rendelt meg Glunktól. Az egész alakos portré hangsúlyozottan magyar uralkodóként, fején a magyar királyi koronával, vállán a koronázási paláttal ábrázolja a királynőt, abban a díszruhában, amelyet pozsonyi koronázása során viselt. Ez a magyaros koronázási díszruha a kora újkori magyar nemesi női viselet jellegzetes elemeiből – ingvállból, buggyos ujjú ingből, sűrűn redőzött szoknyából és csipkekötényből – állt. Ez a portrétípus, az ún. koronázási portré 1741–1765 között fontos eleme volt Mária Terézia magyarországi reprezentációjának, ennek különböző változatai függtek a pozsonyi és a budai királyi palota

címerpajzs – amelyen fenn vörös mezőben hullámos ezüst pólya látható, lent pedig kék mezőben három aranszínű, kör alakban egymásba fonódó hal – még meghatározásra vár. Kettős címerek esetében a baloldali címerpajzs rendszerint a feleségé. Artner Lipót felesége Ertl Mária Klára (1698–1761) volt, akinek apja, Ertl Ferdinánd 1717-ben kapott nemesi címet leányaival együtt. Az Ertl család címeralakja a fészken ülő, kiterjesztett szárnyú pelikán, amint három fiókáját saját vérével táplálja, tehát nem azonos a fenti címerrel (ld. *Libri regii* 31., Nr. 445.) A címer nem lehet az Artner Lipót polgármesterrel egy időben, 1752–53-ban a városbírói tisztséget viselő Petrák Ferenc címere sem, mivel az ő címere rózsát tartó ágaskodó oroszlán. Ld. *Tompos Ernő*: Soproni polgári címerek a Szent Mihály Testvérület könyveiben. Soproni Szemle 36. (1982) 326–334:331. Az a lehetőség is kizárható, hogy a kamarai biztos címere lenne, mivel a források (MNL OL A20 Litterae Camerae Hungaricae és uo. A28 Litterae civitatum) szerint 1747 és 1753 között a kamara nem rendelt ki biztost Sopronba. (Köszönöm H. Németh Istvánnak a felvilágosítást.) Feltételezhető, hogy a címer Danapf János Sámuelé, aki 1752/53-ban Sopron város kamarása volt. Ld. *Házi* i.m. I. 315. Sopron 1729. évi statútuma szerint Danapf ekkor a város halászati bevételeinek felügyelője (*Fisch-Inspector*) volt. Vö.: A dunántúli törvényhatóságok jogszabályai. Szerk. *Kolosvári Sándor*. Budapest 1911, 451. Nincs adatunk arról, hogy a heiligenkreuzi származású, a 18. század elején posztókészítéssel foglalkozó Danapf család nemesi címet kapott volna, így a három hal és a folyót jelképező hullámos pólya feltehetően olyan polgári címer, amely „beszélő címerként” a címerviselő egykori foglalkozására utal. A 18. század közepéről több ilyen beszélő polgári címet is ismerünk a soproni Szent Mihály Testvérület tagkönyvéből, mint például a Greiner vagy a Pellican családot.

¹²⁷ Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 53.136. A portré készítésének idején Esterházy József 20 éves volt, s a leideni egyetemen folytatta tanulmányait. Később a katonai pályán érvényesült, altábornagyi rangot szerzett.

¹²⁸ *L'arte riscoperta: opere delle collezioni civiche di Rovereto e dell'Accademia roveretana degli agiati*. Ed. *Ezio Chini*. Rovereto, 2000, 209.

7. kép. Gustav Adolf Müller (Martin van Meytens festménye nyomán): Mária Terézia Meztinto, 1744 k. Soproni Múzeum

dísztermében, a bécsi Magyar Udvari Kancellária, a pozsonyi,¹²⁹ a komáromi és a nagy-szebeni városháza tanácstermében, vagy a gödöllői és az eszterházi kastélyban is.¹³⁰

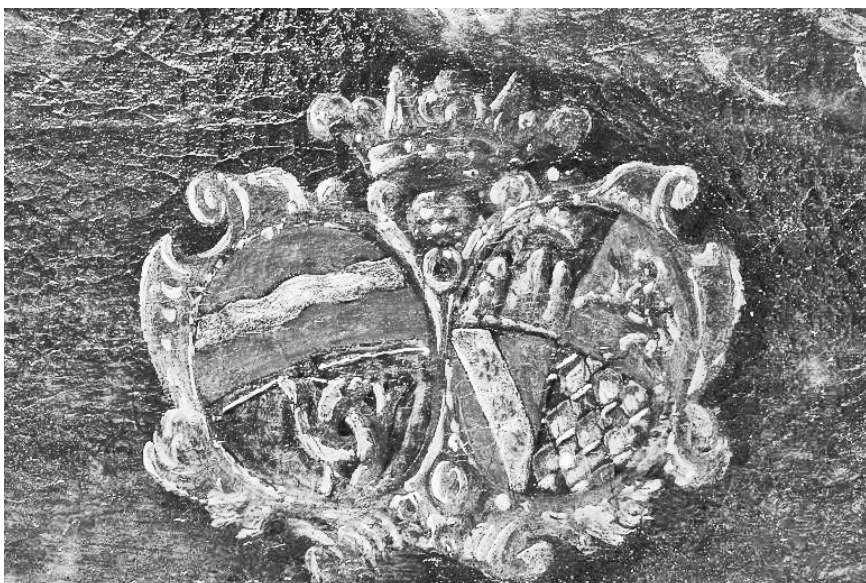
A portré megrendelője Artner (II.) Lipót (1691–1776) az alsó-ausztriai származású Artner család sarja volt, amely a 17. század eleje óta fontos szerepet játszott Sopron történetében. A família több tagja viselt belső tanácsosi, városbírói vagy polgármesteri tisztsé-

¹²⁹ Daniel Schmiedely 1742-ben festette meg a pozsonyi városháza számára Mária Terézia koronázási portróját, így azt láthatta Wolmuth János Konrád, aki Sopron város követeként vett részt az 1751. évi pozsonyi országgyűlésen.

¹³⁰ *Serföző Szabolcs: Männlich und mächtig: Die Inszenierung Maria Theresias als Königin von Ungarn auf Staatsporträts.* In: *Maria Theresia, 1717–1780. Strategin, Mutter, Reformerin.* Hrsg. Werner Telesko, Elfriede Iby. Wien: Amalthea, 2017, 107–111.

8. kép. Johann Baptist Glunk: Mária Terézia portréja a régi soproni városháza tanácsterméből, 1753. Fertőd-Eszterháza, Esterházy-kastély (Eszterháza Kulturális, Kutató- és Fesztiválközpont Közhasznú Nonprofit Kft.), Gy/1046 – Sulyok Miklós felvétele

9. kép. Danapf János Sámuel városi kamarás (?) és Artner Lipót polgármester kettős címere Mária Terézia portréján

get. II. Mátyás 1609-ben nemesi címet adományozott az Artner családnak.¹³¹ Artner (II.) Lipót Artner (I.) Lipót (+1718) belső tanácsos fia volt, aki 1682-ben udvarnoki kinevezést kapott I. Lipóttól. Apjához hasonlóan 1711-től ő is a jénai egyetemen tanult jogot.¹³² 1719. február 23-án kötött házasságot Ertl Mária Klárával,¹³³ majd 1720-ban tett polgár- esküt. Kezdetben ügyvédként működött, 1729–1733 között a külső tanács tagjaként a *Vormund* tisztséget viselte, majd 1739-ben került be a belső tanácsba. 1750–51-ben városbíró, egyben az evangélikus konvent elnöke is, s gyűjtést szervez egy új orgona elkészítésére.¹³⁴ Elsőként 1752-ben választották polgármesterré, majd a következő évi tisztújítás során újraválasztották. 1757-ben és 1761-ben ismét polgármesterré választották.¹³⁵

Sem a polgármester karrierjében, sem Sopron történetében nem ismerünk olyan konkrét eseményt 1752/53-ban, amely okot adott volna Mária Terézia portréjának meg

¹³¹ *Házi Jenő*: Soproni polgárcsaládok, 1535–1848. 1. kötet. Budapest 1982, 32.

¹³² *Mokos Gyula*: Magyarországi tanulók a jénai egyetemen. Budapest 1890, 26., 37.

¹³³ A városi számadáskönyv tanúsága szerint az ifjú pár 12 ft értékű jegyajándékot kapott a várostól. Házasságukból négy leány született, egyikük azonban 1726. december 15-én elhunyt. (Házi i.m. 37.) Két Artner leány férje később polgármester lett: Krisztina Zsófia férje, Torkos András 1773-ban, Zsuzsanna Erzsébet férje, Gabriel Lajos pedig 1785-ben.

¹³⁴ *Hamar Gyula*: Adalékok a soproni orgonák történetéhez. Soproni Szemle 18. (1964), 363.

¹³⁵ *Thirring Gusztáv*: Sopron városa a 18. században. Sopron, 1939, 6.

rendelésére.¹³⁶ Talán önmagában a polgármesteri tisztség elnyerése indította Artner Lipótot arra, hogy az uralkodó képmásával bővítse a városházi Habsburg portrégalériát, összhangban saját politikai hitvallásával, s talán azért is, hogy ezáltal is hivatali elődje, Lackner Kristóf nyomdokaiba lépjen. Artner egyetemi tanulmányainak végén egy értekezést írt a soproni városháza belső tereinek Lacknertől származó emblémáiról és feliratairól, amelyben így vall politikai krédójáról: „Két olyan dolog létezik, amely az ember minden kötelezettségét jelenti: Istent és az államot szolgálni, amelyek ugyan nevükre és fajtájukra nézve különböznek, de a tárgy és a gyakorlat által összefonódnak.”¹³⁷ Az 1752. évi tanácsülési jegyzőkönyv bevezetője minden bizonnyal szintén Artner Lipót politikai hitvallását tükrözi, amelyben az állam szolgálata mellett az uralkodó iránti hűség gondolata is megjelenik: „A szabadság az ember és a társadalom legfőbb kincse, ha e szabadság a hatóság és a törvény iránti engedelmességgel karöltve jár, mert „legibus parere summa libertas est” [a törvény iránti engedelmesség a legfőbb szabadság]; ezért a polgárságot a kormány, a hatóságok, s a törvények iránti engedelmességre inti.”¹³⁸

A városházi Habsburg portrégaléria később II. József, I. Ferenc, V. Ferdinánd, valamint Ferenc József és Erzsébet királyné képmásaival bővült.¹³⁹ A számadáskönyvek szerint a Habsburg portrék a kisebbik tanácsteremben (*Rath-Stube*) kaptak helyet,¹⁴⁰ egy 1890 körüli fényképfelvétel tanúsága szerint ugyanakkor Mária Terézia portréja ekkor a nagyobb, közgyűlési terem falán függött, amelynek mennyezetét Dorffmaister mennyezetképe díszítette (10. kép).¹⁴¹ A régi városháza lebontásakor, 1893-ban a városházi

¹³⁶ A halálára írott gyászvers utal arra, hogy egy alkalommal audiencián járt az uralkodónál (*Magnus honor, regum revidere pallatia posse: / Major at his caussas posse referre suas*, azaz „újra láthatta a királyok palotáit és előadhatta nekik az ügyeit”) Ld. Carmen in obitum Johannis Leopoldi Artner 1776. denati. In: *Collectanea Poetica...* Tom. XXX., p. 324–326. (Budapest, Evangélikus Országos Levéltár, V.60.) A Zeremonialprotokolle 1747–1754. évi köteteiben nem találtuk nyomát a soproni polgármester audienciájának és a soproni városi számadáskönyvek 1752–53. évi köteteiben sem szerepel a polgármester bécsi újának elszámolása. Az Artner család irathagyatéka (MNL SL, XIII/1.) két csomó családi vonatkozású iratot tartalmaz (Nr. 2317–2608), ezek zöme azonban 19. századi irat.

¹³⁷ *Leopold Artner*: Dissertatio V.: De picturis et epigraphis in curiae parietibus intrinsecus formatis, quibus B. Lacknerus...commendare voluit. In: Johannes Fridelius: B. Domini Christophori Lackneri, J. U. Doctoris, et consulis quondam civitatis Sempronensis vitae curriculum. Regensburg, 1714, 61–75. Magyar fordítását ld.: *Kovács József László*: A céltáblákat szőlő díszítse i.m. 109–117.

¹³⁸ Sopron sz. kir. város monographiája i.m. 373.

¹³⁹ Feltehetően a városházi portrégaléria része volt II. József portréja, amely a Soproni Levéltárból került a Soproni Múzeumba (ltsz. 65.2.). I. Ferenc, V. Ferdinánd azonos méretű mellképei (ltsz. 54.185–186; 66×79 cm) az 1830-as években készülhettek. Tóth István (1825–1892) soproni festő nekrológia említi a városháza tanácsterme számára festett képmásait I. Ferenc Józsefről és Erzsébet királynéről. Ld. *Oedenburger Zeitung*, 1892, Nr. 55. (7. März). Az uralkodópár 1870 körülre datálható azonos méretű térdképei is a Soproni Múzeumba kerültek (ltsz. 67.2.1-2.; 134×103 cm)

¹⁴⁰ Sopron város tanácsának iratanyagában (MNL SL, 1003/c) nem lelhető fel inventárium a régi városháza berendezéséről, így nincs közvetlen forrásunk a portrék elhelyezésére vonatkozóan.

¹⁴¹ Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Fotótár, ltsz. 166.197N. A közgyűlési terem egy másik szögéből készült felvételét ld.: *Voit Pál*: Régi magyar otthonok. Budapest, 1943, 258.

10. kép. A soproni városháza közgyűlési terme. Rupprecht Mihály felvétele, 1890 k. Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Fotótár, ltsz. 166.197N

portrégaléria festményeinek nagy része – a tanácsterem más berendezési tárgyival együtt¹⁴² – a Soproni Múzeum gyűjteményébe került, ahol ma is őrzik azokat.¹⁴³ Az 1896-ban egyesített Sopron vármegyei és városi múzeum 1897-től az új városháza II. emeletén működött. Az ekkor megnyílt állandó kiállításon a Habsburg képmások nem

¹⁴² A portrékkal együtt a tanácsterem fehér mázas cserépkályhája, egy fából faragott Justitia-szobor, a közgyűlési terem álló órája és az egykor a terem ajtaja fölött függő városcímer is a múzeumba került. Ld.: Kincseink: Tárgyak Sopron 725 éves történetéből. Szerk. *Askercz Éva, Tóth Imre*. Sopron, 2002, Nr. 22., 34. A közgyűlési terem 1782-ben készült ajtaja az új városháza épületében a levéltár bejárataként szolgál. Az ajtó réz kilincspajzsán a kétféjű sas alakja látható, mellén a város címerével. A városháza rövid ismertetését ld.: *Paur Iván*: Die Städtewarzeichen und das Rathaus in Ödenburg. Oedenburger Zeitung, 1881. jan. 16.

¹⁴³ Lackner Kristóf 1602-ben Prágában festett mellképéről (ltsz. 54.767) ld.: Mátyás király öröksége, Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század). Szerk. *Mikó Árpád*. Budapest, 2008, Nr. X-4.; Gensel János Ádám (1677–1720) neves soproni orvos portréja (ltsz. 54.765) a soproni patikamúzeum kiállításán látható. Ugyancsak a városházi hivatalnokportrék sorába tartozik Kamper János Jakab városi tanácsos 1775-ben készült portréja (ltsz. 54.765) Ld.: „Stephan Dorffmaister pinxit”. Dorffmaister István emlékkiállítása. Szerk. *Kostyál László, Zsámbéky Mónika*, Zalaegerszeg, 1997, 253.

kaptak helyet.¹⁴⁴ A Soproni Múzeum 1913-tól az egykori Lenck-villában működött, ahol az állandó helytörténeti kiállítás részeként a Habsburg portrék is helyet kaptak az átriumban.¹⁴⁵ A portrék 1950-ben Csatkai Endre múzeumigazgató kezdeményezésére raktárba kerültek,¹⁴⁶ s az azóta eltelt évtizedek során feledésbe merültek. Egyedül Mária Terézia egész alakos portréja képez ez alól kivételt, amely 1893-ban nem került be a múzeum gyűjteményébe, hanem az új városháza tanácsstermében kapott helyet.¹⁴⁷ A királynő portréja feltehetően 1960-ban került Fertődre, miután a kastély középső traktusának első emeletén befejeződtek a helyreállítási munkák és az épület megnyitott a látogatók előtt.¹⁴⁸ A portét a díszteremtől balra elhelyezkedő ún. királynői lakosztály egyik helyiségében helyezték el. Ez a lakosztály szolgált Mária Terézia szállásaként 1773. szeptemberi eszterházi látogatása során.¹⁴⁹ Miután a terem sor berendezése 1945-ben elpusztult, a soproni portré a királynő eszterházi látogatásának emlékét volt hivatva megidézni a kastély kiállításában. A kép egyúttal egy 1945-ben elveszett, korábban az ún. gobelin-

¹⁴⁴ A régi városházi portrék közül a kiállításon csak néhány polgármester-portré – pl. Lackner Kristófé és Ernst Keresztélyé – kapott helyet az ún. soproni polgári szobában. Ld.: *Kugler Alajos: Vezető Sopronvármegye és Sopron sz. kir. város egyesített múzeumában*. Sopron, 1903, 44.

¹⁴⁵ Ld. Sopron sz. kir. város Múzeumának leltára, 1934 (Soproni Múzeum, Adattár), Régiségtár, 235.

¹⁴⁶ Csatkai 1950. április 19-én a Múzeumok és Múzeumok Országos Központjának írott levelében számolt be az előcsarnok átrendezéséről: *Tisztelt Központ! A múzeumnak a lépcsőház és az ún. átrium (üvegterem) között egy keskeny folyosója van, amelyben eddig a régi városháza díszterméből való négy hatalmas barokk kép függött, amelyek I. Lipótot, I. Józsefet, III. Károlyt és Fraknó várát [ti. ábrázolják], valamint két nagy metszetet, Mária Terézia és Ferenc német császár arcképével. A folyosó meglehetősen homályos így ezekre a képekre általában kevés ügyet vetett a közönség, a benyomás összessége jó volt. A Tanácsköztársaság c. kiállításunk, mely az üvegteremben volt, megkívánta, hogy annak előterébe is megfelelő képek kerüljenek, így a városházáról elhoztuk a nagyméretű Kossuth és Petőfi képet, míg a többi falrészt vörös drapériával vontuk be. (...) Nem szándékozom a királyképeket visszahelyezni, még ha eddig senki nem is kifogásolta... Sopron 1950.IV.19 – Csatkai Endre dr. igazgató (Soproni Múzeum iktatott iratai, 135/1950 – köszönöm Kelemen Istvánnak, hogy felhívta a figyelmem az iratra.)*

¹⁴⁷ Az *Oedenburger Zeitung* 1912. április 17-i számának tudósítása szerint a soproni látogatása során a községi polgármester figyelmét felkellette a városháza dísztermében a „pompás Mária Terézia-portré”. A festmény még 1956-ban is a városháza épületében volt, s később innen kerülhetett Fertődre. Vö.: *Csatkai Endre: Sopron és környéke műemlékei*. Budapest 1956, 198. Mária Terézia portréjának nincs nyoma a Soproni Múzeum régi leltárkönyvében.

¹⁴⁸ *Kubinszky Mihály – Varga István: A fertődi kastély helyreállítása, 1957–1960. Műemlékvédelem*, 5. (1961) 149–162:152.

¹⁴⁹ A portrét említi: *Népszabadság*, 1975. június 20. p. 1.; 1982. szeptember 4. p. 13. Az előbbi írás szerint a portré egy szövettapétával burkolt helyiségben kapott helyet, ami az ún. Mária Terézia-szoba előszobájával (84. sz.) azonosítható. A kép feltehetően a fertődi kastély helyreállítását irányító Bak Jolán (1927–2010) kezdeményezésére 1960 körül került a kastélyba, erre vonatkozó iratok azonban nem ismertek. A festmény régi fertődi nyilvántartó kartonján a „kölcsön” megjegyzés szerepel 1974. augusztus 30-i dátummal, minden további információ nélkül. (Köszönöm Varga Kálmán és Tóth Áron felvilágosítását.) Nem maradt fenn portré Eszterháza a kastély építetőjéről, Esterházy „Fényes” Miklósról sem. Egész alakos képmása, amely a magyar nemesi testőrgárda főkapitányaként ábrázolja, 2000 körül a győri Xantus János Múzeum letétjeként került a kastély kiállításába. Ld.: *Vadászi Erzsébet: Magyar Versália*. Budapest, 2007, 18.

teremben függő, szintén magyar koronázási díszruhás Mária Terézi-portrét is pótolta.¹⁵⁰ A festmény soproni eredete azonban később feledésbe merült, az eszterházai publikációk legalábbis nem említik a kép provenienciáját.¹⁵¹

III.3. A Habsburg dinasztia szakrális reprezentációja Sopronban

A Habsburg uralkodók egyházi vonatkozású reprezentációja a dinasztia konfessziójából és a *Pietas Austriaca* dinasztikus hagyományából eredően nagyrészt a római katolikus hit-élethez, Szűz Mária, a szentek és az oltáriszentség kultuszához kapcsolódott, épp ezért a témát érintő kutatások a Habsburg-ház szakrális reprezentációjáról szoktak beszélni.¹⁵² A dinasztia szakrális reprezentációja Sopronban részben az uralkodók soproni tartózkodásaival, az országgyűlésekkel és koronázásokkal függ össze, s főként rituális cselekményekben, például szentmisén vagy körmeneten való részvételben nyilvánult meg, olykor pedig tárgyakban, különféle ajándékokban jutott kifejezésre. Az ide tartozó jelenségeknek tehát rendszerint maguk az uralkodók az alanyai és aktív szereplői, például donátorként vagy egyházi ünnepségek résztvevőjeként, más esetekben ugyanakkor csupán passzív „tárgyai”, mint például az uralkodót dicsőítő prédikációk esetében.

¹⁵⁰ A kastély 1936. évi ingóságeltára a díszterem előterétől jobbra elhelyezkedő gobelin-terem (30. sz.) berendezési tárgyai között említi egy egész alakos Mária Terézia-portrét (Iparművészeti Múzeum, Adattár, KLT 152, p. 103.: „1641: Meytens: Mária Terézia díszruhában koronával és joggal, olaj, 268×144 cm). A portré felismerhető Vidovszky Béla 1941-ben készült enteriőrfestményén is (*Vadászi* i.m. 30. kép) Az 1832. évi ingóságeltár szerint ugyanez a portré még az ún. királynői lakosztályban, a Mária Terézia-szoba melletti (86. sz.) kandallószobában függött. Ld. MNL OL, Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, P 112, fasc. 2196: „Nr. 14.: Ein Portrait, die Kayserin Marie Theresie in einer gantz vergoldeten Rahme, von Bildhauer Arbeit”. (Ld. még: *Dávid Ferenc*: Eszterháza belső terei. *Ars Hungarica* 28. (2000) 73–95., 19. jegyzet – tévesen az 1856. évi inventáriumra hivatkozva.) Minden bizonnyal ennek a festménynek a színes reprodukcióját közli: *Marczali Henrik*: Magyarország története, III. Károlytól a bécsi kongresszusig (1711–1815) (*Szilágyi Sándor*: A magyar nemzet története, 8.). Budapest 1898, címlapelőzék. Ugyanennek a festménynek a másolata szerepelt a millenniumi kiállításon az egyik eszterházai enteriőr-rekonstrukcióban. Ld.: 1896-iki ezredéves országos kiállítás: a történelmi főcsoport hivatalos katalógusa 2. füzet. Budapest 1896, 362. (tévesen Meytens műveként); fotóját ld. *Vadászi* i.m. 164. Egy 1915 körüli fényképfelvétel szerint a portré másolata a millenniumi kiállítás után a Mezőgazdasági Múzeum főigazgatói irodájában került elhelyezésre, majd 1945-ben súlyosan megsérült (270×145 cm, ltsz. 86.9.). A fotó a múzeum igazgatója, Radisics György számára összeállított fényképalbumban maradt fenn. Ld.: *Vörös Éva*: Az Archiv Fotók Gyűjteménye, in: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 2005–2007, 163. (Köszönöm Vörös Évának és Matits Ferencnek a festményre vonatkozó adatokat.) Az eszterházai kastély földszinti képtárában Mária Terézia egy másik, kék ruhás portréját említi Rotenstein 1783. évi leírása. Ld.: *Reisen durch einen Theil des Königreichs Ungarn im Jahr 1763 und folgenden Jahren*. In: Johann Bernoulli's Sammlung kurzer Reisebeschreibungen. Bd. 9. Berlin, 1783, 267.

¹⁵¹ *Vadászi* i.m. 23. (tévesen „B Ilye Glunck” műveként); *Varga Kálmán*: Esterházy Fényes Miklós és tündérvilága. Budapest 2009, 11.

¹⁵² *Pollerof, Friedrich*: Christianae Religionis Propugnatores. Zur sakralen Repräsentation der Habsburger im späten 16. und frühen 17. Jahrhundert. In: *Luther und die Fürsten. Luther und die Fürsten: Selbstdarstellung und Selbstverständnis des Herrschers im Zeitalter der Reformation*. Hrsg. Dirk Syndram. Dresden, 2015, 309–320.

A Habsburgok szakrális reprezentációjának soproni emlékei összefüggésben állnak a város, illetve a magisztrátus felekezeti viszonyainak 17–18. századi átalakulásával. Ennek során az udvar és a klérus rekatolizációs törekvéseinek hatására jelentősen megváltozott az evangélikusok és a katolikusok számaránya. Míg a 17. század elején a 8000 főre becsült lakosságból még csak 1000 fő, azaz alig 12 % volt katolikus, 1678-ban már mintegy 35 % volt az arányuk, az 1780-as évekre pedig ez megközelítette, majd a 19. század elejétől állandóan meghaladta a 60 %-ot.¹⁵³ Az 1670-es évektől kezdődően – más szabad királyi városokhoz hasonlóan – a soproni városvezetésben is egyre nagyobb teret és befolyást nyertek a katolikus tisztviselők.¹⁵⁴ A katolikus felekezet soproni térnyerésének mérőköveit jelzi a jezsuita,¹⁵⁵ a domonkos és az orsolyita rend megalapítása a városban (1636, 1674, 1747), valamint az evangélikusok templomainak elvétele (1672). A folyamat egyik látványos megnyilvánulása volt 1701-ben a Szentháromság-oszlop felállítása is a Fő téren,¹⁵⁶ amelynek talapzatán a Szeplőtelen Szűz és a szentek alakjai nemcsak azok dicsőségét hirdetik, hanem a katolicizmus mindinkább domináns szerepét is a városban. A Szentháromság-oszlop megépítését Kollonich Lipót győri püspök kezdeményezésére 1695. április 11-én engedélyezte a magisztrátus, azzal a feltétellel, hogy az semmilyen költséggel nem jár a város számára, s kikötötte, hogy a szobrok csak a tanács előzetes jóváhagyásával kerülhetnek a város főterére.¹⁵⁷ A jóváhagyás kieszközlésében bizonyára fontos szerepet játszott, hogy a tanácsülésen Kollonich személyesen is megjelent a tanácsülésen, valamint az a körülmény, hogy az ekkori polgármester, Johann Wilhelm Beck katolikus vallású volt, s később a Katolikus Konvent megalakulásában is fontos szerepet játszott.¹⁵⁸ Az 1670-es évektől részben a bécsi udvar központosított várospolitikája, részben pedig a katolikus felekezet térnyerése következtében a Habsburg dinasztia szakrális reprezentációja is megerősödött Sopronban.

¹⁵³ *Thirring Gusztáv*: Sopron népességének fejlődése és összetétele. Statisztikai Szemle, 5. (1931) 407–453:423.

¹⁵⁴ *H. Németh István*: Az állam szolgálói vagy a város képviselői? A központosuló várospolitika hatásai a soproni politikai elit átrendeződésében. Soproni Szemle 61. (2007), 125–141.

¹⁵⁵ *Kádár Zsófia*: Jezsuiták Nyugat-Magyarországon a 17. században. A pozsonyi, győri és soproni kollégiumok. Budapest, 2020

¹⁵⁶ *Veress Ferenc*: A soproni Szentháromság-émlék és mecénásai: Thököly Katalin és Kollonich Lipót. Soproni Szemle 71. (2018), 252–278.

¹⁵⁷ A tanácsülési jegyzőkönyv szövegét idézi: *Csatkai*: Sopron és környéke műemlékei, 160.

¹⁵⁸ Kollonich nyomásgyakorlására azért is szükség lehetett, mert Kassa katolikus városbírája, Fodor János 1673-ban nem tudta keresztül vinni a protestáns többségű városban a Szeplőtelen Szűz szobrának felállítására vonatkozó tervét, így erre csak 50 évvel később, 1723-ban került sor. Ld. *H. Németh István*: Kolosszus a hívek felett. A kassai Immaculata-szobor fogadtatása. http://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/kolosszus_a_hivek_felett_a_kassai_immaculata_szobor_fogadtatasa (utolsó letöltés: 2020.07.24.)

I. Római katolikus vonatkozású emlékek

II. Ferdinánd 1622. május 24-én érkezett meg Sopronba, s az ünnepélyes bevonulást követően a ferences templomban részt vett a szerencsés megérkezéséért tartott hálaadáson, amelynek során *Te Deumot* énekelték.¹⁵⁹ A császári *adventus* ceremóniájának állandó eleme volt a *Te Deum*, az Istent magasztaló hálaadó ének. Bécsben rendszerint a Stephansdombban, Prágában pedig a Szent Vitus székesegyházban tartották a *Te Deummal* kezdődő ünnepélyes misét az uralkodó megérkezésekor. Pozsonyban ugyanakkor mindig a várkáporna korlátozott nyilvánosságú terében került sor erre, s nem a Szent Márton-templomban.¹⁶⁰ Az a tény, hogy Sopronban a ferences templomban tartották a *Te Deumot*, alapvetően a rezidencia és az uralkodói magánkáporna hiányával magyarázható, de II. Ferdinánd részéről a ceremónia egyúttal talán a bethleni idők után királyhűségre tért város újbóli birtokba vételének gesztusaként is értelmezhető. Ezt az üzenetet erősíthette, hogy két nappal később, május 26-án, az országgyűlés megnyitásának másnapján az uralkodó részt vett a városban tartott úrnapi körmeneten is, amit az evangélikus polgárok álmétkodva szemléletek, mivel korábban még nem láttak ilyet.¹⁶¹ A menet élén Pázmány Péter esztergomi érsek haladt kezében az Oltáriszentséggel, II. Ferdinánd, a királyné és kíséretük fedetlen fővel, kezükben gyertyával haladtak körbe a belvárosban, s a szabadterén felállított négy oltárnál elvégezték az Úrfelmutatást.¹⁶² 1625-ben az országgyűlésre ismét Sopronba érkező II. Ferdinánd bevonulása után újfent a ferences templomban tartották a *Te Deumot*,¹⁶³ amint 1681. május 22-én, I. Lipót bevonulását követően is.¹⁶⁴ Az uralkodó részt vett az országgyűlés megnyitása alkalmából 1622. május 27-én és 1625. október 19-én a ferences templomban tartott misén is, melynek során a Szentlelket segítségül hívó, *Veni Sancte spiritus* kezdetű antifónát énekelték.¹⁶⁵

¹⁵⁹ Molnár i.m. 193.

¹⁶⁰ Ld. pl. III. Ferdinánd és I. Lipót főherceg 1655. március 2-i, illetve I. Lipót és I. József főherceg 1687. október 29-i pozsonyi bevonulásának leírását: ZP 1, p. 479; ZP 4, p. 237. A gyakorlat a 18. században sem változott, az uralkodó pozsonyi bevonulása után a várkápornában tartották a *Te Deumot*, mint például 1712. május 19-én (ld. ZP 7, p. 125.) vagy 1741. június 20-án (ZP 18. p. 177.) Mindez talán Pozsony topográfiai, illetve 17. századi felekezeti viszonyaival áll összefüggésben.

¹⁶¹ Molnár i.m. 194. A kenyérből és borból álló úrvacsorát az evangélikus egyház is szentségként tartja számon és hangsúlyozza annak kegyelemkövetítő szerepét, de tagadja az átlényegülés tanát. Az oltáriszentségnek a római katolikus vallásgyakorlatban kialakult kultikus tisztelete idegen az evangélikus hitvallástól, ezért is figyelték álmétkodva az evangélikus soproni polgárok az úrnapi körmenetet. Itt jegyezzük meg, hogy Gensel Mihály soproni lelkész 1628-ban úrnapiján tartott prédikációjában kigúnyolta a katolikusok eucharisztia-tiszteletét. Káldy Mihály városplébános ezért bepanaszolta őt a városi tanácsnál, amely végül eltávolította a lelkészt. Ld. Payr i.m. (10. jegyz.) 305.

¹⁶² Acta dietae Soproniensis 1622. OSZK Kézirattár, Quart. Lat. 370, 14–15.

¹⁶³ Hiller István: „Sopronból azt írhatom Méltóságodnak...” Külföldi diplomaták az 1625. évi soproni országgyűlésen. In: Házi Jenő emlékkönyv. Szerk. Dominkovits Péter, Turbulý Éva. Sopron 1993, 255–266, itt: 259.

¹⁶⁴ Bécs, ÖStA, HHStA, OMeA, Zeremonialprotokolle, Bd. 3. [a továbbiakban: ZP 3], p. 320v

¹⁶⁵ Bárdos i.m. (45. jegyz.) 321–322.

1622-ben alig kéthónapnyi soproni tartózkodása alatt II. Ferdinánd ötször is ellátogatott a bánfalvai pálos kolostor templomába,¹⁶⁶ ahol 1483 óta a czechochowi Fekete Madonna kegykép másolatát tisztelték.¹⁶⁷ Az 1681. évi országgyűlés során, június 4-én és szeptember 8-án I. Lipót is felkereste a bánfalvai kolostort.¹⁶⁸ Másnap részt vett a Sopron belvárosában tartott úrnapi körmeneten is, majd pedig az azt követő vasárnapi, „kis úrnapi” processzió is.¹⁶⁹ A jezsuita rendház krónikájának beszámolója szerint az uralkodó egyik kezében gyertyával, a másikban rózsafüzérrel vonult az úrnapi körmenetben. A szabadtéren felállított oltároknál az Oltáriszentséggel áldást adtak a négy égtáj felé, amelyet a császár letérdelve, lehajtott fővel, imára kulcsolt kézzel fogadott. A krónika hangsúlyozza, hogy a császár devóciója a körülötte lévőekben mély áhitatot váltott ki, különösen a tetők-ről és az ablakból letekintő más vallásúakban.¹⁷⁰

Az uralkodó részvétele a körmenetben a város rekatolizációjára irányuló törekvések demonstratív megnyilvánulásaként értelmezhető, miként az is, hogy Lipót május 25-én az evangélikusoktól 1674-ben elvett Szent Mihály-templomban vett részt a Pünkösd vasárnapi misén, amelyet Széchényi György kalocsai érsek, egyben győri püspök celebrált.¹⁷¹ Csányi János krónikája szerint a szentmisén a császári prédikátor szónokolt, s beszéde később nyomtatásban is megjelent.¹⁷²

A Habsburg uralkodók Sopronhoz kötődő szakrális reprezentációjának legjelentősebb eleme a három soproni koronázási ceremónia volt. A kora újkori magyar királykoronázások többségéhez hasonlóan ezek is főbb egyházi ünnepekre estek, így a koronázás időpontjában – amelynek kijelölése a főudvarmesteri hivatal határákörébe tartozott – az uralkodói hatalom szakrális legitimációjának szándéka jutott kifejezésre.¹⁷³

¹⁶⁶ Payr György i.m. 17. II. Ferdinánd 1622. május 24-től augusztus 9-ig tartózkodott a városban. Ld. Molnár i.m. 162.

¹⁶⁷ A bánfalvai pálosokat már I. Ferdinánd is támogatta, amikor 1560-ban a monostor három soproni házának visszaszolgáltatására utasította a várost, valamint 3000 ft-ot biztosított a kolostor templomának újjáépítésére. Ld. Documenta Artis Paulinorum: A magyar rendtartomány kolostorai, 3. füzet. Összeáll. Gyéressy Béla Ágoston. Budapest, 1978, 227., 274. 1637-ben és 1656-ban III. Ferdinánd is fellépett a bánfalvai pálosok javainak védelme érdekében. Ld. uo. 233., 266.

¹⁶⁸ Paur Iván: Csányi János magyar krónikája. In: Magyar Történelmi Társ., 5. kötet, Pest, 1858, 52., 55.

¹⁶⁹ Uo. 52.

¹⁷⁰ Historia Collegii Soproniensis, tom. I. Bécs, ÖNB, Cod. 14002, 330.; Bárdos i.m. (45. jegyz.) 326.

¹⁷¹ Uo.; ZP 3, 324.

¹⁷² Paur i.m. 52. A prédikátor a Hofburgkapelle német hitszónokával, a jezsuita Christoph Trautt-tal (1623–1689) azonosítható. (Köszönöm az adatot Franz Eyblnek.) Az ünnepi beszéd *Spiritus pacis congregatis Hungariae proceribus & statibus ... annunciatu*s címmel 1681-ben nagyszombatban jelent meg.

¹⁷³ Így például II. Miksát 1563. szeptember 8-án, szerdán, Kisboldogasszony ünnepén, II. Mátyást 1608. november 19-én, szintén szerdán, Árpád-házi Szent Erzsébet ünnepén koronázták meg. I. Lipót koronázása (1655. június 27., vasárnap) Szent László király ünnepnapjára, IV. Ferdinándé (1647. június 16.) és III. Károlyé (1712. május 22.) pedig Szentháromság vasárnapjára esett. A cseh királykoronázások is többnyire főbb egyházi ünnepekre estek: II. Mátyásé (1611. május 23.) pünkösd hétfőre, II. Ferdinándé (1617. június 29., csütörtök) Szent Péter és Pál apostolok ünnepére, Gonzaga Eleonóráé (1627. november 21., vasárnap) Mária bemutatása ünnepére, IV. Ferdinándé (1646. augusztus 5., vasárnap) Havas Boldogasszony ünnepére, Erzsébet császárné koronázása (1723. szeptember 8., szerda) pedig Kisboldogasszony ünnepére esett.

Gonzaga Eleonóra Anna királyné koronázására 1622. július 26-án, Szent Anna napján került sor.¹⁷⁴ III. Ferdinánd királyt 1625. december 8-án, a Szeplőtelen Fogantatás ünnepén koronázták királlyá, míg Pfalz-Neuburgi Eleonóra királyné koronázására 1681. december 9-én, kedden ugyanezen ünnep másnapján került sor.¹⁷⁵ A három koronázás közül kettő keddre, egy pedig hétfőre esett, s ezzel szembement az egyetemes egyházi előírásokat tartalmazó főpapi szertartáskönyv, a *Pontificale Romanum* rendelkezésével, amely szerint a koronázást vasárnap kellett volna tartani. A normától való eltérés Gonzaga Eleonóra Anna esetében minden bizonnyal Szent Anna tiszteletével állt összefüggésben, két szempontból is: koronázásának napja nemcsak névpatrónusának ünnepére esett, hanem az történetesen épp keddi nap volt, amit hagyományosan Szent Anna tiszteletére szentelt napként tartottak számon.¹⁷⁶ III. Ferdinánd koronázásának időzítését pedig bizonyára a katolikus hitvédelem szándéka is motiválta, hiszen az *Immaculata conceptio* dogmáját a protestáns teológia nem fogadja el.

A koronázások után az uralkodó két ízben is megajándékozta a ferences templomot: 1625-ben III. Ferdinánd egy kék alapon arannyal hímzett, dedikációs felirattal ellátott tabernákulum-függönyt ajándékozott a templomnak az oltáriszentség iránti tiszteletének jeléül,¹⁷⁷ Pfalz-Neuburgi Eleonóra pedig 1681-ben egy papi ornátust adományozott (*schöne priesterliche Kleydungen*), amelyet feltehetően koronázási díszruhájából alakítottatott át.¹⁷⁸

A koronázások időpontjáról ld: *Hende* i.m. 122.; *Forgó András*: A királykoronázás időpontjának kitűzése: a kora újkori rendi politika kultúrtörténeti megközelítésben. Turul 90. (2017), 8–11.

A koronázásokhoz hasonlóan a szakrális legitimáció szándéka nyilvánult meg a szabad királyi városok tisztújításának időzítésében is, amelyre a késő középkor óta többnyire április 24-én, Szent György napján, vagy más egyházi ünnepnapon került sor. A tisztújítások legitimitását növelte az is, hogy azok rendszerint misével vagy istentisztelettel, illetve áldozással kezdődtek, a választók döntését pedig isteni sugallatként értelmezték, s a tisztújítás végén a *Te Deumot* énekelték. Ld.: *H. Németh István*: Városi tisztújítások a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században. Arrabona - Múzeumi közlemények, 45/2. (2007), 57–95:59.; *Bárdos* i.m. (45. jegyz.) 336.

¹⁷⁴ Feltehetően magyar királynővé koronázása alkalmából készült Wolfgang Kilián egész alakos, 1622-re datált portrémetszete, amely koronázási díszruhában ábrázolja a császárnét. (Bécs, ÖNB PORT_00053763). Ld.: *Renata Kassal-Mikula*: Steinerne Zeugen: Relikte aus dem alten Wien. Wien 2008, 175. A metszet párdarabja német-római császári ornátusban ábrázolja II. Ferdinándot (uo. PORT_00046424), összhangban azzal, hogy II. Ferdinánd a soproni koronázáson – legmagasabb rangjának megfelelően – császári ornátust viselt. Ld.: Sebastiano Forteguerra: Raggvaglio della felitissima coronatione della Augustissima Imperatrice Eleonora in Regina d’Ungheria... Vienna 1622 (OSZK, App H 802) A4

¹⁷⁵ 1687-ben ugyancsak december 9-én, kedden került sor Pozsonyban I. József megkoronázására.

¹⁷⁶ *Szelestei N. László*: Szent Anna kultuszának nyomtatott emlékei a kora újkori Magyarországon. In: Szent Anna tisztelete Magyarországon a barokk korban. Budapest 2015, 7.

¹⁷⁷ A tárgyat a templom 1787. január 2-án felvett felosztási leltára említi. MNL OL, Inventarien der in Hungarn aufgelassenen Klöster (C 103), Sopron, ferences templom, p. 74.: Nr. 103. „1 Blau Atlases Tabernakl Velum mit goldenen gestickten Blumen am Ende worauf gesticket: *Ferdinandus III. Archidux Aust. cum hic Sopronii in Regem Ungar. coronatur pro Venerabilis Sacramenti Tabernaculo obtulit 16625 die 8a Xbris*“

¹⁷⁸ *Franz Wagner*: Leben und Tugenden Eleonorae Magdalенаe Theresiae Römischen Käyserin. Wien, 1721, 43.

1690. február 12-én, I. József német-római királlyá koronázása alkalmából Sopron valamennyi templomában *Te Deumot* tartottak.¹⁷⁹

A 18. századi Sopronból kevesebb emlékét ismerjük a Habsburg uralkodók szakrális reprezentációjának; ezek nagy része a jezsuitákhoz, illetve a Szent György-templomhoz kötődik. Itt 1705-ben a császári jelvényekkel felékesített *castrum dolorist* állítottak az elhunyt I. Lipót tiszteletére.¹⁸⁰ 1761-ben Károly főherceg, majd 1765-ben Lotaringiai Ferenc császár halála alkalmából a vármegye állított *castrum dolorist*, amelyekre Sedlmayer András festett címereket.¹⁸¹ 1741-ben, Mária Terézia megkoronázása alkalmából Groll Adolf győri püspök *Te Deumot* rendelt el a templomokban.¹⁸²

Közvetve ide kapcsolódik a Szent Mihály-templom egykori főoltárképe (Bartolomeo Altomonte, 1739), amelynek témája: Szűz Mária, mint Patrona Hungariae harcba küldi Szent Mihály arkangyalt a törökök ellen.¹⁸³ A témaválasztás aktualitását az adta, hogy VI. Károly 1739-ben hadjáratot indított a Balkánon a törökök ellen, ez azonban sikertelen volt, s az 1717-ben visszafoglalt Nándorfehérvárt kénytelen volt átengedni az Oszmán Birodalomnak.

1773. szeptember 3-i soproni látogatása során Mária Terézia az ünnepélyes bevonulás után rögtön az orsolyiták templomába ment, ahol részt vett a Primes György városplébános által celebrált szentmisén.¹⁸⁴ A XIV. Kelemen pápa által két héttel korábban, augusztus 16-án feloszlattott jezsuita rend templomát nem kereste fel, ugyanakkor ellátogatott a Geiger Mátyás (ex)jezsuita igazgatása alatt álló nemesi konviktusba.¹⁸⁵

A jezsuita rend feloszlata után Zichy Ferenc győri püspök kezdeményezésére Mária Terézia 1779-ben társaskáptalant alapított a Szent György-templomban.¹⁸⁶ A káptalan vagyonának alapja az a százezer forint volt, mely a jezsuita rend húsz soproni házának elárverezéséből befolyt. Az öt stallumból álló káptalan első kanonokjait – Nagy Imrét, Wachtler Pált, Schulmann Kristófot és Barkó Józsefet – 1780. április 24-én, Szent György napján iktatta be a győri püspök a volt jezsuita (Szent György) templomban. A káptalan első prépostja Kelcz János (1741–1828) egykori jezsuita lett. Feltehetően az ő megbízásából készült az a fából faragott kétfejű sas, amely a Magyar Királyság címerét tartja a mellén, s felirata (**S**V**B** **M**A**R**I**A** **T**H**E**R**E**S**I**A **A**V**G**V**S**T**A** **C**A**P**I**T**V**L**I **F**V**N**D**A**T**R**I**C**E [1780])

¹⁷⁹ Paur Iván: Csányi János magyar krónikája. In: Magyar Történelmi Tár, 5. kötet, Pest, 1858, 143.

¹⁸⁰ Historia Collegii Soproniensis, tom. II. (Bécs, ÖNB, Cod. 14003) 85.

¹⁸¹ Uo. tom. III. (Bécs, ÖNB, Cod. 14004), 34., 68.; *Csatkai Endre*: Sedlmayer András soproni festő. Soproni Szemle 2. (1938), 100.

Károly főherceg számára Győr szabad királyi város közössége is állított *castrum dolorist*. Ld.: Székely Zoltán: Károly főherceg *castrum dolorisa* a győri székesegyházban 1761. *Arrabona*, 43. (2005), 203–226. 1762 áprilisában Sopron vármegye közgyűlése ugyancsak a Szent György-templomban állított *castrum dolorist* Esterházy Pál Antal főispán tiszteletére. Ld.: *Wienerisches Diarium* 1762, Nr. 33. (ápr. 24.)

¹⁸² *Csatkai Endre*: A koronázási emlékérmek körül. *Numizmatikai Közlöny*, 64–65. (1965–1966), 83.

¹⁸³ *Jávor Anna*: Bartolomeo Altomonte soproni főoltárképe. *Művészettörténeti Értesítő* 26. (1977) 288–291.

¹⁸⁴ *Wienerisches Diarium* 1773, Nr. 73. (szept. 11.), Anhang

¹⁸⁵ *Bárdos* i.m. (45. jegyz.) 340.

¹⁸⁶ *Bán* i.m. 425.

11. kép. Kétféjű sas a Magyar Királyság címerével és a soproni káptalan megalapítására emlékeztető felirattal a Szent György-templomból. 1780, Soproni Múzeum

a káptalan alapítójaként emlékeztetett a királynőre. Egy 1834. évi útleírás szerint a faragvány a templom főoltára fölött függött, majd később a Soproni Múzeum gyűjteményébe került, ahol ma is őrzik (11. kép).¹⁸⁷

Minden bizonnyal a káptalanalapítással összefüggésben, talán Kelcz János prépost révén került a Szent György-templom plébániájára a királynő gyászruhás portréja is (12. kép).¹⁸⁸

Ugyancsak Mária Terézia személyéhez kapcsolódik Hentschitt (Henschitt) József soproni jezsuita hitszónok két, a nyomtatásban is megjelent ünnepi beszédét. Az első-

¹⁸⁷ Ltsz. 54.382; magassága 72 cm; *Csatkai Endre*: Idegenek a régi Sopronról: levéltöredékek, útinaplók, 1487–1841. Sopron, 1938, 31. Ma is a Szent György-templomban található egy másik, szintén fából faragott, aranszínű császári koronát viselő fekete kétféjű sas, amely jelenleg az orgonakarzat mellvédjén látható, két oldalán egy-egy festett kartusban Mária és Jézus nevének monogramjával. A korábbi irodalom szerint ezt 1715 körül, „a kurucok felett aratott győzelem emlékére készítették a jezsuiták” (vö. *Horváth* i.m. 56.; *Kincses* i.m. 89.), a jezsuita rendház krónikájában azonban nem találtunk erről említést. Elképzelhető, hogy a császári jelvény eredetileg az I. Lipót vagy Lotaringiai Ferenc tiszteletére a Szent György-templomban emelt *castrum doloris* része volt.

¹⁸⁸ Köszönöm Nemes Andrásnak, hogy felhívta a figyelmem a portréra.

12. kép. Mária Terézia gyászruhás portréja, 1780. Sopron, Szent György Plébánia

ben, amely 1742. július 1-jén hangzott el, Mária Terézia győzelméért könyörgött a cseh trónért folytatott örökösödési háborúban, a másodikban pedig, amely 1743. július 7-én hangzott el a Szent Mihály-templomban, a királynő május 12-én tartott prágai koronázásáért mondott hálát.¹⁸⁹ 1781. január 17-én a domonkos templomban gyászmisét tartottak és *castrum doloris* emeltek Mária Terézia emlékére.¹⁹⁰

¹⁸⁹ Dank- und Bitt-Rede, als wegen in Böhmen von Gott gesegneten Waffen M. Theresiae das feyerliche Te Deum von der Stadt Oedenburg den 1. Julij 1742 gehalten wurde. Ödenburg, Rennauer, 1742; Danck- und Ehren-Rede Gott dem Allerhöchsten vor die... siegreiche Krönung im Königreich Böheim... Ödenburg, Rennauer, 1743.

¹⁹⁰ Preßburger Zeitung, 24. Januar 1781

II. Evangélikus vonatkozású emlékek

Más szabad királyi városoktól eltérően Sopron esetében a Habsburg dinasztia szakrális reprezentációjának számos emléke kapcsolódik az evangélikus gyülekezethez is, épp ezért célszerű ezeket külön bemutatni.¹⁹¹ Figyelemre méltó, hogy ebben a folyamatban a 17. század utolsó harmadában megerősödő rekatolizáció (erőszakos ellenreformáció) sem okozott törést, sem pedig az, hogy ennek következtében a 18. század elejétől az evangélikusok kisebbségbe kerültek a katolikusokkal szemben.

A Szent Mihály- és a Szent György-templomban már a 17. században is több alkalommal tartottak ünnepi istentiszteletet és *Te Deumot*, így például IV. Ferdinánd és I. Lipót pozsonyi koronázásának napján, vagy 1654. május 25-én, annak örömeire, hogy az előző napon III. Ferdinánd és fia, IV. Ferdinánd szerencsésen visszatértek Bécsbe a regensburgi birodalmi gyűlésről, ahol a trónörökösöt német-római királlyá koronázták. 1658. július 31-én, I. Lipót frankfurti császárrá választása alkalmából ismét *Te Deumot* tartottak.¹⁹²

Az evangélikus gyülekezet I. Lipót iránti tiszteletadásának leglátványosabb emléke a császár 1660-ban festett félalakos képmása (114×78 cm), amely a Szent Mihály-templom sekrestyéjében újonnan létrehozott gyülekezeti könyvtár számára készült.¹⁹³ (13. kép) A festmény, amely a német-római császári koronázási ornátusban, vállán a koronázási palásttal, jobbáiban a gótikus jogarral, balján a császári koronával ábrázolja I. Lipótot,¹⁹⁴ egy három portréból álló együttes része, amelyek a császár mellett Zoana (Zuana) Péter Menyhért (1610 k.–1666) polgármestert és Lang Mátyás (1624–1682) lelkészt

¹⁹¹ Más szabad királyi városok evangélikus templomaiban kevés emléket ismerjük a Habsburg dinasztia reprezentációjának. Ezek egyike az 1717-ben épült késmárki evangélikus fatemplom, amelynek boltozatán az oltár fölött a kétféjű sas látható, mellén a magyar címerrel, alatta a *Sub umbra alarum tuarum* felirattal.

¹⁹² i.m. 323–325.; Petz János Gottliebnek tulajdonított XVII. századi soproni krónika. Közreadja Dominkovitsné Szakács Anita. Sopron 2016, 159., 161.

¹⁹³ A gyülekezeti Bárdos könyvtár kezdetben a Szent Mihály-templom felső sekrestyéjében, majd 1674-től az Eggenberg-házban, 1708-tól pedig a Templom utcai lelkészlakban kialakított könyvtárteremben kapott helyet. Ld.: Grüll Tibor: A soproni evangélikus könyvtárak rövid története. Diakónia - Evangélikus Szemle, 1993, 59–66. A portrék 1825-ig – amikor a gyülekezeti könyvtár beolvadt a líceumi könyvtárba – a lelkészlak könyvtártermében voltak, később a gyülekezeti ház dísztermében kaptak helyet. Vö.: Müllner Mátyás: A soproni evangéliumi főtanoda története. Sopron, 1857, 58.; Müllner Mátyás: Adatok a soproni ev. lyceumi könyvtár történetéhez, Magyar Könyvszemle, 5. (1880), 2.

¹⁹⁴ I. Lipót portréja 1991-ben a soproni evangélikus templom padlásán került elő, igen rossz állapotban. Ld.: Grüll Tibor: A soproni evangélikus könyvtárak rövid története. Diakónia: Evangélikus Szemle, 15. (1993) 2. sz., 64. A festményt 2017-ben Tordainé Bucsi Ágnes restaurálta. A császár portréja 1945 után „kallódott el”. Ld. Friedrich Károly: „Celeberrimae collectiones Sopronienses”: A soproni evangélikus gyülekezet gyűjteményei. Soproni Szemle 44. (1990), 104.

1658. évi német-római császárrá koronázása után számos olyan portré készült I. Lipótról, amely a császári koronázási ornátusban ábrázolja őt. Ezek közül a Jan Thomas által 1658-ban festett háromnegyed alakos portré (Bécs, Bundesmobilienvverwaltung), valamint áll legközelebb a soproni festményhez. A császár hasonló beállítású képmása látható Jan Thomas „A világrészek hódolnak I. Lipót előtt” című festményén is. Ld.: Galavics Géza: Jan Thomas, az utolsó Rubens-tanítvány és magyar mecénásai, Művészettörténeti Értesítő, 54. (2005), 19–40., 3. kép

ábrázolják, valamivel kisebb méretben (89×113 cm). Előzőn az *INCHOABAT* szó olvasható, amely a polgármesternek a könyvtár megalapításában játszott szerepét hangsúlyozza, utóbbin pedig az *AMPLIFICABAT*, azt jelezve, hogy a lelkész továbbfejlesztette a könyvtárat.¹⁹⁵ Lipót portréján a *HOC IMPERANTE* felirat jelzi, hogy mindez az ő uralkodása alatt zajlott. Lipót portréjának hátoldalán a vakkeretbe illesztett fatáblán egy kronosztichonos (dedikációs) felirat is olvasható, amely a szabad királyi város kegyuraként dicsőíti az uralkodót: „I. Lipót császárnak, Magyarország királyának, a mi vigaszunknak” (*IMPERATORI LEOPOLDO REGI HVNGARIAE SOLATIO NOSTRO* [=1660] / *H.E.E.*¹⁹⁶ / 1660).

A festmény arról tanúskodik, hogy az 1660 körüli években meglehetősen békés volt a viszony az uralkodó és a soproni evangélikus gyülekezet között, amelynek fejlődését a gyülekezeti könyvtár létrehozása mellett a magyar gimnázium 1659. évi megalapítása is fémjelezte.¹⁹⁷ A „gyászévűzöd”, vagyis az 1670-es évek erőszakos rekatolizációs intézkedései ugyan törést hoztak ebben a viszonyban, úgy tűnik azonban, a gyülekezet 1681-re felülemelkedett sérelmein és igyekezett hűségéről biztosítani az országgyűlésre Sopronba látogató uralkodót. Ez év november 15-én, a császár névpatrónusa, Szent Lipót napján – amikor a ferences templomban Szelepcsényi György esztergomi érsek celebrált misét I. Lipót jelenlétében – Barth János Konrád soproni lelkész az evangélikus imaházban egy ünnepi beszéddel is köszöntötte az uralkodót. Tette ezt a lelkész annak ellenére, hogy korábban komoly sérelmeket kellett elszenvednie Lipót intézkedései nyomán: 1674 Szent Mihály napján (szeptember 29.) királyi parancsra el kellett hagynia a várost, s fél évig Kismartonban élt száműzetésben. Csak 1675 húsvétján térhetett vissza Sopronba, de gyülekezete csak ez év karácsonyában vehette újra használatba az imaházat.¹⁹⁸ Barth Lipót-napi köszöntőjében azt hangsúlyozta, hogy az Úr mellett a kétféjű császári sas a város legfőbb oltalmazója, amelynek szárnyai alatt a polgárok menedékre lelnek.¹⁹⁹ Ez a metafora alighanem a legérzékletesebb megnyilvánulása az aulikus soproni várospolitikának. A gondolat, mely szerint a kétféjű Habsburg sas szárnyaival oltalmazza alattvalóit, már a 16. században is retorikai toposz volt, amint arról egy 1530-ban megjelent nyomtatvány

¹⁹⁵ *Krisch András – Tóthné Szlavkovszky Mariann: A soproni evangélikus gyülekezet évszázadai. Kiállítási katalógus. Sopron 2017, 60–61. Zuana Péter portréján balra lenn évszám: 1660. A portrékhoz, valamint azok feliratához a Bécsben és Pozsonyban működő Moritz Lang 1660-ban készült metszetei szolgáltak előképül. Zuana Péter portréjából a Soproni Múzeum (I. sz. 59.43.), Lang Mátýáséból a Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka (I. sz. 1914/69) őriz egy-egy példányt. Ld. még: Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Porträtsammlung, Nr. A24932 és A11947. Sobitsch Kristóf és Schubert János soproni lelkészek ugyancsak Moritz Lang által metszett portréit ld. uo. Nr. A20464 és Nr. A19673. Moritz Langról ld.: Katarína Závadová: Výtvarný profil Mauritz Langa. *Ars* [Bratislava] 6–8 (1972–1974), 5–34.*

¹⁹⁶ A rövidítés talán az evangélikus egyházra (*Ecclesia Evangelica*) utal.

¹⁹⁷ *Payr* i.m. (10. jegyz.) 396.

¹⁹⁸ *Payr* i.m. (10. jegyz.) 466.

¹⁹⁹ *Barth*: Kayslerliches Band i.m. 4.: ...der Guldne Adler, wie Ihn Ihro Kayserl. Mayt. in Dero Wappen und Sigillen führen, mit dem Glorwürdigsten LEOPOLDS-Namen, uns stetigs erinnert: wer es sey, nächst Gott, der uns bedecke mit seinen Fittigen, unter dessen Flügeln unsere Zuflucht sey.“

13. kép. Ismeretlen festő (Jan Thomas nyomán?): I. Lipót mint német-római császár, 1660. Sopron, Evangélikus Múzeum, ltsz. 324.

címlapja is tanúskodik.²⁰⁰ A Lackner által 1608-ban az Előkapura festtetett embléma az egyfejű sas alakjával jelenítette meg ugyanezt a gondolatot, ami 1613-ban a Hátsókapun, illetve 1615-ben a városháza homlokzatán már a kétféjű sas alakjával jelent meg.

Az evangélikus imaházban később is több alkalommal megemlékeztek a Habsburg uralkodókról. Így például 1686 szeptemberében Barth János Konrád lelkész ünnepi be-

²⁰⁰ *Hieronymus Gebwiller*: *Epitome regii ac vetustissimi ortus... omniumque Archiducum Austriae, ac Habsburgensium Comitum*. Hagenau, 1530. Itt a kétféjű sas alakját a *Sub umbra alarum tuarum* felirat, vagyis az 57. zsoltárból vett idézet (Szárnyad oltalmában [keresek védelmet]) is kiegészíti. A kétféjű sas alakja a zsoltáridézettel széles körben elterjedt a kora újkorban a Habsburg uralom jelképeként, így például a budai városháza zárterkélyének homlokzatán is helyet kapott az 1710-es években, mígnem 1867-ben levették. Ld.: *Vályi András*: *Magyar Országának leírása*. I. kötet, Buda, 1796, 331.; *Rupp Jakob*: Buda-Pest és környékének helyrajzi története. Pest, 1868, 227.

szédet tartott Buda visszavívása alkalmából. A nyomtatásban is megjelentett prédikációban Lipót császárt az ószövetségi Dávid királyhoz hasonlította, azt hangsúlyozva, hogy Dávidhoz hasonlóan a császár is Isten akaratából győzedelmeskedett ellensége fölött, sőt, az Úr Lipótot tette meg „a törökök elleni szent fegyverévé”.²⁰¹ 1687. december 9-én az imaházban *Te Deumot* tartottak I. József pozsonyi koronázása alkalmából,²⁰² 1715-ben pedig gyász-istentisztelten emlékeztek meg I. Lipótról halálának 10. évfordulóján.²⁰³ 1717. augusztus 29-én az evangélikusok és a katolikusok is *Te Deummal* ünnepelték a császári sereg sikerét, Belgrád visszafoglalását.²⁰⁴ 1741-ben ismét mindkét felekezet templomában hálaünnepet ültek a trónörökös József főherceg megszületése alkalmából.²⁰⁵ 1743. július 7-én, ugyanazon a napon, amelyen Hentschitt József Mária Terézia cseh királynővé koronázásáért mondott hálát a Szent Mihály-templomban, Ertl (Örtel) János Gottfried azonos tárgyú beszédet tartott az evangélikus gyülekezetnek. Hentschitt prédikációjához hasonlóan Ertl is megjelent nyomtatásban.²⁰⁶ 1773. szeptember 5-én a katolikus és az evangélikus gyülekezet egyaránt *Te Deumot* tartott, hálaából az uralkodó két nappal korábbi soproni látogatásért.²⁰⁷ 1781. január 7-én Torkos József lelkész mondott gyászbeszédet Mária Terézia emlékére.²⁰⁸ Ezzel egy időben Ertl János Gottfried lelkész fia, Ertl János Károly ügyvéd és levéltáros egy költeményt jelentetett meg Mária Terézia halálára.²⁰⁹ Ugyanő 1795-ben végrendeletében három gyűrűt hagyott unokaöccsére, amelyeken Mária Terézia, II. József és Nagy Frigyes arcképei voltak láthatók.²¹⁰

Összegzés és kitekintés

A Habsburg reprezentáció kora újkori soproni emlékanyaga rendkívül gazdag és változatos, s jóval jelentősebb más magyarországi szabad királyi városokénál, köztük Pozsonyénál is. Ennek okai igen összetettek, s csak részben magyarázhatók Sopron geopolitikai hely-

²⁰¹ *Johann Conrad Barth*: Buda recepta, Labarum Anicianum: das wieder-eroberte Ofen zu einem unüberwindlichen Panier... Regensburg, 1686, 117.

²⁰² *Paur Iván*: Csányi János magyar krónikája. In: Magyar Történelmi Társ., 5. kötet, Pest 1858, 136.

²⁰³ *Dobner Sebestyén*: Die unvergleichliche Vortrefflichkeit... deß ... Ertz-Hauses von Oesterreich... h.n. é.n. [1726?], B2–D2.

²⁰⁴ *Bárdos* i.m. (45. jegyz.) 332.

²⁰⁵ *Bárdos* i.m. (45. jegyz.) 334.

²⁰⁶ *Joh. Gottfried Oertel*: Das freudige und im Herrn frolockende Hebron. Einer sambt. evangelischen Gemeinde der königl. freyen-Stadt Oedenburg über die sowohl hoch-gewünschte als höchst-erfreuliche Wiederkunfft aus Böheim der ... Königin Maria Theresia ... in einer ... Danck-Predigt... vorgestellt. Regensburg, 1743.

²⁰⁷ *Bárdos* i.m. (45. jegyz.) 340.

²⁰⁸ Idősebb és ifjabb Petz Dániel krónikája, 1778–1839. Jegyzetekkel ellátta: Csatkai Endre. Soproni Szemle 4. (1940), 142.

²⁰⁹ Treuer Unterthanen allerwehmütigst empfindlichste Blicke in die k. k. Gruft bey allerschmerzlichen Beysetzung Marien Theresiens... vorgestellt von Allerhöchst Deroselben allertreuest gewesten, allerbetrübeten Vasall und Unterthan... den 6. Christmonath 1780. Oedenburg. Wien, 1780.

²¹⁰ *Csatkai Endre*: Könyvgyűjtők, régiséggyűjtők a régi Sopronban. Soproni Szemle 2. (1938), 137.

zetével és az uralkodó alkalmankénti személyes jelenlétével, hiszen ezek a körülmények Pozsony esetében is adottak voltak. Lényeges különbség azonban, hogy míg Sopronnak alapvető érdeke volt a borkereskedelemmel kapcsolatos privilégiumok kieszközölése az uralkodónál, addig Pozsony esetében nem állt fenn ilyen gazdasági alapú kompromisszumkényszer, s így az evangélikus városvezetés és a katolikus uralkodó közötti felekezeti ellentét is kiélezettebb volt. Ugyancsak fontos különbség, hogy míg Bethlen lényegében katonai erővel foglalta el Pozsonyt, miután 1619. október 14-én felégette a külvárost, addig Sopron ez év november 30-án önként állt át a fejedelem oldalára. Ebből eredően a bethleni idők után Sopronnak erőteljesebben kellett bizonygatnia császárhűségét, mint Pozsonynak. Mint láttuk, ebben főszerep jutott az 1621-ben újra polgármesterré választott Lackner Kristófnak, aki egyidejű császár- és hithűségével hosszú időn át példaként szolgált hivatali utódai számára.²¹¹ Nyomatott művei mellett különösen a városháza épülete őrizte Lackner emlékezetét a bölcs jelmondatok és emblémák általa koncipiált együttesével, amelyek egy része az uralkodó iránti hűségre figyelmeztetett. Lackner rendkívüli hatásáról tanúskodik az is, hogy Barth János Konrád lelkész 1670-ben a Szent György napi tisztújítás alkalmából mondott prédikációjában a városháza jelmondatai fölött elmelkedett, s követendő példaként állította Lacknert a magisztrátus elé.²¹²

Lackner 1602-ben, prágai követjárása során festett portréján – amely a régi városháza tanácsstermének falán függött – képi eszközökkel is kifejezésre jut az ábrázolt császár- és hithűsége: bal válla fölött egy konzolon feszület látható, jobbra a Habsburg sas, mellén az osztrák címerpajzzsal, míg a kép alján Sopron és Lackner saját nemesi címere kapott helyet (14. kép). Krisztus, az uralkodó, Sopron városa és saját nemessége tehát jelképesen is kijelölik Lackner helyét. Lackner 1611-ben, a festmény nyomán készült rézmetszetű önarcképén ugyanezek a jelvények jelennek meg, azzal a különbséggel, hogy a sas helyére egy korona került.²¹³

A tanácsülési jegyzőkönyvek bevezetőjében szintén gyakran idézik Lackner műveit és magyarázzák bölcs mondásait, mint például az 1680. évi protokollumban, ahol *Quaestiones Justinianae* (Frankfurt 1617) című művét idézik.²¹⁴ Lackner polgármesteri kinevezésének centenáriuma alkalmából, 1714-ben a soproni evangélikus líceumban emlékünnepséget is rendeztek tiszteletére. A Dobner Ferdinánd elnökletével zajlott ülésen a líceum rektora, Fridelius János és tanítványai beszédeinek tárgya Lackner humanista öröksége volt. Az utóbbi nyomtatásban is megjelent emlékbeszédek egyebek mellett a városkapuk és a városháza Lacknerhez kötődő, ám akkorra már elpusztult feliratait és emblémáit is értelmezték és magyarázták.²¹⁵

²¹¹ Lackner soproni emlékezetéről ld.: *Payr Sándor*: Emlékezés Doktor Lackner Kristófról, Sopron szab. kir. város első nagy polgármesteréről, halálának háromszázados évfordulóján, (1571–1631). Sopron, 1932, 42–47.

²¹² *Barth*: Oedenburgisches Rath-Haus im.

²¹³ A korábbi kutatások a koronát Lackner nemesi rangjának jelképeként értelmezték. Ld. *Payr Sándor*: Emlékezés i.m. 48.; *Rózsa György*: Lackner Kristóf, a rézmetsző. II. Soproni Szemle 25. (1972) 312–322., Nr. 2.

²¹⁴ Póda i.m. (21. jegyz.) 142.

²¹⁵ Johann Fridelius: Domini Christophori Lackneri i.m. 48.

14. kép. Ismeretlen prágai festő: Lackner Kristóf soproni polgármester képmása. 1602. Soproni Múzeum

A Lacknert követő soproni polgármesterek közül többnek a pályáját ugyancsak a királyhűség és a lutheránus hithűség kettőssége határozta meg. Különösen igaz ez Dobner Ferdinándra, aki több művében is követendő példaként hivatkozik Lacknerre, mint „tiszteletreméltó elődjére”, s „az osztrák királyi és hercegi ház hűségese szolgájára”. Dobner császárhűségének jeleként 1720 körül készült miniatűr portréja nyakában azzal a két aranylánccal örökítette meg, amelyet a polgármester I. Lipóttól és I. Józseftől kapott szolgálataiért (15. kép).²¹⁶

Az uralkodóházat dicsőítő soproni emlékek tartalmi és műfaji gazdagságában tehát kulcsszerepet játszottak a város polgármesterei. Figyelemre méltó, hogy ebben a folyamatban a 17. század utolsó harmadában megerősödő rekatolizáció és az udvar központosított

²¹⁶ A portré feltehetően hosszú időn át a Dobner családon belül öröklődött. Erre enged következtetni, hogy Dobner Béla (1870–?) festő 1900 körül készült pasztellrajz másolatot készített róla, amely a Soproni Múzeumba került (ltsz. 54.300). Az eredeti portré jelenlegi őrzési helye nem ismert.

15. kép. Dobner Béla: Dobner Ferdinánd soproni polgármester miniatűr portréjának pasztellrajz másolata. 1900 körül. Soproni Múzeum

várospolitikája sem okozott komolyabb törést. Jól érzékelteti ezt, hogy mindössze hét évvel az után, hogy I. Lipót dekrétuma értelmében 1674. februárjában a soproni evangélikus gyülekezetnek át kellett adnia templomait a katolikusoknak, 1681. november 15-én, Szent Lipót napján az evangélikus imagázban tartott istentiszteleten Barth János Konrád soproni lelkész a császárt köszöntő prédikációt tartott (16. kép). Köszöntőjében Barth azt hangsúlyozta, hogy az Úr mellett a kétfejű császári sas a város legfőbb oltalmazója, amelynek szárnyai alatt a polgárok menedékre lelnek. A 17. század utolsó harmadában a királyi biztosok által a polgármesteri székbe segített katolikus tisztviselők is kezdeményező szerepet játszottak a soproni Habsburg reprezentációban: közülük kiemelkedik Kersnarics Mihály polgármester, akinek hivatali ideje alatt (1690-ben és 1699-ben) I. Lipótot és I. Józsefet dicsőítő feliratokat festettek a Tűztoronyra, valamint a kétfejű sas alakját, mellén a magyar és a városi címerrel. Ugyancsak az ő megrendelésére készülhetett 1692-ben I. Lipót és I. József egész alakos portréja a városháza tanácsterme számára.

Az 1670-es évektől más szabad királyi városokban is megfigyelhető a Habsburg reprezentáció megerősödése, összefüggésben azzal, hogy a kamarai biztosok nyomására katolikus tisztviselők jutottak hatalomra a városok vezetésében. Így például a pozsonyi

16. kép. Ismeretlen festő: Barth János Konrád soproni lelkész mint éremgyűjtő. 17. sz. vége. Sopron, Evangélikus Múzeum

városházi Habsburg portrégaléria első (ismert) darabja, I. Lipót egész alakos képmása egy katolikus tanácsnok, Pongrácz Ádám megrendelésére készült 1678-ban, abban az évben, amikor a pozsonyi magisztrátusban többségbe kerültek a katolikusok. A festmény keretének latin felirat szerint „*a kép arra rendeltetett, hogy az alatta tanácskozókat tiszteletre intse az iránt, akinek a képmását ábrázolja*”.²¹⁷ A 18. század első harmadában ugyanakkor újra evangélikus polgármesterek váltak a Habsburg reprezentáció „motorjaivá”: Sopronban Dobner Ferdinánd mellett Unger Mátyást kell megemlítenünk, akinek polgármestersége alatt, 1717-ben VI. Károly képmásával bővül a városházi Habsburg portrégaléria.

²¹⁷ Ld.: *Serfőző Szabolcs*: Habsburg reprezentáció a kora újkori magyarországi szabad királyi városok városházáiban. In: *A városok jogi helyzete, országrendisége és hatalmi reprezentációja a közép- és kora újkorban*. Urbs Magyar Várostörténeti Évkönyv, 15. (2020) (megjelenés alatt).

Pozsonyban 1728-ban, az országgyűlés évében ifj. Christoph Burgstaller, a város evangélikus alpolgármestere rendelte meg VI. Károly magyar koronázási díszruhás portréját.²¹⁸

A soproni városkapuk kora újkori kialakítása ugyancsak párhuzamba állítható néhány más magyarországi szabad királyi város hasonló emlékeivel. Így például az 1568-ban Pietro Ferrabosco tervei szerint épült, diadalívszerűen kialakított győri Bécsi kapu oromzatán is megjelent II. Miksa kétfejű sasos császári címere a magyar és a cseh királyi címer között.²¹⁹ A soproni Tűztoronyhoz hasonlóan a Pozsony várostornyaként szolgáló Mihály-kapun a 17. század közepén ugyancsak a város festett címere volt látható,²²⁰ valamint a politikai megosztottság veszélyeire figyelmeztető felirat: *Omne regnum in se ipsum divisum desolabitur*.²²¹ A pozsonyi várba vezető úton 1674-ben emelt Lipót-kapun a kétfejű sas látható, mellén az egyesített magyar és cseh királyi címerrel. Az óváros nyugati kapuján, a Szent Márton-templom közelében állt Vödrici kapun – amelyen keresztül a Bécsből hajón érkező uralkodó a városba lépett – 1712-ben, VI. Károly koronázása alkalmából ugyancsak elhelyeztek egy az uralkodót életető kronosztichonos feliratot.²²²

Budán a vár északi oldalán lévő két bástyát (rondellát) 1690 körül az uralkodó és a trónörökösök névpatronusai után Szent Lipót- és Szent József-bástyának nevezték el, majd a 18. század elején a kettő között felépült bástya VI. Károly védőszentje után Szent Károly-bástya nevet kapta.²²³ Bél Mátyás leírása szerint a budai városkapukon, az 1723-ban emelt Fehérvári, valamint a Vízivárosi és a Bécsi kapun is helyet kaptak VI. Károlyt dicsőítő feliratok, valamint a kétfejű sas alakja, mellén a magyar címerrel.²²⁴

Miután a *Diploma Leopoldinum* kihirdetésével (1691) az Erdélyi Fejedelemség önálló tartományként betagozódott a Habsburg Birodalomba, az erdélyi városokban is meg-

²¹⁸ Jana Luková, Martina Vyskupová: Portréty príslušníkov habsburského a habsbursko-lotrinského rodu v zbierkach Galérie mesta Bratislavy. Bratislava, 2017, 35–36.

²¹⁹ Győr megye es város egyetemes leírása. Szerk. Fehér Ipoly. Győr, 1874, 416.

²²⁰ Pozsony városa 1547-ben Hans Thiergarten festőnek fizetett a „királyi” és a városi címer felfestéséért a Mihály-kapura, majd 1616-ban Hans Pleschennek, 1654-ben pedig Rudolf Arnoldnak a városi címer megújításáért. Ld. Petr Fidler: Beiträge zu einem Künstler- und Kunsthandwerkerlexikon des Donaugebietes. Exzerpta aus den Archiven in Preßburg und Tyrnau. I–IV. Teil. Ars [Bratislava], 1995.

²²¹ Pálffy Géza: „Minden önmagában meghasonlott ország elpusztul.” A pozsonyi Mihály-kapu különleges felirata és reprezentációs szerepe a kora újkorban. In: Urbs Magyar Várostörténeti Évkönyv, 15. (2020) (megjelenés alatt).

²²² Vö.: Matthias Bél: Notitia Hungariae... Tom. I. Viennae 1735, 634. Andreas Kern szobrász 1717-ben a városcímert készíti el a Vödrici kapura. Ld. Fidler i.m.

²²³ Simon Katalin: Magyar Várostörténeti Atlasz, V. Buda II. kötet (1686–1848). Budapest 2017, 73. József és Károly-bástya névvel illeti a két bástyát például Matthias Kayserfeld császári hadmérnök egyik 1693. évi levele. Ld. Bécs, ÖSTA FHKA, HFU, 1693.06.29, Kt. 814. fol. 821: Extract schreiben an einen hochlöbl. kay. Hofkriegsrats von dem herrn generalveldwachtmeister baron von Kayserfeld, de dato Ofen, 26. Mai 1693: Die Caroli und Josephi Basteyenm, wie auch die Tenaillon in dem Schloss, so nur halber weg, ermanglung der gelder, ausgebaut worden... (Köszönöm az adatot Oross Andrásnak) A budai vár 1696. évi telekkönyvi mutatójában a „St. Joseph Pastein” megnevezés szerepel. Ld.: Nagy Lajos: A budai Vár topográfiája a XVII. százaz végén. Tanulmányok Budapest Múltjából, 18. (1971), 111.

²²⁴ Matthias Bél: Notitia Hungariae. Tom. III., Viennae 1737, 442–443.

jelentek a Habsburg reprezentáció különféle műfajai.²²⁵ Bethlen Miklós erdélyi udvari kancellár *Sudores et cruces* című latin nyelvű önéletrajzi művében az 1695. év kapcsán ír arról a tervéről, hogy I. Lipót képmását elhelyezzék a gyulafehérvári palota audienciatermében, ám nem tudunk róla, hogy terve végül megvalósult-e.²²⁶ Fennmaradt ugyanakkor VI. Károly és Mária Terézia egész alakos portréja, amelyek a nagyszebeni polgármesterek megrendelésére készültek 1713-ban és 1742-ben a városháza tanácstermébe.²²⁷ A 18. századból több szász ispán, egyben szebeni királybíró beiktatási zászlója is fennmaradt, amelyek egyik oldalán saját címerük, másik oldalán a kétfejű sas látható, mellén Erdély címerével és a Habsburg uralkodó nevével.²²⁸ A nagyszebeni tanács által az erdélyi szász univerzitás vezetőjévé megválasztott szász ispánokat az uralkodó is megerősítette tisztességükben, s jóváhagyása és hatalma átruházása jeleként zászlót, valamint szablyát és buzogányt küldött számukra.²²⁹ A Habsburg-korszak első szász ispánja, Valentin Franck von Franckenstein 1692-ben egy aranyláncon függő kegyérmecet is kapott I. Lipóttól, rajta az uralkodó portrémedalionjával.²³⁰ A gyulafehérvári óváros köré 1715–1738 között az erdélyi katonai parancsnokság által emelt csillag alakú erődítmény kapuin, az alsó és felső Károly-kapun gazdag szobrászati dekoráció kapott helyet, amely VI. Károly hadi sikereit hirdeti. Különösen a felső kapu jelenít meg összetett ikonográfiai programot, a kapu tetején VI. Károly lovas szobrával, a kapunyílás fölött a kétfejű birodalmi sas, mellén Erdély címerével. A katolikus Habsburg uralkodónak Erdélyben is elkötelezett hívei voltak a jezsuiták. Ennek látványos megnyilvánulása volt, hogy 1705-ben és 1711-ben a nagyszebeni, illetve kolozsvári jezsuita templomban *castrum doloris* emeltek az elhunyt I. Lipót és I. József tiszteletére.²³¹ Az erdélyi emlékek arról tanúskodnak, hogy Sopronhoz hasonlóan itt is az uralkodóportrék, a városkapuk és a jezsuita templomok voltak a Habsburg reprezentáció elsődleges hordozói, az udvarhoz hű állami tisztviselők pedig annak legfőbb mozgatói.

²²⁵ 1705-től kezdődően Erdélyben az új uralkodó trónra lépésekor a nemeseknek hódolati esküt kellett tenniük, amit aláírásukkal és pecsétjükkel jeleztek az ún. a *homgialis* eskükönyvben.

²²⁶ Bethlen Miklós levelei, 1699–1716. Kiad. *Jankovics József*. Budapest, 1987, 1205. Köszönöm Szirtes Zsófiának, hogy felhívta a figyelmem az adatra.

²²⁷ *Alexandru Sonoc – Andrei Popa*: Some Paintings from the Collection of the Brukenthal National Museum of Sibiu and their Relation with two Habsburg Coronation Medals. in: *Acta Musei Napocensis*, series Historica, 52/2 (2015), 107–135.

²²⁸ Andreas Teutsch zászlója, 1711 (Nagyszeben, Brukenthal Múzeum, M 5232); Simon Baußner zászlója, 1732 (uo. M 5226).

²²⁹ *Szirtes Zsófia*: Az erdélyi szászország érdekérvényesítése az átmeneti korszakban. PhD disszertáció, ELTE, 2015, 213.

²³⁰ Egy 1692-ben Franckenstein tiszteletére összeállított verseskötet egy rézmetszetet is közöl a lánccról. Ld.: *Szirtes Zsófia*: Andreas Gunesch: Fides Saxonum in Transylvania (1697). Történeti apológia az erdélyi Habsburg-uralom kezdetéből. *Levéltári Közlemények*, 82. (2011), 78–123., 5. kép.

²³¹ *Zsolt Kovács*: Emblematic programs within the jesuit funeral ceremonies in Transylvania. (Beginning of the 18th century). Brukenthal. *Acta Musei* 2. (2011) 323–334.

Miután a 16. század a különböző protestáns egyházak megszületéséről, megerősödéséről és ezzel párhuzamosan a katolikus egyház kríziséről szólt, a 17. század a kontinens nagy részében az erőszakos ellenreformációt és a katolikus megújulást hozta magával.¹ A megerősödött katolikus erők miatt sok protestáns kényszerült elhagyni otthonát. Az 1650-es években, amikor különösen nagy számban éltek osztrák nemesek Sopronban, ezt egy Felső-Magyarországról érkező lelkész első kézből tapasztalta meg, amikor a családok fiúgyermekait a város latin gimnáziumában tanította. A rendkívül gazdag írói életművet hátrahagyó Daniel Klesch 1650 és 1659 között tanított a városban, és több nyomtatványában is beszámol soproni tapasztalatairól. Az, hogy a felerősödött Habsburg protestánsellenes intézkedések hatására a 17. század második harmadától jelentősen megnövekedett az osztrák örökös tartományokból érkező menekültek száma a nyugati magyar területeken, ismert jelenség. A jelen tanulmány az egyéni sorsokra és életutakra koncentrálna, Daniel Klesch és osztrák kapcsolatainak irodalomtörténeti vonatkozásait vizsgálja.

Történeti háttér

Általánosságban elmondható, hogy II. Ferdinánd uralkodásának kezdetétől, a 17. század második évtizedétől a protestánsok minden tartományban nehéz – és évről évre egyre nehezebb – helyzetbe kerültek. Az 1620-as évek közepétől a társadalom alsóbb rétegei után fokozatosan a nemeseket is vallásuk vagy az ország elhagyására kényszerítették. Az 1628. augusztus 1-i *Generalmandat* elméletileg minden tartományban és kivétel nélkül minden protestáns nemeset, rendi állásától függetlenül (tehát a *Herren-* és a *Ritterstand*-hoz tartozókat egyaránt) arra kényszerített, hogy hónapokon belül hagyják el lakhelyüket, amennyiben nem térnek át a katolikus hitre. Valójában ez után is évtizedes különbségek lehettek területileg a rendelet gyakorlati megvalósulásában – az alsó-ausztriai nemeseknek például sikerült még néhány évtizedig otthonaikban maradniuk. Annyi bizonyos: a 17. század első harmadában megkezdődött a protestáns nemesek elvándorlása a korabeli Nyugat-Magyarország (beleértve a mai Burgenlandot) és a Német-római Birodalom irányába. Az osztrák protestánsok kora újkori kivándorlásáról több átfogó munka is született, de ezek elsősorban a dél-német irányába tartó társadalmi mozgá-

¹ A dolgozat elkészültét a Tempus Közalapítvány Collegium Hungaricum-ösztöndíja támogatta, amelyben 2019 októbere és 2020 januárja között részesültem, ezúton is köszönöm a támogatást. A kutató az Emberi Erőforrások Minisztériumának Szegedi Kis István-ösztöndíjasa.

sokkal foglalkoztak.² A Magyar Királyságba tartó menekülők adatainak feldolgozásával – néhány esettanulmány vagy könyvfejezet kivételével – elvétve találkozunk a szakirodalomban, főként helytörténeti cikkek állnak rendelkezésünkre a témával kapcsolatban.³ Ezeknek a tanulmányoknak hála ugyanakkor körvonalaiban látható az osztrák nemesi személyek jelenléte a nyugat-magyarországi területeken: először főként Karintiából, majd Stájerországból érkeztek, és előszeretettel béreltek a környéken udvarházakat a helyi nemesi famíliáktól. Ilyen zálogbirtokok voltak többek között Köpcseny (Kittsee), Fertőfehéregyháza (Donnerskirchen), Pörgölény (Pilgersdorf), Szalónak (Schlaining) és Pinkafő (Pinkafeld) is. A környék magyar nemeseinek áttérése a katolikus hitre némi képp hatással volt a birtokbérbeadásokra (különösen az Esterházy családra volt jellemző a revindikáció),⁴ de mivel a zálogbirtokokból származó bevételre a földesuraknak általában továbbra is szükségük volt, a protestáns nemeseknek alapvetően továbbra is lehetőségük nyílt a bérlésre. Ha egy-egy zálogbirtokot tulajdonosa visszaváltott, még mindig ott volt a lehetőség a városba, elsősorban Pozsonyba vagy Sopronba költözésre.

A stájer menekültek nyugat-magyarországi jelenlétét Walter Brunner dolgozta fel kitűnő alaposággal.⁵ Összefoglalásából kiderül, hogy elsőként – már a századforduló idején – az alacsonyabb társadalmi rétegekhez tartozók, parasztok és polgárok települtek át lakóhelyüket teljesen feladva. A nemesek, a nekik tett engedmények következtében, néhány évtizedig még maradhattak birtokaikon, ők általában jellemzően csak istentiszte-

² *Werner Wilhelm Schnabel*: Österreichische Exulanten in oberdeutschen Reichsstädten. Zur Migration von Führungsschichten im 17. Jahrhundert. München, 1992. (Schriftenreihe zur bayerischen Landesgeschichte 101.); *Hans Krawarik*: Exul Austriacus. Konfessionelle Migrationen aus Österreich in der Frühen Neuzeit. Wien, 2010. (Austria. Forschung und Wissenschaft. Geschichte 4.); *Geheimprotestantismus und evangelische Kirchen in der Habsburgermonarchie und im Erzstift Salzburg (17./18. Jahrhundert)*. Ed. Rudolf Leeb – Martin Scheutz – Dietmar Weigl. Wien, 2009. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 51.); *Stephan Steiner*: Rückkehr unerwünscht: Deportationen in der Habsburgermonarchie der Frühen Neuzeit und ihr europäischer Kontext. Wien, 2014.

³ *Evangelisch im Burgenland. 200 Jahre Toleranzpatent*. Ausstellung in der evangelischen Kirche zu Oberschützen, 21. Mai bis 26. Oktober 1981. Ed. Gustav Reingrabner. Eisenstadt, 1981. A katalógus kísérszövegeit többek között a neves burgenlandi helytörténész, a kötet szerkesztője Gustav Reingrabner jegyzi. Reingrabnertől a témában még ld. *Gustav Reingrabner*: Reformation und Gegenreformation im westungarisch-burgenländischen Raum – Ein Überblick. In: *Ein Christenherz auf Rosen geht... 500 Jahre Reformation im Burgenland*. Eisenstadt, 2017. 10–43. (Különösen a *Westungarische Orte als Zufluchtsstätten Evangelischer* alfejezet, 33–35.) Ugyanebben a kötetben a témához még: *Harald Prickler*: Einwanderung evangelischer Adelige aus den altösterreichischen Ländern. Uo. 48–54.

⁴ Esterházy Miklós 1626-ban, Batthyány Ádám 1634-ben, Nádasdy Ferenc 1643-ban tért katolikus hitre.

⁵ *Walter Brunner*: Westungarn als Zuflucht steirischer Glaubensflüchtlinge. In: *Reformation und Gegenreformation im pannonischen Raum*. Referate der 13. Schlaininger Gespräche 1993 „Reformation und katholische Reaktion im österreichisch-ungarischen Grenzraum” und der 14. Schlaininger Gespräche 1994 „Gegenreformation und katholische Restauration”. Ed. Gustav Reingrabner – Gerald Schlag. Eisenstadt, 1999. 107–130. Ugyanehhez a kérdéshez ld. még Harald Prickler ugyanebben a kötetben megjelent írását: *Harald Prickler*: Beiträge zur evangelischen Presbyterologie des 16. und 17. Jahrhunderts auf den Batthyány-Besitzungen des heutigen Südburgenlandes. In: *Reformation und Gegenreformation im pannonischen Raum*. 39–94.

let-látogatás céljából utaztak magyar területre, amíg teheték. Az intézkedések, amelyek megtiltották az egyes udvartartásokban a protestáns prédikátor és tanár foglalkoztatását, azt vonták maguk után, hogy a gyermekek keresztelése, illetve házasságkötés vagy temetés miatt mindenképpen külföldre kellett utazni (ugyanakkor 1640-től az ilyen jellegű kiutazások is törvényellenesek voltak). Brunner példáin keresztül jól láthatók a különböző tendenciák. Számos esetet említ, amikor nemes személyek idős éveikben költöztek a Magyar Királyság területére, hogy majd lutheránus szertartás szerint temessék el őket – ilyen kedvelt temetkezési hely volt Pinkafő, Hidegkút (Kaltenbrunn), Vasdobra (Neuhaus am Klausenbach) és Szalónak –, vagy arról rendelkeztek, hogy haláluk után testüket ilyen területekre szállítsák.⁶

Sopronból 1628-ból, tehát közvetlenül a császári *Generalmandat* kibocsátása utáni időből származnak első adataink, amelyek azt bizonyítják, hogy megjelentek az osztrák menekültek a városban. Ezekből az látszik, hogy a Bécs közelsége miatt mindig is óvatos politikát folytató város vezetésének kezdetben voltak aggályai a protestáns menekültek befogadásával kapcsolatban. Egy 1628. október 2-i tanácsgyűlés jegyzőkönyve szerint az akkori polgármester, Wolfgang Artner kikérte ezzel kapcsolatban az átutazó tárnokmester, Bánffy Kristóf véleményét, mivel a város nem szeretett volna magának esetleges bajokat okozni az exulánsok miatt.⁷ Más ismert példák is tanúskodnak arról, hogy nem volt mindig konfliktusmentes az idegenek befogadása a városban. 1655-ben az evangélikus magyar lelkész, Wittnyédy Ferenc arról panaszkodott, hogy idegen exulánsokat temetnek el az ő beleegyezése nélkül a Szent Mihály-templomban.⁸ Két problémás esetet említ, egyrészt Otto Heinrich von Zinzendorf und Pottendorf temetését.⁹ Zinzendorf udvari tanácsos és kamarás Bécsből érkezett istentisztelet-látogatás céljából Sopronba, és váratlan halála után a templom sírboltjában temették el. Wittnyédy úgy hallotta, hogy rajta kívül Georg von Raumschüsselt is oda tervezik temetni.¹⁰ Panaszát a városi tanács elutasította, hivatkozva a város temetőre és sírboltokra vonatkozó ősi jogára.

⁶ Brunner 1999. 112–113. A soproni sírkövek vizsgálata során is szem előtt kell tartanunk ezt a szempontot.

⁷ Hárs József: Egy végrendelet a XVII. századból. Soproni Szemle 36. (1982/2), 175–178. A jelzetet az ő hivatkozása alapján közöljük: MNL GySML Sopron Város Levéltára Lad. XV. Fasc. II. Num. 82.

⁸ Payr Sándor: Zinzendorf és Sinzendorf grófok Sopronban. Soproni Szemle 1. (1937/2), 89. Payr Sándor: A soproni evangélikus egyházközösség története. A reformáció kezdetétől az 1681-ik évi soproni országgyűlésig. Sopron, 1917. 356.

⁹ A Zinzendorf család ugyanakkor nem volt teljesen idegen Sopronban. A család egyik ősi birtoka a várostól nem messze fekvő Pottendorf, és a 16. század folyamán egyes tagjai béreltek zálogbirtokokat a környéken (például Christoph Zinzendorf Kismartonban és Sárfenéken), Elisabeth Zinzendorf pedig Gersei Pethő János (1554–1571) soproni főispán felesége volt. Otto Heinrichnek már lányát, a 22 éves Anna Catharina Zinzendorft is Sopronban temették el (1653). A leány felett a soproni német lelkész, Matthias Lang mondott búcsúztató beszédet, ez később nyomtatásban is megjelent: *Gynaecium Christi, ex Matth. 25. oder das Frauenzimmer Christi, des himmlischen Bräutigams, in welchem auf Erden gewandelt hat Anna Catharina Fräulein und geborne von Zinzendorf und Pottendorf. Eine Leichenpredigt gehalten in der St. Michaelis Kirche in Oedenburg.* Nürnberg, 1654. (RMK III. 1899)

¹⁰ A Raumschüssel család soproni jelenlétéhez ld. alább, valamint a tanulmányhoz tartozó biográfia Franz von Raumschüsselre vonatkozó leírását.

Nem csak konfliktusokról tudunk ezekből a kezdeti évtizedekből. Az osztrák exuláns nemesek többször nagyobb összeggel támogatták a várost, a Szent György-templom 1638-as felújításának költségeit például kétharmad részben özvegy Anna Maria Bruner báróné, Maximilian Trautmannsdorf gróf testvére finanszírozta. A korábban említett Georg von Raumschüssel felesége, Margaretha von Raumschüssel báróné, született Puchheim grófnő pedig 1664-ben hozta létre a Raumschüssel-féle alapítványt, amely 1000 forintot adományozott iskolatámogatásra (500-at a latin, 500-at pedig a magyar iskola javára), és szegényebb diákok részére biztosított ösztöndíjat.¹¹ A 17. században nagyobb mértékű ösztöndíjat rajta kívül csak Lackner Kristóf (1631-ben 8000 forint), és Leövey Mátyás (1641-ben 2560 forint) hozott létre. Általánosságban a Sopronban jelenlévő osztrák nemesi családokról Payr Sándor is említést tesz alapvető soproni egyháztörténeti munkájában, de részletesebben nem foglalkozik ezzel a jelenséggel.¹²

Témánkkal kapcsolatban létezik egy külön kutatási terület, amely értékes művelődéstörténeti adatokkal szolgál az osztrák exuláns nemesek soproni jelenlétével kapcsolatban, ez pedig a soproni síremlékek történeti vizsgálata, amellyel kapcsolatban újabban legfőképp Kiss Melinda ért el fontos eredményeket.¹³ Kiss több exuláns főnemesi síremléket ismertet a 17. század utolsó évtizedeiből, ezeknek közös jellemzőjeként pedig azt határozza meg, hogy a síremlékek a későreneszánsz stílusjegyek délnémet területekről átörökített változatainak megőrzésével – ellentartva ezzel az egyre nagyobb teret nyerő katolikus barokk jegyeknek – hangsúlyozták az elhunytak protestáns meggyőződését. A síremlékek vizsgálata során szem előtt kell tartani azt a jelenséget, hogy adott esetben a nemesi személyeket bár Sopronban temették el, korábban nem a városban éltek, és már haláluk után szállították a testet Sopronba, esetleg idősebb éveikben költöztek a városba kifejezetten azért, hogy protestáns szertartás szerint temethessék el őket.

¹¹ *Németh Sámuel*: A soproni evangélikus líceum tanuló ifjúsága a XVIII. században. Soproni Szemle 11. (1957/1–2), 75.

¹² *Payr* 1917. 286, 386–387. Payr a következő családokat említi (Gottlieb Gamaufnak a soproni anyakönyvek alapján összeállított listája alapján): Abensperg, Althan, Amon, Auersperg, Auerstorg, Breiner, Burgstall, Ditrichstein, Egg, Ehrenau, Eibelswald, Eitzing, Gaisruck, Globitz, Gloiach, Grassauer, Greissen, Grössintz, Hardegg, Herberstein, Heritsch, Jöbstelberg, Jörger, Kornfeil, Königsberg, Laßberg, Leyser, Mandorf, Mossheim, Neidegg, Polheim, Prank, Preinberg, Preuner, Prösing, Putz, Raumschüssel, Regal, Rindsmaul, Roggendorf, Rottal, Samnitz, Schellenberg, Speidel, Thonrädl, Trautmannsdorf, Weltz, Windischgrätz, Wurmbrand, Zetschker, Zinzendorf

¹³ *Kiss Melinda*: Későreneszánsz és korai barokk síremlékek Sopronban. Soproni Szemle 59. (2005/2), 66–87. *Kiss Melinda*: Későreneszánsz és korai barokk síremlékek Sopronban. 2. rész: Társadalomtörténeti tanulságok. Soproni Szemle 59. (2005/3), 26–44 (különösen az *Előkelő menekült személyek síremlékei* alfejezet). *Kiss Melinda*: Síremlékek Sopronban. Credo 13. (2007/1–2), 3–41. Illetve Kiss Melinda cikkei mellett még: *Kovács Zsóka*: 16–18. századi latin nyelvű sírfeliratok Sopronban. Soproni Szemle 63. (2009/1), 27–63.

A források szerzője, Daniel Klesch

Daniel Klesch jól ismert alakja 17. századi irodalmunknak, lelkész és költő, aki termékeny alkotó volt, és az ellenreformáció idején a magyarországi lutheránusok egyik fő szószólójaként vált ismertté. Jelentőségét az is mutatja, hogy két amerikai germanista vállalkozásaként jelent meg műveinek bibliográfiája.¹⁴ Ennek ellenére monografikus szintű bemutatása életének, illetve munkásságának még nem történt meg és műveinek irodalomtörténeti szempontú elemzésére is még csak igen kevesen vállalkoztak. Klesch 1624-ben született a Szepességben,¹⁵ Iglón (Zipser Neudorf, ma Spišská Nová Ves Szlovákiában). Miután alsóbb iskoláit itthon végezte, Wittenbergbe és Straßburgba peregrinált, ahol 1644 és 1649 között hallgatott teológiát és egyéb bölcsészeti tárgyakat. 1649-ben szerezte meg Wittenbergben a magiszteri fokozatot és ekkor koszorús költővé is avatták.¹⁶ Hazatérve 1649-ben rövid ideig a pozsony megyei Szentgyörgyön (Sankt Georgen, ma Svätý Jur Szlovákiában) tanított, majd Sopronba hívták, ahol 1650-től kilenc éven át a város latin iskolájának tanára volt. A tipikus lelkészi életpályájának megfelelően a tanítás után lelkésznek hívták, először Kőszegre (1659–1662), de volt lelkész ismét Szentgyörgyön (1662–1665), majd három évig Szepesváralján (Kirchdrauf, ma Spišské Podhradie, Szlovákiában) és hat évig Szepesolasziban (Wallendorf, ma Spišské Vlachy Szlovákiában).

1674-ben a felerősödött Habsburg-ellenreformáció idején őt is bebörtönözték, de fél év kassai raboskodás után végül elmenekülhetett a Német-római Birodalom területére. Itt sok exulánshoz hasonlóan vándorló életet élt, számos városban tartott vendégprédikációkat. Állást végül 1676-ban, a jénai iskolában kapott, ismét tanárként, majd rövid ideig lelkészként dolgozott Weissenfelsben (1682–1683). Ezután Heldrungeben volt szuperintendens (1683–1690). Innen egyre radikalizálódó teológiai nézetei miatt elbocsátották. Klesch ezután néhány évig Halléban élt, de lelkészi vagy tanári meghívást ezután már sehová sem kapott, 1697-ben halt meg Berlinben. A Klesch-sel foglalkozó eddigi szakirodalmi tételek között pusztán néhány tanulmányt tudunk említeni. Eva Kowalská több

¹⁴ Bibliographia Kleschiana. The Writings of a Baroque Family. Ed. *Jonathan Clark – Karl F. Otto*. Columbia, 1996. A bibliográfia előszavában rövid biográfiai áttekintést is adnak a szerzőről: Uo. X–XXI. Karl F. Otto egy cikkében azt is elmondja, hogyan jutott erre az elhatározásra: Elsőként Philipp von Zesen műveinek bibliográfiáját állította össze (*Karl F. Otto*: Philipp von Zesen. A bibliographical catalogue. Bern, 1972.), és ennek munkálatai során a különböző könyvtárakban rengeteg Klesch-nyomtatvánnyal találkozott, ez és Klesch személye aztán arra ösztönözték, hogy az ő írásait is katalogizálja. Klesch és Zesen kapcsolatáról ebben a dolgozatban is szólunk.

¹⁵ Kis bizonytalanság uralkodik a születési évével kapcsolatban, egyes bibliográfiai munkák 1624-et, mások 1619-et adják meg születése évének. Mivel Klesch maga azt állítja, hogy 1624-ben született, ezért mi is ezt tekintjük születési évének, ld. *Daniel Klesch*: Annus mundi proxime interituri postremus. Halle, 1693. (RMK III. 3800.) 19.

¹⁶ *John Flood*: Poets Laureate in the Holy Roman Empire. A Bio-bibliographical Handbook. Berlin–Boston, 2006. 1013–1018. Klesch életrajzát legfrissebben Csepregi Zoltán adta közre: *Csepregi Zoltán*: Evangélikus lelkészek Magyarországon (ELEM). II. Budapest, 2018. 505.

cikkében foglalkozott Klesch szerepével üldöztetése idején.¹⁷ Mellette a bibliográfia-összeállító Karl F. Otto foglalta össze egy rövid cikkben Klesch tevékenységét Philipp von Zesen költőtársaságában, a *Deutschgesinnte Genossenschaftban*.¹⁸ Soproni életrajzával egyedül Kovács József László foglalkozott egy tanulmányában, amelyben főként olyan adatokat közöl, amelyek Kleschnek a gimnáziumban szerzett és előadott iskoladrámáira vonatkoznak. Klesch egy vendégprédikációja előszavában ugyanis elmondja, hogy kezdetben világi témában szerzett darabokat, de a soproni lelkész, Matthias Lang kérésére ezeket végül bibliai témákra (Izsák és Rebeka, Tóbiás, Judit, József és Keresztelő Szent János történeteire) cserélte. Klesch azt is hozzáteszi, hogy ezeknek kéziratát gondosan megőrizte, de még nem sikerült kiadót találnia hozzájuk, a drámák szövegeit – amelyeket mind német verses formában („alle mit lauter deutschen reimen abgefaßt”) szerzett – ma már nem ismerjük.¹⁹

Cynosura Peregrinantium

A lelkész két, 1677-ben kiadott nyomtatványában is feleleveníti soproni emlékeit, illetve a városban kötött ismeretségeit. Elsőként egy Jénában kiadott prédikációjának dedikációs előszavában idézi meg ezeket. A *Cynosura Peregrinantium*, [...] *Einfältige und eilfertige Reis- und Gast-Pedigt* című nyomtatvány egy vendégprédikációjának szövegét tartalmazza, amelyet 1677. szeptember 12-én tartott a Brandenburg-Bayreuthi Őrgrófságban található Kulmbachban, ahol utazás közben rövid ideig időzött. A nyomtatványból ma három példány ismert, ebből kettőt Németországban²⁰ és egyet Budapesten őriznek.²¹ A kiadványok különlegessége, hogy Klesch két különböző dedikációs előszót is írt a prédikációhoz, mindkettőt 1677. október 12-én datálva. Ez az eljárás nem egyedülálló a korban, a szövegekhez tartozó paratextusok mindig is a mozgékonyabb, változékonyabb szövegtí-

¹⁷ *Eva Kowalská*: Günther, Klesch, Láni und die anderen. Zur Typologie der ungarischen Exulanten des 17. Jahrhunderts. *Acta Comeniana* 20–21. (2007), 49–64.; *Uő.*: Das umstrittene Exil. Andreas Günther vs. Daniel Klesch. In: *Deutsche Sprache und Kultur in der Zips*. Ed. Wynfrid Kriegleder – Andrea Seidler – Jozef Tancer. Bremen, 2007. (Presse und Geschichte. Neue Beiträge 24.) 51–62.; *Uő.*: Exil als Zufluchtsort oder Vermittlungsstelle? Ungarische Exulanten im Alten Reich während des ausgehenden 17. Jahrhunderts. In: *Glaubensflüchtlinge: Ursachen, Formen und Auswirkungen frühneuzeitlicher Konfessionsmigration in Europa*. Ed. Joachim Bahlcke. Münster, 2008. (Religions- und Kulturgeschichte in Ostmittel- und Südosteuropa 4.) 257–276.

¹⁸ *Karl F. Otto*: Daniel Klesch und die Deutschgesinneten. In: *Brückenschläge. Eine barocke Festgabe für Ferdinand van Ingen*, Ed. Martin Bircher – Guillaume van Gemert. Amsterdam, 1995. (Chloe 23.) 233–244.

¹⁹ *Josef Ladislaus Kovács*: Oberungarische Studenten und Seelsorger in Ödenburg, Ödenburger in Oberungarn im 17. Jahrhundert. Studien anhand der Familien Seelmann, Klesch und Serpilius. In: *Deutsche Sprache und Kultur in der Zips*, 2007. 207–214. A Kleschre vonatkozó rész: Uo. 208–209, 212–214. Kovács itt röviden az alább részletesen elemzett *Cynosura Peregrinantium* előszavát is idézi.

²⁰ Tübingenben: Universitätsbibliothek (Gi 840.4), és Erlangenben: Universitätsbibliothek Erlangen-Nürnberg (H00/4 THL-(XVIII 202)-64). A *Bibliographia Kleschiana* (DK–61) csak a tübingeni példányt ismeri. VD17 29:731689Q (www.vd17.de)

²¹ RMK III. 2819. Az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében jelzete: RMK III 3303(29).

pusokhoz tartoztak, ugyanakkor nem minden szerző, illetve kiadó élt tudatosan ennek lehetőségeivel. Klesch szívesen és gyakran írt előszót prédikációihoz és egyéb szövegeihez, gyakran kifejezetten életrajzi adatokat közölve itt a szélesebb közönséggel. A németországi példányokban található előszó címzettje Christian Ernst von Brandenburg-Bayreuth (1644–1712), brandenburgi örgróf, bayreuthi herceg,²² a címzés apropója nyilvánvalóan az, hogy Kulmbach az ő örgrófságához tartozott. Klesch ebben átutazóként zarándokhoz hasonítja magát – útitársával együtt²³ –, és köszönete jeleként áldást kér a fejedelemre, akinek dicséri áhítatosságát, amelyet intézkedései is bizonyítanak. Az örgrófnak ajánlja munkáját, és reményeit fejezi ki azzal kapcsolatban, hogy az írás elnyeri majd Christian Ernst tetszését. Az előszó második felében Klesch megfigyeléseit osztja meg, amelyeket az örgrófság átutazása során tett (például hogy a helybeli istentiszteleti ceremóniák nagyban hasonlítanak a magyarországiakra).²⁴

A magyar művelődéstörténet számára azonban a másik előszó tartalmaz különösen értékes információkat.²⁵ Klesch itt a művet az osztrák származású, ekkor már Regensburgban élő Ehrenreich Wilhem von Regal és Herwart von Regal fivéreknak dedikálja. A szövegből kiderül, hogy személyesen ismerte a két bárót, mivel azok fiatalabb korukban diákjai voltak a soproni latin iskolában. Számos értékes adat található itt a gimnázium mindennapjaira vonatkozóan, ezért több részletet is érdemes kiemelni belőle.²⁶ A dedikáció aktualitását az adta, hogy Klesch nemrégiben Regensburgban járt és ott meglátogatta a testvérpár édesanyját, sőt legnagyobb meglepetésére Herwarttal, az ifjabbik testvérrel is találkozott.²⁷ Feltehetően ennek apropóján idézi fel tehát ismeretségük pontos történetét. Mint írja, a két fivér 1652 és 1655 között volt diákja, és mindketten jeleskedtek a latin és

²² Ez az előszó található az erlangeni példányban, ami online is hozzáférhető: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:bvb:29-bv041578066-3> (letöltve: 2020. szeptember 8.)

²³ Útitársát később beazonosítjuk, ld. alább.

²⁴ Ebben a kiadványtípusban az előszó után egy madrigál is található, szintén az örgrófnak címezve („Zugab in einen Schatten-Lied”), amelyben brandenburgi Odüsszeusz-ként tünteti fel Sigmund von Birken *Hochfürstlich-Brandenburgischer Ulysses* című (Bayreuth, 1676) munkája nyomán.

²⁵ Mivel jelenlegi tudásunk szerint ez az előszó kizárólag egy példányban ismert, azt a tanulmány függelékeként közreadjuk.

²⁶ Kovács József László egy 2007-es tanulmányában már utalt erre az előszóra. Ld. fentebb. Kovács 2007. 209. Kovács az előszónak csak a Regal-fivérekre vonatkozó részét közli.

²⁷ Klesch arra is kitér, hogy Szenci Fekete István, egykori dunántúli szuperintendens volt az útitársa. Szenci Fekete István Daniel Kleschhez hasonlóan a felerősödött Habsburg-ellenreformációs törekvések miatt 1673-tól a Német-római Birodalom területén élt vallási menekültként. Szenci Fekete István és Daniel Klesch 1677-ben egy nagyobb körutat tettek, amelynek során Regensburg mellett érintették Coburgot, Nürnberget, Tübingent, Stuttgartot, Kirchheimt, Ulmot és Augsburgot. Ld. Payr Sándor: Szenci Fekete István, a hitehagyott püspök. Egy viharos életpálya I. Lipót és Thököly korából. Sopron, 1918. 65. Payr feltevése szerint a két menekült útjának elsődleges célja feltehetően az volt, hogy tájékozódjanak a magyarországi helyzetről, lehetőség nyílik-e lassan a hazatérésre. Szenci Fekete István irodalmi működéséről lásd: Fajt Anita: „Embernek maga Istenre való hagyása.” Huszti Szabó István *Paradicsomkertecskéje* és Szenci Fekete István *Lelei nyugosztaló órákja*. Doktori értekezés. Szeged, 2017. <http://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/4016>

német nyelvű versek szerzésében.²⁸ Ezután Klesch – az előszónak ezzel dramatikus hatást kölcsönözve – egy konkrét párbeszédet is idéz, ami az idősebb testvér és közte zajlott. Ehrenreich Wilhelm egy költészeti feladatba nagy lelkesedéssel vetette bele magát, amire Klesch megjegyezte: miért is akarja ennyire a versszerzésnek szentelni magát, hisz nem lesz belőle iskolamester. Magas társadalmi státusza úgy kívánja, hogy egyetemi stúdiókat folytasson majd.²⁹ Klesch elbeszélése szerint a diák erre így válaszolt: „A poézisről engem nem beszélt le Romulus unokái közül a legékesebben szóló sem, ahogy nem ellenkezett az az én természetemmel sem, mivel gyönyörködteti a lelket, buzgóbbá tesz a magasabb stúdiók iránt, és jócskán élesíti az elmét”.³⁰ Klesch itt még egy bizonyos Kornfeil bárót is említ, aki hasonló lelkesedéssel gyakorolta a versszerzést. Az idézett jelenet végén ugyanakkor azt is hozzáfűzi, hogy a többi ifjú báró, akiket ez időben tanított a gimnáziumban – is itt ezeket sorra veszi –, kisebb lelkesedéssel viseltetett a versszerzés iránt.³¹

Klesch arról is beszámol, hogy a fentebb már említett regensburgi látogatása során édesanyjuk milyen örömmel kereste elő neki fiai diákkori verseit, amelyeket Klesch tanítása alatt szereztek Sopronban.³² A Regal-bárók, illetve az egyéb nemesi személyek említésével ugyanakkor még nem ér véget az adatok sora, amelyeket Klesch az iskola akkori diákjaival kapcsolatban szolgáltat az utókornak. Ismét egy hosszú felsorolásba kezd és további tizennyolc személyt említ aktuális titulusaikkal együtt, akik szintén diákjai voltak a gimnáziumban.³³ Klesch külön sorolja fel azokat, akik még jelenleg is Sopronban élnek,

²⁸ „Sintemahl mir noch unentfallen / was für Lust und Begierde beydes zur Lateinischen Poësie / und Deutschen Dicht-Kunst Euer Gnaden bezeuget / als Sie noch im Jahr 1652. biß 1655. in obgedachten Gymnasio meine liebe / fromme / fleissige / gehorsame und respectivè gnädige Schul-Hörer gewesen.” [] (2r)

²⁹ „Mein lieber Baron; worzu will er doch Verse machen lernen / er wird ja keinen Schulmeister abgeben: Sein hoher Stand erfordert ein höhers Studium etc.” [] (2v)

³⁰ „Poësin sanè etiam disertissimus Romuli Nepotum mihi non dissvaserit, neque ea adversatur indoli meae: oblectat quippè animum, eumque excitatiorem ad alia studia reddit, ingenium autem vehementer acuit etc.” Uo.

³¹ „Die übrigen Herrn Baronen / als Herr Ehrnreich von Khewenhüller / Herr Frantz von Raumschüssel / Herr Baron von Mandorff / Herr von Rindsmaul / Herr Feiler etc. hatten keinen sonderlichen Lust darzu; wie es denn einem ieden unter diesen freygestellt / und niemand von denen Standes-Personen zu dem Studio genöthiget worden; denn es heisset doch: Tu mihi invitâ dices faciesque Minerva.” Uo.

³² „Wie hab ich mich erfreuet / da mir Eurer Gnaden hochwohlgebohrne Frau Mutter / neulich in Regensburg / Ihre in Oedenburg wohl abgefassete zierliche Reimen zu lesen gab / welche sie der weiland Hochwohlgeb. Frauen / Frauen von Burgstall / zu letzten Ehren-Gedächtnüs aufgesetzt haben.” [] (2v–) (3r)

³³ „Euer Gnaden erlaube mir / daß ich noch etliche andere meine wirkliche Lob-Brieffe / welche dazumahl und zu einer Zeit Ihre Mit-Hörer unter meiner Aufsicht gewesen: Als Herr Johann Baptist Fögler Medicinæ Doctor und Archiater Reipublicæ Sempronensis, Herr Paul und Herr Jacob Erhard Preunning Syndicus, Herr Aegidius und Herr Johann Jacob Prisomannen / Herr Jacob Steiner / und Johann Schubarth, Herr Magister Matthias Stürtzer, Herr Magister Michael Unger, Herr Johann Fridel, Herr Reichart Reichenhaller / Herr Reisinger / welche alle in Oedenburg / und noch am Leben. Item die im Reich und anderswo in hohen Ehren-Aemptern schweben: Herr Johann Andreas Lochner / Juris Consultus Chur-

és külön azokat, akik a Német-római Császárságban vagy más területeken. Ez a Klesch által összeállított kvázi névjegyzék, ami összesen huszonhat diákot említ,³⁴ azért is különösen értékes soproni vonatkozású iskolatörténeti adat, mivel ebből az időszakból még nem maradtak fent a latin iskola anyakönyvei, tehát kevés konkrét adattal rendelkezünk a hallgatósággal kapcsolatban.³⁵ A tanulmány függelékeként egy annotált névjegyzékben beazonosítottuk a Klesch által említett nemesi személyeket. Ezekből a rövid bemutatásokból a diákok egyéni sorsa mellett az egyes magyar területekre menekült családok történetei is láthatóvá válnak.

Klesch egykori hallgatói felsorolása után arról számol be, hogy üldöztetése során sajnálatos módon leginkább hamis barátok, hittársak vagdalkozásai és álnok vádjai miatt kellett szenvednie, és egy válasziratban készül reagálni ezekre a vádakra.³⁶ Az előszó második fele is értékes információkat tartalmaz az osztrák menekült nemesek soproni helyzetéről. Klesch az előszó végén főként a Regal-fivérek édesanyjához, Barbara von Regalhoz kötődő emlékeiről mesél és arról, hogy az evangélikus vallása miatt otthonából elűzött édesanyjának milyen fontos volt, hogy fiai alaposan megtanulják az evangélikus

Pfältzischer Secretarius, und Professor Publicus zu Heidelberg, Herr Matthias Adami Juris Consultus der Durchlauchtigsten Fürstin von Eggenberg / und Hertzogin von Cromau wohlverordneter geheimer Secretarius, Herr Christophorus Adami, Juris Consultus Hochfreyherrlicher Prösingischer Hofmeister / in Illustri Collegio zu Tübingen. Item mein lieber frommer und treuer Herr Johann Chrisophorus Galli, anitzo vertraueter Creutz-Bruder in Christo / Herr Nicolaus Wislicenus, derzeit Pfarrer in Blesern / und andere / die sich nicht schämen / mich auch itzo in meinem Exilio, ihren treu- und liebgewesten Praeceptorem zu nennen. [...] Ich hette bald meines lieben treuen Herrn Johann Capar Keßlers / derzeit bestalten Hochfürstlichen Württembergischen Cammer-Musici und Secretarii vergessen." [(3r-)(3v]

³⁴ Valójában huszonnyolcat, igaz, a két utolsót név nélkül, az előszó végén ugyanis két katolikusá lett egykori tanítványáról beszél, akik konverziójukkal nagy fájdalmat okoztak neki: „Auch muß ich Eurer Gnaden [értsd a két Regal-testvérnek, F. A.] klagen über zween böse Buben / meiner gewesenenen unartigen Schul-Hörer / derer einer Professor in Epperies / und hernach Hoch-Gräfllicher Thökölischer Hof-Prediger / der andere Notarius zu Rust gewesen. Ich mag sie nicht nennen; Denn sie haben sich selbst mit diesem ihrem schändlichen Abfall und heil-losen Hintritt zum Pabstum wieder ihr Gewissen / ihrer Nahmen und Rechts verlustig gemacht / daß sie aus dem Buch des Lebens getilget worden. Ach! wie hat mich dieses Paar mit ihrem Abfall betrübet in meinem Elend-Stande!" [(4r]

³⁵ Sőt, még a 18. század első feléből sem ismertek iskolai névjegyzékek, ezért egyéb forrásokra kell támaszkodnunk a soproni diáksággal kapcsolatban. Az album amicorumok, az egyetemi tanulmányokra induló diákok albumai tipikusan olyan források, amelyek ebből a szempontból is hasznosíthatók, hiszen a bejegyzők sokszor tesznek utalást egykori tanulóéveikre, diáktársaikra, tanáraikra. Ehhez egy 18. századi soproni példaként ld. *Anita Fajt*: *Wolffianismus und Pietismus. Neue Daten zur Gottsched-Rezeption in Ungarn*. In: *Kultur und Literatur der Frühen Neuzeit im Donau-Karpatenraum. Transregionale Bedeutung und eigene Identität*. Ed. Tünde Katona – Detlef Haberland. Szeged, 2014. 205–207.

³⁶ Klesch itt vélhetően arra a konfliktusra utal, ami egyházpolitikai szerepével és a személyét ért vádakkal van összefüggésben. Klesch 1667 és 1669 között a szepesi 24 városi szenior (főesperesi) tisztséget töltötte be. Az ő nevéhez kötődik a 24 városi evangélikus esperesség szeniorjait összefoglaló első nyomtatott névjegyzék összeállítása (*Catalogus presbyterorum Scepusiensium*, Bártfa, 1668). Egyes hittársai később azzal vádolták, hogy szeniorsága idején túl arrogánsan lépett fel a katolikusokkal szemben, ezzel nehezítette az evangélikusok helyzetét és közvetve elősegítette a későbbi szélsőségesebb katolikus szankciókat a protestánsokkal szemben. Ennek ismertetését ld. *Kowalská* *Das umstrittene Exil*. 55–59.

vallás alapjait. Néhány részletet is megtudunk üldöztetésükről: a fiúk még igen fiatalok voltak, amikor menekülniük kellett, és az édesanyának a mai napig pereskednie kell, hogy stájerországi birtokainak elvételéért legalább egy kevés kártérítést – a birtokok valós értékének töredékét – kapjon. Mindez persze nem számít, ha gyermekei megőrizhetik lelki üdvüket – így Regal asszony.³⁷ A fiúknak az isteni gondviselésnek hála végül mégiscsak szerencsésen alakult sorsa, ahogy arról Klesch még tudósít, hiszen miután több ország (Német-római Császárság, Olaszország, Franciaország, Anglia és Hollandia) egyetemét is meglátogathatták, azóta rangjuknak megfelelően – Ehrenreich Wilhelm a Roggendorf grófi család egy lánytagjával,³⁸ Herwart pedig egy Geier von Geiersberg családból származóval³⁹ – szerencsésen meg is házasodtak. Az előszó legvégén még üdvözlétét küldi több osztrák nemesasszonynak is, akiket még szintén Sopronból ismer.⁴⁰

Glückwünschender Zuruff

A Regal-fivérek és Daniel Klesch kapcsolatának a fentebb bemutatott előszón kívül még egy fontos nyomtatott dokumentuma van. A két fivér felvételt nyert ugyanis Philipp von Zesen költőtárságába, és ennek alkalma okán egy nyomtatvány is megjelent Zesen és

³⁷ „Ich habe Sie / als noch minderjährige mit grosser Noth und Gefahr aus dem leidigen Pabstum heraus gerissen / und nun muß ich wegen meiner Güter in Steyer-marck noch grosse und weitläufige Rechts-Händel führen / da man mir für dieses / was funfzig tausend wehrt ist / auch kaum fünff tausend geibt. Ich hette wohl mehr denn zweymahl hundert tausend wehrt zu fordern; Aber ich muß nehmen / was man mir gibt; nur daß ich meiner Kinder Ihre Seelen erhalte.”](3v–)(4r]

³⁸ Maria Klara Katharina von Roggendorff. 1667-ben házasodtak meg.

³⁹ Anna Barbara Geyersberg von Osterburg (1652–1681). Ők szintén 1667-ben, Regensburgban házasodtak össze. Ismert egy esküvői alkalmi nyomtatvány, amely a házasságuk alkalmából készült: Wohlgemeinter Glückwünschender Zuruff. Bayreuth, 1667. VD17 1:628971P. Herwart és Anna Barbara egy lánya fiatalon, tragikus körülmények között halt meg villámcsapástól (amikor épp a már sokat emlegetett Barbara nagyanjánál volt látogatóban). A halálesetre készült több költemény közül az irodalomtörténet-írás kiemeli és számon tartja Catharina Regina von Greiffenberg költeményét – róla részletesebben a következő lábjegyzetben –, aki a leánnyal szoros viszonyt ápolt. A verset részletesen elemzi és a családról bővebben ír *Martin Bircher*: Unergründlichkeiten. Catharina Regina von Greiffenbergs Gedicht über den Tod der Barbara Susanna Eleonora von Regal. In: Deutsche Barocklyrik: Gedichtinterpretationen von Spee bis Haller. Ed. Martin Bircher – Alois M. Haas. Bern – München, 1973. 185–223.

⁴⁰ Catharina Regina von Greiffenbergnek, Dorothea Sidonia von Eck, született Weltznek, és egy konkrétan meg nem nevezett Weltz kisasszonynak. Az említettek közül Catharina Regina von Greiffenberg jelentős irodalmi tevékenységet fejtett ki, ma már a legjelentősebb barokk nőírók között tartják számon. A Regal-család és Greiffenberg is még Sopronban ismerték meg egymást, amikor mindannyian istentisztelet-látogatás céljából ott tartózkodtak Vö. Uo. 211. „Als ich auf Oedenburg in Hungern zur Heil. Communion reisete / und wir einander das erstemahl in der Michaelis Kirchen daselbst / sahen / und bekandt wurden”. Catharina Regina itt Anna Susanna von Regallal (1635–1692) való találkozását írja le, aki Herwart egy idősebb nővére volt. Klesch nem minden szerénység nélkül jelöli ki szerepét Greiffenberg költővé válásában. Bár itt még csak azt írja, hogy a Greiffenberg 1652-ben Sopronban tizennégy nap alatt sajátította el a költészet mesterségét, egy későbbi nyomtatványban már azt állítja, hogy ő tanította verselésre a grófnőt – és Philipp von Zesen *Deutscher Helicon*jával is megajándékozta. Ehhez ld. *Balázs-Hajdu Péter – Ötvös Péter – Szilasi László*: Anüté. Élőt gyászversben dicsőíteni: egy irritálóan rejtélyes Greiffenberg-szövegről. In: Acta Historia Litterarum Hungaricum, XXX. Szeged, 2011. 19–20.

Klesch – aki egyébként a költőtársaságban a magyarországi tagok beszerzéséért volt felelős – egy-egy üdvözlőversével.⁴¹ A nyomtatványból számos részlet kiderül a két osztrák nemes tagfelvételéről. A köszöntések a nemesek felvételének napjára (1677. október 8.) készültek, nyilvánvalóan az ünnepélyes aktus részét képezve ezzel. A címlap azt is közli, hogy a testvérek Zesen költőtársaságának harmadik, szegfűről (Näglichen-Zunft) elnevezett céhének voltak tagjai, Ehrenreich Wilhelm 136-os sorszámmal és a *der Ehrenreiche* társulatnévvel (ő egyúttal vezető pozíciót is betöltve, amennyiben céhmesteri és -elnöki címet is kapott), Herwart 137-es sorszámmal és a *der Währte* társulatnévvel.⁴² Szimbólumaik: egy oroszán hármaskoronával, amit rózsza és liliomok fognak körül csúcsán szegfűvel (Ehrenreich Wilhelm), valamint királyi paradicsommadár felette csillagkoronával, ahonnan fehér alapon pirosan pettyezett szegfűk csüngnek, egy fehér selyem, gyémántokkal díszített díszpárnán következő hímzéssel: „Schön und Herrlich” (Herwart).⁴³ Zesen üdvözlőversében a bárók szimbólumaiból, társasági nevükből és jelmondatukból építkezve, azokat tovább részletezve köszönti hősi – páros rimes – alexandrinusokban a két testvért. Klesch költeményét a történelem, illetve a Biblia híres testvérpárjainak példájára építi, ő keresztrimes alexandrinusokban. Castor és Pollux pozitív példája után főként negatív történeteken (többek közt: Káin és Ábel, Izmael és Izsák, József és testvérei) keresztül érzékeltetve a jó testvéri viszony ritkaságát. A költemény második felében utal személyes ismeretségükre és a két testvér egymás iránt mutatott szeretetét dicséri. Közös egyetemjárásukra is utal, amihez a Magyar Királyságból történt kiköltözésük után kezdtek hozzá.⁴⁴ Klesch szövegének különlegessége, hogy terjedelmes lábjegyzeteket is fűz a költeményhez, amelyekben számos személyes vonatkozású emléket, életrajzi adatot is megoszt, mind a Regal-fivérekkel, mind saját magával kapcsolatban.

Klesch tíz lábjegyzetet fűz a költeményhez, amelyek apró betűvel szedve teljesen kitöltik a negyedrért nyomtatvány utolsó lapját. Ezekben a jegyzetekben magyarázatot nyer-

⁴¹ Glückwünschender Zuruff / womit dem Hoch-Wohlgebohrnen / und der Deutschgesinneten Welt zum ewigen Preise Hochuserkohnnem Brüderlichen Heldenpaare Herr Ehrenreich Wilhelm / und Herrn Herwarten / Frei-Herren von Regahl [...] von der Hochpreiswürdigen Genossenschaft der Deutschgesinneten / in derselben dritter oder Näglein-Zunft zweitem Zunftsitze [...] erwehlet. Jena, 1677. (DK-62)

⁴² *Johann Peisker*: Der gantzen Hochpreiswürdigen Deutschgesinneten Genossenschaft sämtlicher [...] Zunft-, Tauf-, und Geschlächts-Nahmen. Wittenberg, 1685. (VD 17 35:717047L)

⁴³ Ehhez ld. még: [*Philipp von Zesen*]: Des hochdeutschen helikonischen Näglein-tahles, das ist der hochpreiswürdigen Deutschgesinten Genossenschaft dritter oder fünffacher Näglein-Zunft Vorbericht. Hamburg, 1687. [X2r– X2v] Reprint *Philipp von Zesen*: Sämtliche Werke, XII, Deutsch-lateinische Leiter. Gesellschaftsschriften, Berlin, 1985.

⁴⁴ Als Ihr aus dem Ungerland in das Deutsche Reich gezogen;
Wandtet Ihr Euch nach Tübingen zu der hohen Fürsten Schul:
Da Ihr aus dem Nekkar-Strom süßes Nektar habt gesogen /
Und gar ämsiglich besuchet der berühmten Lehrer-Stuhl:
Ja nach dem der Grund gelegt / so viel Länder durchgereiset:
Einer war des andern Führer; Ihr bedürfftet keinen nicht.
Glückwünschender Zuruf, [A2r]

nek a különböző mitológiai személyek (Castor, Pollux), földrajzi utalások (Neckar-folyó), intertextusok (Klesch felfedi például a szövegben található Horatius-utalást: „fratrum quoque gratia rara”). Azon lábjegyzetek különösen értékesek, ahol további információkat oszt meg közös múltjukkal, illetve a soproni osztrák nemesekkel kapcsolatban, ezt három lábjegyzetben (c, d, f) is megteszi. Az elsőben megidézi egy másik testvérpár alakját is, akiknek kapcsolata a Regal-fivérekhez hasonlóan különösen jó, szintén két osztrák főnemesét. Mielőtt még ezen két testvérpár történetére térne, ebben a nyomtatványban is felsorolásba kezd, igaz kicsit rövidebbe, mint ahogy azt a *Cynosura Peregrinantium*ban láthattuk:

Wenn es der enge Raum leiden wolte / könnte ich von denen Oesterreichischen Evangelischen-Hochwohlgebohrnen Herrn-Stands-Personen / welche sich hiebevör in Preßburg und Oedenburg aufgehalten / und wegen der Religion aus denen Erblanden sind vertrieben worden / derer Herren: Herrn Ferdinand / Herrn Johann Carl / und Herrn Christian Freyherren von Rogendorff / Herrn in Mollenburg. Ich kan nicht genug sagen und davon schreiben / wie Brüderlich sich diese Herren mit einander vertragen; wie auch die Evangelischen Herren von Dietrichstein / derer drey waren in Oedenburg / und ihre freyherrliche Nahmen mir entfallen. Ob Sie nun die Verfolgung so fromm und friedlich gemacht hat / kann ich nicht wissen / oder wie es kommen mag. Es ist bekant und untaugbar / daß die Oesterreichischen Herrn-Stands Personen gleichsam von Natur sittig / sanfftmüthig / fromm und verträglich sind. Wie man noch an denen Hochgebohrnen Graffen und Herren / Herrn Gottlieb und Adam / des H. Röm. Reichs Graffen von Windischgrätz mit Hertzens Lust und Verwunderung sihet.⁴⁵

Itt tehát Sopron mellett már Pozsony is említésre került mint hitük miatt üldözötteknek otthont adó város. Ha a *Cynosura Peregrinantium* és a *Glückwünschender Zuruff* névsorait összehasonlítjuk, akkor azt látjuk, azok nem feltétlenül fedik egymást. Ebből talán arra következtethetünk, hogy Klesch felsorolásai némelyest esetlegesek és nem szabad teljesen tekintenünk őket. A lábjegyzet további részében Klesch egy grófi ikerpáros történetét meséli el, Christoph Ferdinand és Ulrich Kollonichét, akik bár nem vallási menekültként, de lutheránus felekezetüként Nagylévárdon (Groß-Schützen, ma Velké Leváre Szlovákiában), Pozsonytól nem messze éltek családi kastélyukban. Klesch hosszan ecseteli a két ikerpár hasonlóságát, amely elbeszélése szerint – rejtélyes módon – még egy gyermekori himlő okozta sebekre is kiterjedt. A leírás az olvasók számára szórakoztató részletet is tartalmaz, amennyiben elmeséli, hogyan keverték gyakran össze őket a feleségeik is, és

⁴⁵ Uo., [A2v].

csókolták meg nem a megfelelő férjet.⁴⁶ A következő számunkra fontos lábjegyzetben (d) Klesch ismételten saját soproni emlékeit idézi meg a Regal-család történetével kapcsolatban, leírása szerint ugyanis a bárók (már fentebb is tárgyalt) édesanyja sokszor mutatta neki a nemesi családfát:

Zweige von Regahlschen Stammen. Das ist Ihr Hoch-Freyherrliches Uhaltes Geschlecht: Da mir dieses hochgerühmten Bruder-Paars Hochgebohrne Fraumutter / Frau Barbara von Regahl / gebohrne Gräfin von Sarau etc. Meine gnädig-gebietende Frau / gar oft in Oedenburg Ihr Stamm-Wappen- und Geschlecht-Buch sehen lassen / darüber ich mich verwundert: Allein dieses enge Blat will die Umstände nicht fassen: Es muß zu einer andern und bequämern Gelegenheit versparet werden.

Az utolsó kiemelendő lábjegyzetben (f), ahol az ifjú bárók már gyermekkorban megmutatózó jó viszonyát dicséri, ismét Klesch soproni múltja kerül középpontba. Itt – szemben az előző nyomtatvánnyal – már arra is utal, hogy nem csak az osztályban, de magán-tanárként is (*unter [...] geheimer Aufsicht*) tanította a Regal-fiúkat:

Wie ich dieses [értsd jó testvéri viszonyukat, F. A.] auch von Ihrer zarten Jugend mit Grund der Warheit rühmen kan / da Sie beyde im Gymnasio zu Oedenburg unter meiner öffentlichen und geheimen Aufsicht gewesen / nebenst andern hochgebohrnen Jungen Herren. Denn damahls hatten solche hohe Stands-Personen kein Bedenken / der Schulzucht sich zu unterwerffen; Da Sie wohl wusten und erfahren hatten / daß die öffentliche Unterweisung cum aemulatione honesta, der geheimen weit vorzuziehen. Heute zu Tage schämen sich geringer Leute Kinder in die Schul zu gehen. S. S.

⁴⁶ Nichts denckwürdigers aber habe ich die Zeit meines Lebens weder gehöret / noch gelesen / noch gesehen noch erfahren; als das Hochgebohrne / Hochauserkohrne und überpreißwürdige Zwilling-Brüder Paar Herrn Christoph Ferdinand und Herrn Ulrich / beyde Graffen von Kollonitsch. Denn da hat die Natur nichts gleichers noch ähnlicher an Leid und Gemüthe machen können; der gestalt / daß auch Ihre eigene Ehe-Gemahlin Sie beyde von einander nicht kennen könten / wenn Sie auch beyde aufs genaueste beschaueten. Es war da einerley Statur, Gestalt und Grösse des Leibes; einerley Physiognomie und Lineamenten des Gesichts / und welches verwunderlicher / durch zufällige Kinder-Kranckheit einerley Blatermase-mahlen an der Stirnen und Wangen: Einerley Farben an Haupthaar und Bart: Einerley Kleidung / Gang-Geberden / Lachen und Minen; also daß es fast unmöglich war einen von dem andern zu erkennen. Ihre Gemahlinnen verirreten sich oft und küsseten einen vor dem andern. Denn Sie wohnten in einem Gräflichen Schloß und Hof / assen mit einander an einem Tisch / biß über das sechzigste Jahr ihres Alters / Sie leben beyde noch / wie ich nicht anders weiß / und wohnen zu Groß-Schützen / eine Meile von Preßburg. Sind beyde in der Evang. Religion sehr eifrig und beständig. Die Festung Lewentz / hat ihrem Uhranherrn hochseeligem Andenkens Graffen Siegrid von Kollonitsch / gewesenenen General Feldmarschallen in Ungarn wieder den Türcken etc. eigenthumlich und erblich zugehöret. Uo.

Abban, hogy a testvérpáros Zesen költőtársaságának tagja lett, Kleschnek, és személyes kapcsolatának a Regalokkal minden bizonnyal nagy súlya volt. Erre a nyomtatványokból magukból nyert adatokon kívül a szélesebb irodalomtörténeti kontextus alapján következtethetünk. Bár a különböző patrióta érzületű nyelvművelő költőtársaságok, amelyekhez Philipp von Zesen *Deutschgesinnte Genossenschaft*ja is tartozott, igen népszerűek voltak a 17. században a Német-római Császárság területén, ezek nem feltétlenül bővelkedtek osztrák tagokban. Bár a költőtársaságoknak – amelyek nagyjából protestáns költőkből álltak – tagtoborzás céljából potenciális célcsoportja volt a szintén német anyanyelvű osztrák nemesi réteg, mégis hullámnzó volt, hogy az egyes költőtársaságokba milyen nagy számban léptek be osztrák nemesek. Annak ellenére, hogy a felvétel az exulánsoknak alkalmat nyújtott arra, hogy beilleszkedhessenek a birodalom társadalmába.⁴⁷ Az egyik leghíresebb társaság, a *Pegnesischer Blumenorden* vezetőjének, Sigmund von Birkennek patronáltjai és levelezőtársai közé számos osztrák protestáns nemes tartozott,⁴⁸ többek között Rudolf von Dietrichstein (1603–1649), Rudolf Wilhelm von Stubenberg (1643–1677), Johann Wilhelm von Stubenberg (1619–1663) vagy Gottlieb Amadäus von Windischgrätz (1630–1695).⁴⁹ A kapcsolat kölcsönös volt, mivel ezek az osztrák nemesek segítették hozzá Birkenet a nemesi címhez – amit 1654-ben III. Ferdinánd császártól kapott meg –, és a másik híres költőtársaságba (*Fruchtbringende Gesellschaft*) történő felvételéhez. Érdekes jelenség ugyanakkor, hogy Birken társaságában az eleven személyes kapcsolatok ellenére kevés osztrák exuláns nemeset találni, ami talán a költői kör világi, bukolikus hangsúlyainak és főként polgári arculatának köszönhető.⁵⁰ A *Pegnesischer Blumenorden*nel szemben az osztrák nemesek köreiben nagyobb népszerűségnek örvendett a *Fruchtbringende Gesellschaft*, amelyben eleve nagyobb számban találunk nemesi származású tagokat. A jelentősebb osztrák menekült nemesi tagok közé tartozott az 1642-ben belépett idősebb Georg Ehrenreich von Roggendorf und Mollenburg (1596–1652), aki aztán több osztrák tagot is közvetített a társaságba, úgymint az azonos nevű fiát, a fentebb már említett Rudolf von Dietrichsteint – aki 1629-óta már Nürnbergben élt –, Erasmus von Starhemberget (1595–1664) és Johann Wilhelm von Stubenberget (1619–1663).⁵¹ Az életutak nem mindig egy irányba vezetnek az itt ismertetett esetekben (sem). A társaság tagjai közül Sigmund von Welz (1600–1673) az 1630-as években protestánsként Regensburgban és Ulmban élt, ám ezután a Magyar

⁴⁷ Ezt általában ld. Schnabel 1992. 681–687.

⁴⁸ Birken a kor egyik legtekintélyesebb irodalomszervező alakjaként ismert, az ő nevéhez fűződik a nürnbergi székhelyű *Pegnesischer Blumenorden* két évtizedes (1662–1681) irányítása.

⁴⁹ A két utóbbi személlyel folytatott levelezését ld. *Sigmund von Birken: Werke und Korrespondenz*. B. 9. Der Briefwechsel zwischen Sigmund von Birken und Georg Philipp Harsdörffer, Johann Rist, Justus Georg Schottelius, Johann Wilhelm von Stubenberg und Gottlieb von Windischgrätz. Ed. Hartmut Laufhütte – Ralf Schuster. Berlin, 2007.

⁵⁰ Schnabel 1992. 681–682.

⁵¹ A társulat további osztrák tagjaink felsorolását ld. Schnabel 1992. 683–685.

Királyság területén telepedett le,⁵² míg Gottlieb Amadäus von Windischgrätz (1630–1695), bár szülei regensburgi exiliuma alatt született, az 1640-es években visszatért Alsó-Ausztriába, ahol protestáns vallása ellenére jeles politikai karriert tudott befutni mint császári küldött és udvari tanácsos.⁵³ Zesen *Deutschgesinnte Genossenschaft*jának a Regalfivérek mellett, akik bár ekkor már Regensburgban éltek, de aktív nürnbergi kapcsolatokkal rendelkeztek, még két Nürnbergben élő osztrák exuláns tagja ismert. A költőtársaság egyik leghíresebbje, a modern szakirodalom által felfedezett, a barokk női költők között az egyik leglehetségesebbként számon tartott Catharina Regina von Greiffenberg⁵⁴ és Wolfgang Ferdinand von Jöstelberg (1619–1695).⁵⁵

Összegzés

A tanulmány fő célja a Klesch-nyomtatványok soproni adatainak és vonatkozásainak feltárása volt. A befejezés után található ugyanakkor még két fontos eleme a közleménynek. Elsőként közreadjuk a korábban már többször idézett *Cynosura Peregrinantium* előszavát. Ezt azért éreztük szükségesnek, mivel egyetlen példányként az csak egy szűk körű olvasóközönség számára hozzáférhető. A korábban kiemelt részletek mellett olyan sok értékes információt és adalékot tartalmaz, hogy mindenképpen érdemes a szöveget teljes terjedelmében kiadni. A szövegközlés után egy annotált névsor található, amelyben a Klesch által ebben az előszóban említett nemesi személyek életrajzi adatait gyűjtöttük össze. Emellett az eljárás mód mellett döntöttünk, főként azért, mert az adatok jegyzetekben történő közlése végletesen szétdarabolta volna a tanulmány egységét. Befejezésésként még néhány módszertani problémára szeretnénk ráirányítani a figyelmet, amelyek a jelen kutatás során is tettenérhetőek voltak. A fentebb (és alább) gyűjtött adalékok a nemesi személyek soproni jelenlétével kapcsolatban különösen értékesek, mivel igen nehéz az exulánsok pontos nyomonkövetése. Ismert, hogy a vallásuk miatt hazájukból elűzött családokra jellemző volt a mozgékonyág, a többleki élet, gyakran változtatták lakóhelyüket. A nemesek jóval mobilisabbak voltak, mint a polgárság vagy a jobbágyok, és sokkal inkább ideiglenes lakóhelyként tekintettek a városokra vagy vidéki udvartartásokra, ahová költöztek. Ez az itt közölt rövid életrajzokban is jól tettenérhető. Tipikus exuláns városok

⁵² Welz 1643-ban Pozsonyban Rudolf Wilhelm von Stubenberg (született Pozsonyban 1643) keresztapjaként jelenik meg. *Martin Bircher*: Johann Wilhelm von Stubenberg (1619–1663) und sein Freundeskreis. Berlin, 1968. 34, 238.

⁵³ *Schnabel* 1992. 684–685.

⁵⁴ 1679-ban utazott Regensburgba, hogy itt letelepedjen (már korábban is gyakran járt ide istentiszteletet látogatni), de ezzel párhuzamosan jelentős időt töltött Nürnbergben is, ahová 1689-től teljesen át is tette székhelyét. *Werner Wilhelm Schnabel*: Vom Ister an die Pegnitz. Lebensstationen der Barockdichterin Catharina Regina von Greiffenberg. In: *Exulanten aus der niederösterreichischen Eisenwurzen in Franken: Eine familien- und kirchengeschichtliche Untersuchung*. Ed. Manfred Enzner - Eberhard Krauss. Nürnberg, 2005. 265-301.

⁵⁵ *Schnabel* 1992. 685–686. Greiffenberg Daniel Kleschsel és a Regal-fivérekkel is kapcsolatban állt. Greiffenberg a Liliom-céh vezetői szerepét is betöltötte a társaságban.

voltak a Német-római Birodalmon belül Regensburg, Nürnberg és Ulm, és jellemző volt ezek között a városok között is a vándorlás. A családoknak sokszor nem is egy központjuk volt, párhuzamosan több háztartást is fenntartottak, nem ritkán egyszerre a birodalomban és magyar területeken.⁵⁶ A harmincéves háború eseményei is befolyásolták az 1630-as évek második felében ezeket a mozgásokat, ekkoriban ugyanis Pozsony vagy Sopron biztonságosabbnak ígérkeztek a dél-német területeknél. Az 1660-as évektől viszont, az oszmánok közeledésével és a magyarországi ellenreformáció erősödésével ellentétes irányú mozgás figyelhető meg, és a magyar területekről elindulnak (nem csak osztrák, de a magyar származású protestánsok is) a dél-német szabad birodalmi városok irányába.⁵⁷ Gyakori jelenség volt, hogy az exulánsok az idegen városokban kolóniákat képeztek és viszonylag izoláltan éltek a város falain belül. Az exuláns családok fiataljai gyakran egymás közül választottak maguknak párt. Ezeket a jelenségeket az itt tárgyalt osztrák családok tagjai között is megfigyelhetjük.⁵⁸ A Klesch által közölt nemesek névsora valójában egy pillanatfelvétel a város latin iskolájának néhány évéből, nem szeretnénk azt a látszatot keltetni, hogy ez a Sopronban élő osztrák nemesi személyekről reprezentatív képet mutatna, hiszen még a felsoroltaknál is bizonyosan több osztrák nemesi család élt ekkor városban.⁵⁹

Daniel Klesch

*Cynosura Peregrinantium, [...] Einfältige und eilfertige Reis- und Gast-Pedigt*⁶⁰

Denen Hoch-Wohlgebohrnen Herren / Herrn Ehrnreich Wilhelmen / und Herrn Heerwarten / leiblichen Brüdern beyden Freyherren von Regall Meinen gnädigen HERREN /

Ich habe mich nicht lang besinnen dürffen / weme ich diese Predigt zueignen solte. Denn ob schon die Zuschriften heute zu Tage bey unterschiedenen hohen Standes-Personen / nicht gar sonderlich angenehm sind / und ihrer viel / wenn sie damit aufgezo-gen kommen / sehr übel angesehen werden; habe ich doch das unterthänige Vertrauen / und bin gänzlich versichert / Euer Gnaden werden in ansehen der alten Pflicht / mit welcher

⁵⁶ Schnabel 1992. 573.

⁵⁷ Schnabel 1992. 134–137.

⁵⁸ Mindkét Regal-fivér felesége is (Klara Katharina von Roggendorf és Anna Barbara Geyersberg von Osterburg) előkelő osztrák exuláns családból származott és a Regal-család is párhuzamosan élt Nürnbergben és Sopronban, illetve – mint a forrásból láthatjuk – Regensburgban. Ehrenreich családja felesége családi birtokán, az alsó-ausztriai Gleißban található kastélyukban is. A Khevenhüller-család 1629-ben először Nürnbergbe költözött, majd innen települt ált Szalónakra, de a családot csak az 1660-as években utasították ki véglegesen Belső-Ausztriából. A Kornfail család tagjai egyaránt tartózkodtak a Bécshez közeli családi birtokukon, Würmlán és Sopronban.

⁵⁹ Cikkében ugyanebből az időszakból Brunner is számos olyan nemesről említ, akiknek családneve nem tűnik fel Klesch listájában. Bunner 1999. 117–118. (Gabelkoven, Galler, Prankh auf Pux bárói családok, Globitzerek, Herbersteinok, Gloyach család)

⁶⁰ RMK III. 2819, [(1v)]–[(4v)]. Az Országos Széchényi Könyvtár egy kolligátumban őrzi ezt az unikát példányt, ennek jelzete: RMK III. 3303 (29).

Sie mir; und ich Ihnen / weiland in dem berühmten Gymnasio zu Oedenburg verbunden gewesen / diß mein Beginnen nicht übel deuten. Hat sich doch Alexander der Grosse / seines Lehrmeisters Aristotelis nicht geschämet; sondern sich ieder Zeit erinnert / was er ihm für Gebühr schuldig sey. Euer Gnaden haben dieses auch ieder Zeit mit höchsten Ruhm gethan / und wie ich von unterschiedlichen Exulanten bin benachrichtiget worden / sich sehnlich bekümmert und sorgfältig nachgefragt / wo sich M. Daniel Klesch / Ihr treugewesener Praeceptor, im Exilio aufhalte? So hat es doch endlich die heilige Fürscheidung Gottes also gefüget / daß ich Eure Gnaden / Hoch-Wohlgebohrner Herr HERWART / auf meiner neulichen Reise / bey Dero Hoch-Wohlgebohrnen Frau Mutter / Frauen BARBARA von Regall / Meiner gnädigen und gebietenden Frauen / unverhofft in Regensburg angetroffen / und nebenst meinem Herrn Reise-Gefärten / Herrn M. Steph. Fekete, gewesenen Superintendenten in Nieder-Ungarn / meinem geliebten Kreutz-Bruder in Christo / vielfältige hohe Gnad und Wohlthat empfangen.

Nun hette ich zwar meine unterthänige Pflicht-Schuldigkeit gegen Eure Gnaden / durch einige unterthänige Danck-Bezeugung / eher sollen an dem Tage geben: aber wie kunte ichs armer Kreutz-Mann / unter so vielen troublen meiner ausgestandenen Verfolgungen / Trübsalen / Banden / Gefängnüß und Bedrängnisse / ja endlich in diesem hoch-kümmerlichen Elend-Stande werckstellig machen? Es ist mir leid / daß ich Euer Gnaden meine Alkaische und Pindarische Oden / Latein- und Deutsche geistliche hohe Fest-Lieder / die ich vor einem Jahr im Druck gegeben / in einer öffentlichen Zuschrift nicht zugeeignet. Sintemahl mir noch unentfallen / was für Lust und Begierde beydes zur Lateinischen Poësie / und Deutschen Dicht-Kunst Euer Gnaden bezeuget / als Sie noch im Jahr 1652. biß 1655. in obgedachten Gymnasio meine liebe/ fromme/ fleissige/ gehorsame und respectivè gnädige Schul-Hörer gewesen.

Euer Gnaden/ Hoch-Wohlgebohrner Herr EHRNREICH WILHELM von Regal etc. erlaube mir / daß ich die damahligen vertraulichen Schul- und Schertz-Reden auf die Bahn bringe / wenn ich eine lustige materiam Carminis proponiret, und in einer Stunde wohl mit fünf oder sechs Carminum generibus variren ließ/ wie mühsam/ wie ämsig/ wie freudig er sich darbey bezeuget: ich aber darbey mich hören ließ / als wolte ich ihn davon abhalten: da ich oft sagte: Mein lieber Baron; worzu will er doch Verse machen lernen / er wird ja keinen Schulmeister abgeben: Sein hoher Stand erfordert ein höhers Studium etc. (Wir redten alles latein in unserm Gymnasio) wie Euer Gnaden sich noch gar wohl dessen wird zu entsinnen wissen; wann Sie mir promptè geantwortet: Poësin sanè etiam disertissimus Romuli Nepotum mihi non dissvaserit, neque ea adversatur indoli meae: oblectat quippè animum, eumque excitatiorem ad alia studia reddit, ingenium autem vehementer acuit etc. Dergleichen that und sagte auch der Herr von Kornfeil / welcher sich auch über die massen sehr löblich in der Poësi geübet / und eben in demselben Gymn. unter meiner Aufsicht manchen feinen Vers geschrieben. Die übrigen Herrn Baronen / als Herr Ehrenreich von Khewenhüller / Herr Frantz von Raumschüssel / Herr Baron von Mandorff / Herr von Rindsmaul/ Herr Feiler etc. hatten keinen sonderlichen Lust darzu; wie es denn einem ieden unter diesen freygestellt/ und niemand von denen Standes-Personen zu dem Studio genöthiget worden; denn es heisset doch:

Tu mihi invitâ dices faciesque Minerva.

In was für einem Flore damahls obbesagten Oedenburgisches Gymnasium gewesen / und was durch Gottes-Seegen und meinen wenigen angewendeten Fleiß / für feine/wackere / gelehrte und zu allen Ständen tüchtige Leute sind erzogen worden / stehet mir nicht zu einige Lob-Rede anzustellen.

Euer Gnaden / als meine gnädige Herrn / sind meine wirkliche Lob-Brieffe. Wie hab ich mich erfreuet / da mir Eurer Gnaden hochwohlgebohrne Frau Mutter / neulich in Regensburg / Ihre in Oedenburg wohl abgefassete zierliche Reimen zu lesen gab / welche sie der weiland Hochwohlgeb. Frauen / Frauen von Burgstall / zu letzten Ehren-Gedächtnüs aufgesetzt haben. Euer Gnaden erlaube mir / daß ich noch etliche andere meine wirkliche Lob-Brieffe / welche dazumahl und zu einer Zeit Ihre Mit-Hörer unter meiner Aufsicht gewesen: Als Herr. Joh. Bapt. Fögler / Med. D. und Archiater Reip. Sempr. Herr Paul und H. Jac. Erhard Preunning Synd. Herr Aegid. und Herr Joh. Jac. Prisomannen / Herr Jac. Steiner / und Joh. Schubarth. H. M. Matth. Stürtzer. Herr M. Mich. Unger Herr Joh. Fridel. Herr Reichart Reichenhaller / H. Reisinger / welche alle in Oedenburg / und noch am Leben. It. die im Reich und anderswo in hohen Ehren-Aemptern schweben. Herr Joh. And. Lochner / J. C. Chur-Pfältzischer Secretarius, und Prof. P. zu Heidelberg. Herr Matthias Adami J. C. der Durchlauchtigsten Fürstin von Eggenberg / und Hertzoging von Cromau wohlverordneter geheimer Secretarius. Herr Christophorus Adami, J. C. Hochfreyherrlicher Prösingischer Hofmeister / in Illustri Collegio zu Tübingen. Item mein lieber frommer und treuer Herr Joh. Chrisophorus Galli, anitzo vertraueter Creutz-Bruder in Christo / Herr Nic. Wislicenus, D. Z. Pfarrer in Blesern / und andere / die sich nicht schämen / mich auch itzo in meinem Exilio, ihren treu- und liebgewesten Praeceptorem zu nennen. Von denen übrigen / derer noch mehr sind / und mir itzo nicht einfallen wollen / weiß ich auch nicht / was ich sagen und schreiben soll / biß ich versichert werde / ob es ihnen auch lieb seyn mag. Denn bey vielen heisset es zuweilen: Honores mutant mores. Ich aber bin itzo ein armer Elendmann. David muste solches auch erfahren in seinem Elend: Da fand sich ein Lästere / Verleumder und Flucher II. Sam. XVI, 47. bald ein böser Rathgeber II. Sam. XVII, 1. doch erwecket Gott die ehrlichen Gemüther / und that Husai / Sobi / Machier und Barsillai das beste. II. Sam. XVII, 7, 27. Ich hette bald meines lieben treuen Herrn Joh. Capar Keßlers / D. Z. bestalten Hochfürstl. Württembergischen Cammer-Musici und Secretarii vergessen; welcher uns auf dieser Reise hohe Ehre angethan / bey der Hochfürstl. Württembergischen Regierung / Ober-Consistorio und Herrn Directore Nicol. Myller / dem grossen Ungar-Patron, hoch recommendiret / daß wir unsern Zweck in Beförderung unserer armen Ungr. Lands-Kinder zum Stipendio erreicht / und ein Zeuge seyn kan / daß diese unsere Reise kein Fürwitz gewesen; sondern dem Schaden Josephs aufzuhelffen vorgenommen worden. Was ich unterdessen von falschen Freunden und Simeiten für Verleumdungen über mich habe ergehen lassen müssen / wird ehest in einer absonderlichen Schriff die ich Euer Gnaden / und allen meinen treugewesten lieben Schul-Hörern zusenden wil /

zur Gnüge verantwortet werden. Die gantze Welt soll sich darüber verwundern / wenn sie werden lesen / daß ein solcher von Feinden und Freunden höchst-beschuldigter / gantz unschuldig sey.

Dieses Paradoxon, Mysterium und Geheimnuß habe ich noch keinen Menschen / als einem von meinen Beichtvätern offenbahret / der soll Zeuge mit seyn / daß ich in all meinem Christen-Thun und Leiden ein Werck-Zeuge Gottes gewesen bin. Die heutige Welt verstehet nicht einmahl / was ein Werck-Zeuge sey. Ich wills ihnen wirkklich erklären / und die frommen sollen mir Beyfall geben. Glauben mirs Euere Gnade wohl / daß ich mehr von meinen Glaubens-Genossen gelidten / als von denen Widersachern; Verfolgern und Feinden der Warheit? Doch Eure Gnaden glauben mirs gerne / denn Sie habens selbst mit Ihrer Hochwohlgebohrnen Frau Mutter zum Theil in Oe. und R. mit der That erfahren. Ich werde nun das meinige / was mir Gott in dieser Welt auferlegt / fast völlig überstanden haben. Derowegen ich Eurer Gnaden / und denen in dieser abgeeilten Zuschrifft benahmten / mein gutes Gedächtnuß nach meinem Tode / und meine arme Kinder treulich und unterthänig befehle.

Ich erinnere mich noch wohl / wie Eurer Gnaden Hochwohlgebohrne Liebreiche / und darbey Christ-eifrige Frau Mutter / meine gnädige und gebietende Frau / Ihr die gute Erziehung Ihrer jungen Herren und Söhne so eifrig hat lassen angelegen seyn? Wie oft Sie diese Worte in Oedenburg gegen mich wiederholet und gebethen: Mein lieber Herr M. Klesch / er lasse ihm doch meinen ERNREICH WILHELM und HEERWARTEN treulich in seiner Aufsicht befohlen seyn: damit Sie ja zuförderst den Grund der Evang. wahren Religion fassen und darbey auch etwas rechtschaffenes / so jungen Herrn und ihrem Stande anständig ist / erlernen. Ich habe Sie / als noch minderjährige mit grosser Noth und Gefahr aus dem leidigen Pabstum heraus gerissen / und nun muß ich wegen meiner Güter in Steyermarck noch grosse und weitläufige Rechts-Händel führen / da man mir für dieses / was funfzig tausend wehrt ist / auch kaum fünff tausend geibt. Ich hette wohl mehr denn zweymahl hundert tausend wehrt zu fordern; Aber ich muß nehmen / was man mir gibt; nur daß ich meiner Kinder Ihre Seelen erhalte. Ach! das war eine hochfreyherrliche Christliche Heldin-Rede! Sie wolte Ihren jungen Herren nicht irrdische / sondern himlische Schätze samlen. Und gleichwohl hat der grosse Gott auch von zeitlichen gnug und reichlich zugeworffen; daß Eure Gnaden Ihre Reisen auf Universitäten / durchs Röm. Reich / Italien / Franckreich / Engell- und Holland du Raisons haben verrichten können / und nun hat Sie der Allerhöchste / auch mit Hoch-Gräflichen Gemählinnen / den ältern mit einer von Rogendorff, den jüngern mit einer Geierin von Geiersberg / nach Wunsch versorget / und hertzliche junge Herrlein und Fräulein in beyder wohlgesegneten hohen Ehe sehen lassen / welche alle der wohl fromme GOTT unter seinem Schutz sampt dero beyden hertzgeliebten Fräulein Schwestern bey guten / gesunden / gedeylichen Leben fristen / mit selbst verlangten Segen nach Hertzens-Vergnügung reichlich überschütten und erhalten wolle.

Das höchste Stück dieser überschwencklichen Gnade Gottes ist dieses; daß Eure Gnaden mit Maria das beste Theil erwehlet / und bey der Evangelischen Warheit /

der reinen unverfälschten lautern Lutherischen Lehre beständig biß auf diese Zeit ausgehalten / das soll nicht von ihnen genommen werden. Luc. X, 24. Da hergegen etliche meiner Jünger hinter sich gegangen Joh. VI, 66. und umgewandt haben / darunter der Herr Baron von Khewenhüller.

Auch muß ich Eurer Gnaden klagen über zween böse Buben / meiner gewesen unartigen Schul-Hörer / derer einer Professor in Epperies / und hernach Hoch-Gräflicher Thökölicher Hof-Prediger / der andere Notarius zu Rust gewesen. Ich mag sie nicht nennen; Denn sie haben sich selbst mit diesem ihrem schändlichen Abfall und heillosen Hintritt zum Pabstum wieder ihr Gewissen / ihrer Nahmen und Rechts verlustig gemacht / daß sie aus dem Buch des Lebens getilget worden. Ach! wie hat mich dieses Paar mit ihrem Abfall betrübet in meinem Elend-Stande! herentgegen aber hat mich Gott wieder getröstet / und durch die Beständigkeit meines liebgewesten frommen M. Danielis Parschitii, vormahls gewesenenen Rectoris im Gymn. der berühmten vornehmen Haupt Berg-Stadt Cremnitz / wiederum erfreuet / der nach gedultig-ausgestandener zwey-jähriger harter unverdienter Gefängnüß / aus Sarwar entlassen / neulich in Leipzig ankommen.

Der Herr Jesus stärcke ihn und andere seine getreue Mit-Bekenner in Ungarn / die ich nicht nenne / aber Jesus kennet sie und wird die dermahleneins an dem lieben Jüngsten Tag vor seinem himlischen Vater / und vor der Schaar aller Auserwehlten frey und öffentlich bekennen / denen ich allen / Krafft dieser Zuschrift / einen hertzlichen Gruß / Wunsch und Seegen zu entbiete.

Euer Gnaden erlaube mir doch / daß ich auch hier die Hochwohlgebohrne Frau / Frau Catharina Regina Freyin von Greiffenberg/ meine gnädige und gebietende Frau / unterthänig grüssen dürffte. Ihre Gnaden scheuen sich nicht zu bekennen / daß Sie im Jahr 1652. in Oedenburg die deutsche Dicht-Kunst / innerhalb 14. Tagen erlernet. Mit ihrem gegenwärtigen hochbetrübten Zustand habe ich ein hertzlich Mitleiden: Denn ich weiß / daß sie Gott da angegriffen hat / da es ihr am wehesten thut. Er hat Ihr ihren liebsten Freund von dieser Welt hinweg genommen. Dieser Schmerz ist eines sondern Trostes wehrt / welchen ich auch ehestes zu senden verspreche. Auch grüsse ich die Hochwohlgebohrne Frau / Frau Dorothea Sidonia / Frau von Eck Wittib / gebohrne Herrin von Weltz / und dero Fräulein von Weltz. Bedanke mich für alle erzeugte Gnad und hohe Wohlthat. Versichere Sie alle meines andächtigen Gebeths und bezeuge hiermit öffentlich / daß ich Lebens lang verharre / biß ich ersterbe

Eurer Gnaden
unterthäniger Diener
und treuer Vorbitter bey Gott

Daniel Klesch/
In der Durchl. Fruchtbringenden Gesellschaft
der kräftigste u. a. m.

Jena / den 12. Weinmonat im 1677. Heil-Jahre.

Annotált biográfiák

- *Dietrichstein-úrfik*: Klesch említése szerint három bárói származású Dietrichstein úrfi élt Sopronban, de a keresztnevüket már elfelejtette. A Dietrichstein família a legnagyobb osztrák nemesi családok közé tartozik, eredetileg karintiai származású, egyaránt voltak katolikus és protestáns tagjai. A Klesch által említett diákok minden bizonnyal a család protestáns ágához tartoztak. A Dietrichstein család számos tagja élt menekültként ebben az időben Regensburgban, és több férfi tagja is harcolt a harmincéves háborúban a svédek oldalán. Itt talán a hollenburgi ághoz tartozó báró Georg Heinrichs von Dietrichstein (1596–1637) vagy Georg Albrecht von Dietrichstein zu Ebenau (megh. 1636) fiáról vagy unokáiról lehet szó. Georg Heinrichs házasságából (felesége Susanna von Braunfalk, Johann Kaspars von Herberstein özvegye volt) öt fiú és négy lány született, részben már exiliumban. A család 1629-ben költözött Regensburgba, Sigmund Friedrich nevű fiát 1633 őszén keresztelték meg Pozsonyban, és egy évvel korábban már ő is feltűnik a város egyházi anyakönyvében keresztszülőként. Georg Albrecht a család ebenau-i mellékághoz tartozott, három feleségtől két lánya és négy fia született. A család 1629-ben Regensburgba költözött, majd rövid ideig Nürnbergben élt, de végül talán Pozsonyban telepedett le. Georg Albrecht 1633-ban szerepel a pozsonyi egyházi anyakönyvben keresztszülőként, de a család feltehetően megtartotta regensburgi kötődését is (a hatévesen meghalt Viktor nevű fiukat 1634-ben Regensburgban temették el).
- *Báró Feiler (Feulner)* feltehetőleg Hermann Bernhard von Feulner (megh. 1659 után) egy fia, aki először 1631-ben Nürnbergbe menekült, itt 1643-ban vette feleségül özvegy Katharina Steinbergert (szül. Samitz). Később a Magyar Királyságba költözött, 1654-ben Pinkafőn tanúskodott Georg Albrecht von Rindsmaul végrendeletében.
- *Johann Ehrenreich von Khevenhüller* (1640, Szalónak–1675), apja hochosterwitzi báró Siegmund von Khevenhüller (1597, Klagenfurt–1656, Szalónak), anyja Siguna Elisabeth von Stubenberg (1608–1676, Sopron) volt, akik Karintiából vándoroltak ki, először 1629-ben Nürnbergbe, majd innen 1637-ben áttelepültek Szalónakra. Itt Bagodi Farkas házában laktak és a Batthyányaktól béreltek zálogbirtokokat, de az anya által örökölt stájerországi uradalmukon (Spielfeld) is gyakran tartózkodtak. Többször is összeütközésbe kerültek a katolikus hatóságokkal, mivel itt lutheránus magán-istentiszteleteket tartottak. A családot az 1660-as évek második felében végleg kiutasították Belső-Ausztriából, ezután az anya Sopronban telepedett le. Siegmund von Khevenhüller 1644-ben zálogbirtokosa volt Kiclád (Kitzladen) és Lépesfalva (Loipersbach) falvaknak, amelyeknek jogát 1652-ben továbbadta Rindsmaul bárónak. Johann Ehrenreich feleségével, Benigna Rosina von Herbersteinnal visszatért Karintiába és ott 1666-ban katolizált, 1673-ban a családnak grófi címet szerzett. Klesch az előszóban utal egykori tanítványa konverziójára: „Da hergegen etliche meiner Jünger [...] umgewandt haben / darunter der Herr Baron von Khewenhüller.” *Cynosura Peregrinantium*, [](4r)

- *Kornfail és Weinfeldén bárói.* Alsó-Ausztriai származású bárói család. Hektor Seifried (Siegfried) Kornfail von Weinfeldén (1623–1669) fiáról beszélhet Klesch. A családnak a Bécstől nem messze fekvő Würmlában (más néven Würmling) volt a fő családi uradalma, de a 17. és a 18. században Sopronban is felbukkan a család több tagja – ismert, hogy Hektor Ferdinand von Kornfail (1645–1679), Hektor Seifried egy fia 1669-ben itt tartózkodik. Hektor Seifried von Kornfailnak feleségétől, Maria Sophia Ehrnau bárónőjétől tizenhárom gyermeke született. Több fiú is szóba jöhet, akik Klesch tanítványai lehettek: Georg Seifried 1641-ben született, Hektor Ferdinand 1645-ben, Hektor Ehrenreich 1646-ban, Hektor Friedrich 1650-ben, Hektor Franz 1656-ban, Hektor Rudolf pedig 1660-ban. Mindegyik ifjú megélte az idősebb kort, Klesch tanítási évei miatt talán az idősebb testvérek közül lehet valaki az említett diák. A 18. századi szabadgondolkodó, Johann Christian Edelmann – aki a 1725 és 1728 között a Kornfail család házitanítója volt – is arról számol be visszaemlékezéseiben, hogy a család a nyarakat Sopronban, a teleket pedig Bécsben töltötte, 1731-ben kényszerültek véglegesen emigrációba.
- *Manndorff báró úr.* A Manndorff (ritkább esetben Mandorf, Mandorffer) bárói család ősi karintiai család. A család első exulánsa Hans von Manndorff (1571–1629) frissen özvegyé vált felesége (Margarete von Manndorff szül. Haßlinger zu Pfannhof, 1580–1640, Sopron) volt gyermekeivel. Négy fiuk közül kettő követte őt az exiliumba, Hans Bartholomäus és Joachim, akik 1621-ben iratkoztak be a strasbourgi egyetemre jogot tanulni. Ismert, hogy Hans Bartholomäus és felesége, Anna Regina szül. Gaisruck Katharina Elisabeth nevű lánygyermeküket (megh. 1665, Klagenfurt) 1638-ban keresztelték meg Sopronban. Hans Bartolomäus első felesége halála után Susanna Marusch von Eggenberget vette feleségül, akitől 1644-ban Johann Ferdinand nevű fia, 1645-ben pedig Esther Rosina nevű lánya született. Hans Bartholomäust testvéreivel együtt 1644-ben III. Ferdinánd bárói rangra emelte. Hans Bartholomäus később visszatért Karintiába. Katharina Elisabeth halálakor tiszteletére Kőszegen – az ottani evangélikus menekültek kérésére – halotti prédikációt tartottak, ez a kőszegi egyházi anyakönyvből ismert, ahogy az is, hogy apjához hasonlóan pfannhofi uradalmukon temették el. A családfő hazatérte ellenére a család számos tagja Sopronban telepedett le. A testvér, Joachim fiatalon halt meg 1639-ben Sopronban. Klesch talán Johann Ferdinand von Manndorffra utalhat az előszóban. Nádasdy Ferenc 1650-ben adott bérbe egy kisebb udvart Hans Balthasar von Manndorffnak Pörgölényben (Pilgersdorf), de 1661-ben ugyanitt már tulajdonosként szerepel.
- *Báró Franz von Raumschüssel.* A Raumschüssel krajnai származású nemesi család. Sopron város életében a család egy tagja, Margaretha von Raumschüssel, szül. Puchheim grófnő (szül. 1589) különösen fontos szerepet játszott. Férjét, Georg von Raumschüsselt 1655. április 14-én temették el a soproni Szent Mihály-templomban.

A soproni német lelkész, Matthias Lang búcsúztatta, ahogy arról Lang egy, a bárónőhöz címzett dedikációs előszóban 1671-ben beszámol (*Vergiß mein nicht*, 1671, Jena). Lang ugyanebben az előszóban magasztalja a grófnő nagylelkűségét és anyagi támogatását, amiben a város diákjait, lelkészeit, árváit és özvegyeit részesítette. A grófnő az ágfalvi és balfi lelkészi lakok bővítését is támogatta. A soproni egyház újonnan alapított könyvtárát új könyvek vásárlásával gyarapította, és 2000 forintos adományából a rászoruló tehetséges diákok ösztöndíjban részesülhettek.

- *Barbara von Regal zu Kranichsfeld* bárónő, szül. Saurau bárókisasszony (1611–1682, Regensburg). Férje, Herwart von Regal (1605–1642) számos osztrák protestáns nemessel együtt a harmincéves háború idején a svéd király, Gusztáv Adolf seregéhez csatlakozott. Házasságukból két fiú (ld. lentebb) és két lány – Barbara (1642, Nürnberg–1685, Regensburg) és Anna Susanna (1645, Nürnberg–1692, Bayreuth) – született. Klesch leírásából kiderül, hogy a családfő halála után az édesanyára hátrultak a család gondjai, és a stájerországi birtokok kényszerű és áron aluli eladása is az ő feladata volt. A család élt Nürnbergben, Sopronban és Regensburgban is.
- *Báró Ehrenreich Wilhelm von Regal zu Kranichsfeld* (1638–1690, Regensburg), Herwart von Regal és Barbara von Regal legidősebb fia. Ahogy Klesch elbeszéléséből kiderült, a két testvér közösen peregrinált, jártak Itáliában, Franciaországban, Angliában és Hollandiában. 1667 áprilisában Sopronban vette feleségül Klara Katharina von Roggendorf bárókisasszonyt (1639–1710, Bécs), egy osztrák protestáns exuláns család tagját. Klara Katharina Georg Ehrenreich von Roggendorf és Johanna Dornoffka von Dornowitz-leány volt, akiknek síremléke ma is megtalálható Sopronban. Két fiuk és három lányuk született, a fiúk katonai pályára léptek az osztrák császár szolgálatában, az idősebb, Maximilian Ludwig (1668–1717) fényes karriert futott be, az 1710-es évek közepén ő volt Buda várparancsnoka és nevéhez fűződik a vár erődítményrendszerének építészeti megerősítése. 1715-ben III. Károlytól grófi címet kapott és General-Feld-Zeugmeisterré emelte.
- *Báró Herwart von Regal* (1640–1692, Regensburg). Ehrenreich Wilhelm öccse, 1667-ben vette feleségül Anna Barbara Geyersberg von Osterburg bárókisasszonyt (megh. 1681), ismert a házasságukra kiadott üdvözlőverseket tartalmazó nyomtatvány (*Wohlgemeinter glückwünschender Zuruf*, 1667, Bayreuth, VD17 1:628971P). Idősebb lányuk, Barbara Susanna Eleonora von Regal (1668–1687) tragikus körülmények között hunyt el fiatalon, egy villámcsapás következtében, a szerencsétlen esemény a korban nagy visszhangot kapott. Halálakor gróf Ernst von Metternich, porosz titkos tanácsos jegyese volt, aki ezután hűgát, Maria Anna von Regalt vette feleségül. A halálesetre több alkalmi költemény és nyomtatvány is született, Catharina Regina von Greiffenberg versét (*Unergründlichkeit*) az irodalomtörténet-írás is számon tartja.

- *Rindsmaul báró.* Báró Georg Albrecht von Rindsmaul, Frauheim, Untermaierhofen, Bärnegg (megh. 1654) egy fiáról lehet szó. Georg Albrecht 1629-ben költözött feleségével, Katharinával (megh. 1694) Pinkafőre, ahol házat is vásárolt, ez 1728-ig a család birtokában volt. 1648-ban mint Sámfalva (Hannersdorf) bérelőjét említik, Batthyány Ádám zálogbirtokainak, Kiclédnek és Lipótfalvának bérleti jogait 1652-ben vásárolta meg Khevenhüller bárótól. A Rindsmaul család eredetileg frank, majd tiroli származású, de egyes tagjai később Stájerországban is letelepedtek, a család egyik központja Bärneggben, a mai Elsenau mellett, Pinkafőtől közvetlenül északra volt. Az említett bárófi talán Georg Albrecht egy fia lehetett. Georg Albrecht testvérei voltak a szintén exuláns Andreas és a katolikussá lett Johann Ruprecht (1570–1651), akinek leszármazottjai később grófi rangot és magyar indigenátust nyertek.
- *Báró Ferdinand von Roggendorf, Johann Carl von Roggendorf és Johann Christian von Roggendorf.* Georg Ehrenreich von Roggendorf (1596–1653) és Johanna Dornoffka von Dornowitz (Drnowska vagy Drnowski von Drnowitz, 1599–1667, Bécs) fiai. Georg Ehrenreichnek 1620-ban kellett Lausitzba menekülnie, mivel csatlakozott a fehérhegyi csatához vezető Habsburg-ellenes protestáns nemesi felkeléséhez. Ekkor megfosztották udvarmesteri címétől és minden birtokától. Később Hamburgban, Brémában és Stettinben is élt. 1628-tól a szász választófejedelem szolgálatába állt – ebben az évben kegyelmet is kapott az osztrák császártól – kamarásként és titkos tanácsosként. Később a bécsi udvarban volt a választófejedelem követe. Georg Ehrenreich és felesége síremléke ma Sopronban található, ez alapján talán feltételezhető, hogy a házaspár Sopronba járt vallásgyakorlás céljából. Georg Ehrenreich 1642-től a *Fruchtbringende Gesellschaft* német költőtársaság tagja volt *der Geduldige* névvel. Két fiukon, Johann Carlon és Johann Christianon keresztül élt tovább a család, az édesanya sírköve szerint házasságukból nyolc fiú és öt lány született. A választófejedelem naplójából az is kiderült, hogy Georg Ehrenreichot már itáliai peregrinációja idejéről, Padovából és Velencéből is ismerte (1612–1613), és 1620-ban az alsó-ausztriai Eggenburgban is találkoztak. Roggendorf Bécsben a spiritualista Johann Permeierrel is kapcsolatban állt, ezt két, 1638-ban keltezett Permeierhez köthető levél is bizonyítja, de Roggendorf neve feltűnik Permeier körül már az 1610-es években is, több fiatal schwenckfeldianus társaságában.

A szász választófejedelem, II. Christian von Anhalt-Bernburg naplójából kitétnik, hogy ő volt Bécsben az egyik keresztszülője az 1635-ben, katolikus hitben keresztelt Johann Christiannak. További keresztszülők voltak még: Anna Maria Breuner, született Trautmanssdorff (1583–1642), gróf Maximilian Trauttmansdorff titkos tanácsos testvére, egy pontos keresztnévvel meg nem jelölt Geyer von Osterburg idős házaspár és egy Leysser nevű, pontosabban szintén nem megjelölt keresztapa. Christian volt a hatodik fiúgyermek. Johann Christian 1685-től császári kamarási rangot nyert, 1686-ban testvérével, Carllal együtt az osztrák császár grófi rangra emelte

Lucas de Schram letelepedése Sopronban, első ismert megbízásai

Lucas de Schram (1702–1765), a trieri származású építész és festőművész életútját, magyarországi működésének állomásait Prokopp Gyula mutatta be, míg grazi tevékenysége Rochus Kohlbach kutatásainak köszönhetően volt ismert.² Prokopp tanulmányában sok új szempontot, forrásadatot közölt, melyek nyomán egy itthon jószerint ismeretlen, fordultatos közép-európai művészpálya bontakozott ki előttünk. Meglepően kevés figyelmet szenteltek ugyanakkor Schram soproni tevékenységének, pedig ez a város volt második otthona, innen indult országos útjaira, eleget tenni a különböző megbízásoknak. Írásomban ezért főként Schram kevésbé méltatott oltárarchitektúráival és festészeti munkáival foglalkozom. Az eredmény felemás lenne, ha nem tennénk fel a kérdést: kik voltak Schram munkatársai, asztalosok, szobrászok, akik a templomok faragott bútorzatát az ő tervei alapján elkészítették? A kutatás során kibontakozik előttünk egy külföldről betelepült építész-festő pályája, mecénásokkal, művészekkel kiépült kapcsolatrendszere. Bár még sok megválaszolatlan kérdés marad, bízom abban, hogy az eddigi megfigyelések is segíthetik a további kutatást.

Miután iskoláit – feltehetően szülővárosában, Trierben – elvégezte, Schram Bécsben házasságot kötött Maria Josepha von Allengutennel, az alsó-ausztriai kormánysszék számvevő-tisztjének leányával (1729).³ A bécsi Akadémia forrásai 1738 decemberében azt közlik róla, hogy nős, egy gyermeke van, mérnök (*Ingenieur*), aki a festészetet melléktevékenységként gyakorolja, oltárképeket és templombelsőket fest, továbbá *magister philologiae* fokozata van.⁴ Schram nemsokára megözvegyült és újránősült (1740); máso-

¹ A tanulmány az NKFIH PD 18, 128219 számú pályázata keretében készült.

² *Prokopp Gyula*: Lucas de Schram. In: Művészettörténeti Értesítő 15 (1966), 3–4. szám, 240–250. A grazi működése korábban *Rochus Kohlbach* művéből volt ismeretes: *Die barocken Kirchen von Graz*. Graz, 1952, 194–201. Újabban Erika Mauritsch egészítette ki Kohlbach és Prokopp adatait, dolgozatának forrásjegyzékében a mesterre vonatkozó levéltári dokumentumokat is átírta. *Erika Mauritsch*. Die Fresken des Lucas de Schram und des Johann Baptist Scheit in der Mariatroster Kirche bei Graz. Diplomarbeit. Institut für Kunstgeschichte der Karl-Franzens-Universität, Graz, 1995, 88–92. Az alábbiakban ezekre munkákra támaszkodom az életrajzot illetően, mivel a grazi Landesarchiv gyűjteményében a vonatkozó dokumentumok néhány esetben hiányoztak. Itt szeretném megköszönni N. Mészáros Júliának, a Győri Múzeum munkatársának az élénk érdeklődést, amellyel kutatásaimat kísérte. *N. Mészáros Júlia* főként Andreas Sedlmayr (1720 k.–1785) bajor származású aranyozó és festő kapcsán foglalkozott Lucas de Schrammal. Az Arrabonában megjelenés alatt lévő kéziratának címe: Adalékok Andreas Sedlmayr festő és aranyozó magyarországi munkásságához és mesterkapcsolataihoz I. Köszönöm a szerzőnek, hogy kéziratát elolvashattam.

³ *Prokopp*, Lucas de Schram, 240; *Mauritsch*, Die Fresken, 88.

⁴ Archiv der Akademie der bildenden Künste, Wien. Akten der Akademie, Fasz. 1, Fol. 27. *Prokopp*, Lucas de Schram, 248, 20. jegyz; *Mauritsch*, Die Fresken, 88; *Buzási Enikő*: Források a magyarországi, erdélyi,

dik felesége, Maria Magdalena von Simschön révén pedig rokonságba került a soproni Dobner-családdal.⁵ Schram soproni letelepedésének hátterében ott állhatott a családi kapcsolat, valamint az új megbízások reménye. Az Orsolya tér 2. szám alatti házát az 1740-es évek elején vásárolhatta sógorától, Dobner Sebestyéntől, 1746-ban pedig már eladta Marianna von Niglinnek, aki azt az 1747-ben a városban megtelepedő orsolya-apácáknak adományozta. Az apácák épületeit Schram alakította át zárda céljaira, amint azt egy id. Storno Ferenc vázlata nyomán készült festmény is megörökítette számunkra.⁶ Ebben a zárdában élt hosszú ideig Schram leánya, Terézia Jozefa, szerzetesi nevén Mater Ignatia.⁷ Fontos életrajzi adalék továbbá, hogy Schram, miután eladta az Orsolya-téri házat, Harkára költözött, ott rendezte be műtermét is. Miután barátságban volt Andreas Sedlmayr bajor származású festő-aranyozóval, gyakran látogatták egymást, alkalmanként együtt is dolgoztak.⁸ Schram 1765. augusztus 26-án, Győrben bekövetkezett halála után özvegye továbbra is Harkán lakott, 1780. december 9-én végrendelkezett, 1787-ben hunyt el.⁹

Schram első fennmaradt, dokumentált megbízása Sopronban a Szent Jakab-kápolna főoltárképe (1. kép). A városi tanács jegyzőkönyvei szerint 1748-ban rendelték meg tőle a Szent Mihály-templom temetőkápolnájának oltárképét és kérték fel az egykori osszarium belső terének restaurálására.¹⁰ Az *Idősebb Szent Jakab prédikációja* (225×150 cm) az apostolt a jeruzsálemi templom írástudói között ábrázolja, amint oszlopos oltárépítmény előtt állva, vállán kagylóval díszített zarándokköpenyt viselve, jobbjával egy nyitott könyvre mutat. Alakjának megformálása közelről idézi a korábban Maria Trostban, *Mária születésén* megfestett Joachimot.¹¹ A *Legenda Aurea* szerint idősebb

valamint magyar megrendelésre dolgozó külföldi művészek bécsi akadémiai tanulmányaihoz (1726–1810). Kivonatok az Akademie der bildenden Künste Wien beiratkozási protokollumaiból és névjegyzékeiből. Jávor Anna tanulmányával. Budapest, 2016, 243–244 (Felhasználja a következő munkát: *Simon Mraz: Die Geschichte der Akademie der Bildenden Künste in den 30er und 40er Jahren des 18. Jahrhunderts unter besonderer Berücksichtigung des internationalen, politischen und künstlerisch-organisatorischen Umfelds. Magisterarbeit, Universität Wien, 2007, amelyben szintén van adat Schramról*).

⁵ Franciska Simschön a soproni Dobner családba ment férjhez. Férje, Dobner Sebestyén a soproni polgármester, Dobner Ferdinánd testvére volt. Ld. *Prokopp*, Lucas de Schram, 240–241.

⁶ Schram 1744-ben szerepel háztulajdonosként, a ház korábbi tulajdonosai a Dobnerek voltak. A barokk templom és zárda helyén épült fel 1861–1864 között az orsolyiták ma is álló temploma és épületkomplexuma, Handler Nándor tervei nyomán. Handler az építkezést megelőzően felmérte a házakat, így ez a dokumentum is fontos forrás a számunkra. Ld. *Dávid Ferenc – Goda Károly – Thirring Gusztáv: Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai 1488-1939*. Sopron, 2008, 95–97.

⁷ *Prokopp*, Lucas de Schram, 249, 29. jegyz, ill. 244.

⁸ *N. Mészáros*, kézirat, 11. és 43. jegyz.

⁹ Lásd a 7. és 8. jegyzet hivatkozásait.

¹⁰ *Csatkai Endre: Sopron és környéke műemlékei*. Budapest, 1956, 408. A Storno-féle helyreállítás (1885–1886) után az oltárkép a Szent Mihály főplébániára került, ma is annak tulajdona. Hosszabb ideig letétben volt a Magyar Nemzeti Galériában és annak állandó kiállításán szerepelt, 2020-ban azonban ismét visszakerült Sopronba. Ld.: *Mojzer Miklós* (szerk.): *A Magyar Nemzeti Galéria késő reneszánsz és barokk kiállítása. Képek és szobrok*, Budapest, 1982, 45–46.

¹¹ Lásd lent.

1. kép. Lucas de Schram: *Idősebb Szent Jakab prédikációja*. A Soproni Főplébánia letétje a Magyar Nemzeti Galériában, 2020-ban visszakerült Sopronba¹²

Szent Jakabot „*a mennydörgés fiának mondják zengő prédikációja miatt, mert a gonoszokat megrettentette, a lustákat fölserkentette, és fennköltségével a népet ámulatba ejtette.*”¹³ Az oltár körül változatos, egzotikus öltözetű alakok figyelhetők meg, akik élénk gesztusokkal kísérik az apostol beszédét. Különösen az előtérben, jobbra lévő két férfi köti le figyelmünket. Egyikük a nézőnek háttal áll, vállán átvetve vörös köpenyt, fején turbánt visel, ingének ujja bőre szabott, jobbajával botjára támaszkodik. Elmélyülten figyel feléje forduló, ülő társának szavaira, aki kezét mellére helyezve, egy könyvből magyaráz neki. A kép bal oldalán egy turbános alak kezét széttárva csodálkozó mozdulatot tesz, mögötte

¹² A tanulmányban szereplő illusztrációk a szerző felvételei

¹³ *Jacobus de Voragine*: *Legenda Aurea*. Válogatta, az előszót, a jegyzeteket és a mutatókat készítette: Madas Edit. Budapest, 1990. 158. Az idézett részt fordította: Veszprémy László.

egy meztelen felsőtestű figura – az elfogadás jeleként – hódolva hajol meg az apostol irányába. A háttérben további vitatkozó alakokat láthatunk, a felhők közül angyalok bukkanak elő, felhők takarják a szentély apszisának és az oltárnak az architektúráját is. Az intenzív kolorit, az ecsetkezelés lendületessége és az egzotikus figuratípusok miatt a képet korábban Franz Anton Maulbertsch korai művének tartották. Láthatólag a soproni kép jobb oldalán álló turbános alakot Schram a müncheni Bayerische Staatsgemäldesammlungen gyűjteményében lévő, *Engedjétek hozzám a gyermekeket* című, korai Maulbertsch-képről vette át (inv. no. 9013). A motívumkölcsonzés bizonyítja, hogy Schramra hatott a nagy mester művészete, ám a soproni kép a stílusvonások alapján egy Maulbertschtől különböző, egyedi stílusjegyekkel bíró mester munkája.¹⁴ Ezt erősítik meg a soproni kép és az alább ismertetett maria trosti bazilika két mellékoltárképe között fennálló nyilvánvaló analógiák is.

Lucas de Schram pálos vonatkozású munkái: Maria Trost, Pozsony és Pest (?)

Schram soproni letelepedését megelőzően hosszabb ideig (1733–1737) a Graz melletti Maria Trost zárandokbazilika belső díszítésén dolgozott. A kéttornyos, a keresztház felett kupolával koronázott templom 1714–1719 között épült Andreas Stengg grazi építész tervei alapján (2. kép). A templomot II. József feloszlató rendeletéig a pálos rend gondozta, később a ferencesek vették át, ma plébániatemplom. Andreas Stengg-ről megemlíthető, hogy főpallérként dolgozott a budai királyi palota építkezéseinél is.¹⁵ Maria Trostban fia, Johann Georg volt a segédje, aki később felépítette a Grazi Irgalmasok templomát (1737–1747), ennek mozgalmas homlokzata a maria trostinak közeli rokona. A korabeli pálos építkezések közül párhuzamként megemlíthető még a Rómában tanult pálos építész, Vépi Máté által tervezett sasvári (Šaštín) Fájdalmas Szűz-kegytemplom (1736–1762). Ennek elrendezéséből a nyugati toronypár emlékeztet ugyan Mária Trostra, de a tömeghatásból hiányzik a keresztház és a monumentális kupola motívuma.¹⁶

A maria trosti templom belső díszítésének programjában meghatározó szerephez jutottak a pálos rend és az uralkodóház kívánalmai¹⁷ (3. kép). A program Szűz Máriát mint

¹⁴ A megrendelésről szóló dokumentumot közzétevő Csatkai Endre úgy vélte, mivel Schram festői tevékenysége jószerint ismeretlen, a képet nem lehet bizonyosan neki tulajdonítani. (Csatkai, Sopron és környéke, 138). Garas Klára a stílusvonások alapján tartotta Maulbertsch korai munkájának a képet. Fölfedezte Maulbertschnek a müncheni kompozíciójával és más munkáival való rokonságot. Vö. *Garas Klára*: Franz Anton Maulbertsch 1725–1796. Budapest, 1960, 6–8. ill. 18. jegyz. Ezekkel a véleményekkel szemben már Prokopp Gyula rámutatott, hogy Schram festői *oeuvre*-jének indokolatlan megrövidítését jelentené, ha hiteles munkáit másoknak attribuírnánk. (Prokopp, Lucas de Schram, 243). Ld. még: Mojzer, 1982, 45–46.

¹⁵ *Voit Pál*: A barokk Magyarországon. Budapest, 1970, 45.

¹⁶ *Kohlbach*, Die barocken Kirchen, 183–202; *Hans Rohrer*: Maria Trost bei Graz (Christliche Kunststätten Österreichs 27), Salzburg, 1962; *Serfőző Szabolcs*: A sasvári pálos kegyhely története. A zárandoktemplom kialakítása és kegyzobrának kultusza a 18. században. Budapest, 2012, 39–43.

¹⁷ A freskók részletes ikonográfiai elemzését Erika Mauritsch végezte el: *Mauritsch*: Die Fresken, 17–68. Lásd párhuzamként az ugyanekkor épült sasvári templom allegorikus mennyezetképciklusát, amely Krisztus megváltó szenvedésének jelentőségét emeli ki. A templombelső díszítésében Sasváron is kiváló

2. kép. Maria Trost egykori pálos zárandokbazlikájának látképe

a „keresztények segítségét” (*Auxilium Christianorum*) dicsőíti. A hosszház mennyezetének jelenetei híres hadi eseményeket elevenítenek meg: *Julianus apostata császár halála; Mária mint Konstantinápoly védnöke a 626. évi ostrom idején; Mária szentséges neve – Bécs 1683. évi török ostroma*;¹⁸ *Temesvár és Belgrád 1716–1718. évi ostroma Savoyai Jenő által*. A csegelyes kupola pendentifjein az egyházatyák, a tamburon az apostolok és evangélisták jelennek meg, míg maga a kupola Mária megdicsőülését ábrázolja ószövetségi előképekkel. A déli keresztház freskói a Hit-Remény-Szeretet allegóriáját, az északié az Isteni Bölcsességet mutatják be, míg a szentélyben az *Egyház apoteózisát* láthatjuk, VI. Károly császár portréjával és a Szent Mihály arkangyal által legyőzött „eretnekekkel.” Az egyes mellékkápolnák alapítói arisztokraták voltak, a kápolnák névadói pedig Remete Szent Pál, Szent Walburga, A hét segítő szent, Krisztus rokonsága, Szent Mihály arkangyal és Paolai Szent Ferenc.¹⁹

mesterek vettek részt: a figurális jeleneteket festő, Sopronban is dolgozó, Josef Ignaz Mildorfer munkáját segítette Jean-Joseph Chamant architektúra-festő, míg Johann Lukas Kracker a mellékkoltárképeket festette. Voit, A barokk, 41; *Serfőző*, A sasvári, 76–90. Sopronban Mildorfer a Szentlélek-templom főoltárképét (A Szentlélek-eljövetele) és Pietà-oltárképét festette. Ld. *Galavics Géza* katalógusátéleiteit. In: Barokk művészet Közép-Európában. Budapesti Történeti Múzeum, 1993, 290–291.

¹⁸ Bécs 1683. évi török ostromára, a kahlenbergi csatára (1683 szeptember 12) emlékeztetett az itt alapított kamalduli monostor és templom. A monostor II. József általi felosztását követően a főoltárt a soproni evangélikusok vásárolták meg. A kahlenbergi főoltár kialakítása, fent összekapcsolódó volutáival rokona az alább említendő maria trosti főoltárnak. *Csatkai*, Sopron és környéke, 290. A kahlenbergi csatára ld. R. *Várkonyi Ágnes*: A királyi Magyarország 1541–1686. Budapest, 1999, 150–151.

¹⁹ *Mauritsch*, Die Fresken, 17–68.

3. kép. A maria trosti templom belseje

A grazi pálosok levéltárából származó szerződések, levelek bizonyítják Schram szerepét a belső díszítésben. A megrendeléshez úgy tűnik, apósa, Andreas von Allengutten révén jutott, aki 1733-ban levelet írt a maria trosti pálos apátnak, amelyben jelezte, hogy két ismeretlen jótevő saját költségén kifestetné a kupolát.²⁰ Így került végül Schramhoz a megbízás, aki ekkortájt feltehetően kevés felkérést kapott Bécsben. 1733–1734-ben festette a kupolát, 1735-ben a hosszház öt mellékkápolnáját, 1736-ban a sekrestyét és a keresztház-kápolnákat, 1737-ben a szentély mennyezetét a kupolával. A keresztház mellékoltárképeire ugyan már 1736-ban szerződést kötöttek vele Bécsűjhelyen, de ezek csupán 1745-ben készültek el, Schram Sopronból küldte el őket Maria Trostba.²¹ A templomhajó freskóinak festését 1752-től kezdődően a grazi Johann Baptist Scheidt folytatta, Schram stílusához nagymértékben alkalmazkodva.²²

²⁰ *Mauritsch*, Die Fresken, 10, 86–87. Landesarchiv Hamerlinggasse, Akten der Finanz-Landesdirektion, Schuber 66, Nr. 3548. Bécs, 1733 június 24.

²¹ A vonatkozó dokumentumokat átírta: *Mauritsch*, Die Fresken, 85–92.

²² Johann Baptist Scheidt szerződése: StLA, Finanzlandesdirektion – Akten. No. 3556. (1752 március 25).

4. kép. Szent Jeromos és Szent Péter a maria trosti kupola pendentiféről

Schram freskóinak stílusára leginkább tanára, Daniel Gran (1694–1757) gyakorolt hatást, aki 1726–1730 között festette ki a bécsi Hofbibliothek mennyezetét Conrad Adolf von Albrecht programja nyomán, az allegória témája: *VI. Károly mint a művészetek és tudományok támogatója*. A maria trosti kupola ballusztrádja mögött vitatkozó apostolokat úgy tűnik, innen vette át Schram, akinek figuratípusaiban Gran stílusára ismerhetünk.²³ Mivel Schram építész is volt, feltehetően maga tervezte, s részben maga kivitelezte a maria trosti boltozat illuzionisztikus architektúráját.²⁴ Az architektúra elemeivel könnyedén, szinte játékosan bánt: a kupola tamburjának ovális ablakai közé például nagy távlatú, oszlopos csarnokokat festett, amelyek párkányzatuk felett nyitottak, átjárást biztosítva az égi szféra irányába. A festett oszlopok alatt és a csegelyeken a négy evangélista és nyugati egyházatya foglal helyet. Közöttük, ballusztrádós erkély mögött állva apostolok vitatkoznak-beszélgetnek – hasonlóan a soproni *Szent Jakab oltárkép* írástudóihoz. A Szent

²³ *Mauritsch*, Die Fresken, 72–80. A szerző számos további párhuzamot és motívumkölcsonzést mutat be főként Grantól, de Rottmayr-tól és más, Bécsben dolgozó mestertől is.

²⁴ A korban szokás volt, hogy a kor nagy, barokk festői mellett architektúrafestők dolgoztak, így Martino Altomonte mellett az Unteres-Belvederében Marcantonio Chiarini és Gaetano Fanti (*Mauritsch*, Die Fresken, 71), Josef Ignaz Mildorfer mellett Sasváron Jean-Joseph Chamant (Serföző, 2012, 58–61, 66–69). A maria trosti forrásokban szó esik egy festősegédről, akit Franz Nahernek hívnak. 1735–1738 között dolgozott Schrammal, 1736. december 7-én lábbelit, harisnyát és inget adtak neki fizetségként. 1738-ban ismét fizettek négyhavi munkáért és útiköltségért Franznak, aki Bécsből származik (*Mauritsch*, Die Fresken, 11–12). Kár, hogy Naher stílusát más munkák hiányában nem tudjuk igazán megítélni.

5. kép. Lucas de Schram: Mária születése, részlet (Maria Trost)

Jeromos alakja fölötti párkányra könyöklő Szent Péterben ráismerünk a soproni Szent Jakab és a maria trosti Joachim rokonára (4. kép). Ha megfigyeljük a maria trosti apszis boltozatának illuzionisztikus freskóját, a soproni *Szent Jakab-oltárkép* motívumai jutnak eszünkbe: a boltozat felületét tagoló bordák között fekvő ovális nyílások találhatók, melyeken át a tiszta, kék égre pillanthatunk. Schram stílusára hathattak a korabeli nagy architektúrafestők, így Antonio Galli Bibbienának a veszprémi székesegyház elpusztult, mára csupán fotóból ismert boltozati freskói (1726) és a nagyszombati plébániatemplom Szűz Mária-kápolnájának freskói és oltára (1739–1740).²⁵

A maria trosti szentélybeli freskók programjához – Mária erényeinek dicsőítéséhez – szervesen illeszkedik a keresztház két oltárképének témája. Mint említettem, a képekre 1736 novemberében, egy Bécsújhelyen kelt szerződésben kapott megbízást Schram, de

²⁵ Galavics Géza: Antonio Galli Bibbiena in Ungheria e in Austria. In: Acta Historiae Artium 30 (1984), 177–263, itt: 187–191.

6. kép. Lucas de Schram: Joachim áldozata, részlet (Maria Trost)

azok csupán 1745-ben készültek el, a rend pedig 1750-ben fizetett értük.²⁶ A szerződésben pontosan meghatározták a képek tartalmát: „die geburth Mariae mit der hl. Anna” és „den hl. Joachim, wie er Goth anruffet umb einen Nachfolger zu bekhomen”. Ennek megfelelően, a baloldali oltárképen *Mária születésének* jelenetét láthatjuk, amelynek kompozíciója mindazonáltal Krisztus születésének ikonográfiáját idézi (5. kép). Ez annak is tulajdonítható, hogy a csodálkozó, szakállas Joachim mellett (alakja közeli rokona a soproni idősebb Szent Jakabnak!), a középtérben, hangsúlyosan megvilágítva egy fiatal bába jelenik meg, ölében a csecsemővel. Az édesanya, Szent Anna ágyon fekve a háttérben, balra helyezkedik el, amint kezét mellére helyezve hálát ad a Fennvalónak a sikeres szülésért. A jelenetet a szolgálólányok változatos figurái élénkítik és teszik zsánerszerűvé: egyikük Szent Annát ápolja, másik kettő a jobb háttérben tevékenykedik; társaik az előtérben, a fiatal bába körül látnak el feladatokat: pólyát készítenek, és a bölcsőt rendezgetik. Nem kevésbé mozgalmas az égi szféra: felhőkön ülő, vidám angyalok szalagokat, virágcsokrokat tartanak. Fejük kicsi, alakjuk valószínűtlenül megnyújtott, öltözetük, lobogó drapériáik virtuózan megfestettek. Rokonaik a templom mennyezetképén tűnnek fel, füstölőt tartva.

²⁶ *Mauritsch*, Die Fresken, 90, Q. 13 dokumentum. Összefoglalóan idézi a grazi Diözesanarchivban lévő szerződés tartalmát. 1749 februárjában Schram Sopronból sürgette, hogy a honoráriumot küldjék el neki a két oltárképért, amelyeket 1745-ben már elkészített. Egyiket ő maga vitte Bécsűjhelyre, a másikat a rendfőnök Bécsből küldte Maria Trostba. *Mauritsch*, Die Fresken, Qu 15. és *Prokopp*, Lucas de Schram, 242 (ez a Schram-levél is a Diözesanarchivban található).

A monumentalitás jellemzi a jobb oldali oltárkép, *Joachim áldozatának* kompozícióját is (6. kép). Az esemény keretében itt a jeruzsálemi templom oszlopos architektúrája szolgál. A füstölőt tartó, turbános főpap sátoztető alatt áll, előtte oltár, amelyhez a lépcsőn térdelő Joachim hozza áldozatát. A központi jelenet résztvevőit a magas lépcsősor emeli a hétköznapi szintje fölé: az előtérben a talapzatnak támasztott templomi edények (ajándékok?) is utalnak a szakrális környezetre. Balról, fentről egy megnyílt arányú angyalalak isteni hírnökként ereszkedik alá az oltár körül állókhoz. Talán az Úr üzenetét hozza Joachimnak, mint ahogyan a forrásokban is olvashatjuk. Az apokrif *Jakab protoevangéliuma* (Kr. u. 2. sz.) meséli el, hogy Mária szülei, Anna és Joachim már idősek voltak, születendő utód reménye nélkül éltek, hasonlóan Ábrahámhoz és Sárához. A dúsgazdag Joachim bőséges áldozatot készült bemutatni az Úr oltáránál, de nem engedték neki, mivel gyermektelen volt. Ezért ő és felesége, Anna böjtöléssel, imádsággal próbálták az Urat megengesztelni: Anna elhatározta, hogy amennyiben gyermeke születik az Úr szolgálatára szenteli. Végül mindkettőjüknek angyal adta hírrül, hogy az Úr meghallgatta kérésüket és gyermekük fogant. Ezután Joachim ismét elvitte ajándékait a templomba: „*Talán irgalmas lesz hozzám az Úr*» – *mondotta magában.* – *«Akkor úgy intézi, hogy a pap homlokpártája láthatóvá váljék számomra.»*²⁷ Joachim tehát bemutatta áldozatát, s szemét mindaddig a homlokpártára szögezte, míg a pap fel nem lépett az Úr oltárához. *«Nem látta a pártán, mert minden bűnömet megbocsátotta!» És megigazultan távozott a templomból, hogy hazatérjen. Anna hónapjainak száma pedig betelt; körülbelül hat hónap múlva, a hetedikben megszült.»*

A szerződések szerint az oltárok építményét és szobrászati díszét Joseph Schokotnigg, a grazi barokk kiemelkedő szobrászegyénisége kivitelezte, aki mint fővállalkozó a márványfaragó-mesterek, aranyozók stb. munkáját is felügyelte.²⁸ Egyik szerződésében ő maga hangsúlyozta, hogy a keresztház oltár-architektúráit Schram Bécsből küldött tervei szerint készítette.²⁹ A főoltáron és díszítésén hosszú ideig, 1741–1752 között tartott a munka, ekkor fizettek többek közt a tabernákulum angyalfiguráiért is. A főoltár tört ívű párkányzatát (7. kép) magas lábazatról induló, csavart oszlopok hordozzák. A középső, szélesebb fülkében, volutás talapzati építményen a 15. századi Mária-kegyszobor helyezkedik el. Az oltárépítmény koronázórészét négy hatalmas, fent összekapcsolódó voluta alkotja. A volutákat füzérdíszek, vázák kísérik, a párkányzaton két, kartust tartó angyal ül. A keresztház két mellékoltárán a páros oszlopok rézsútosan vannak állítva, fölöttük a párkányzat domborúan ível előre, a koronázó volutelemek pedig a főoltárhoz hasonlóak. A voluták között helyet kaptak a megbízók páros címerpajzsai is. A mellékoltárok szobrait a grazi barokk másik kiemelkedő mestere, Veit Königer készítette.³⁰

²⁷ A főpap pártájának felirata ugyanis csak büntelen ember számára vált láthatóvá. Ld: Szepessy Tibor: *Jakab protoevangéliuma*. In: Adamik Tamás (vál.): *Csodás evangéliumok*. Budapest, 1996. 5–17, itt: 7.

²⁸ *Kohlbach*, *Die barocken Kirchen*, 194: „...der Mann so etwas wie ein Chefbeauftragter auch für die Mitarbeiter anderer Künste war, der Vergolder, Steinmetze und Marmorierer.”

²⁹ *Kohlbach*, *Die barocken Kirchen*, 194: „Worzue mir der Herr schräm zwey riss von Wien Geschickt.”

³⁰ *Kohlbach*, *Die barocken Kirchen*, 196. Veit Königernek 1771-ben fizettek a Keresztelő Szent János és Szent Erzsébet szoborért.

7. kép. Főoltár-építmény. Mária Trost

Úgy vélem, nem csupán az illuzionsztikus freskók miatt állíthatjuk Lucas de Schramot a bolognai Antonio Galli Bibbienával párhuzamba, hanem oltárarchitektúráinak formavilága miatt is. Mint utaltam rá, az 1740-es évek elejétől Schram már Sopronban lakik, s mint később kiderül, 1745-től a pozsonyi ferencesek számára dolgozik. Ugyanekkor Antonio Galli Bibbiena is Pozsonyban van, Esterházy Imre primás és más arisztokraták megbízásainak tesz eleget. Elkészíti a pozsonyi primási nyári palota kápolnájának freskóit (1740), 1744-től pedig a rabkiváltó trinitáriusok pozsonyi templomának belső díszítését.³¹

³¹ Galavics, Antonio Galli Bibbiena, 215–235.

Esterházy II. Imre esztergomi érsek (1725–1746) a sopronbánfalvi pálosok neveltje volt.³² 1679 és 1680 között Sopronban fejezte be gimnáziumi tanulmányait, 1680-tól Bánfalván, a novíciátusban találjuk, ahol egy év múlva letette a szerzetesi fogadalmat. 1681. május 16-án 1000 forintot hagyott a kolostorra.³³ Tanulmányait Bécsújhelyen, a pálos rend kétéves filozófiai kurzusán, majd Rómában folytatta. 1725-től magyar udvari kancellár, majd esztergomi érsek lett, ezáltal a magyar egyházszervezet csúcsára került.³⁴ Esterházy Imre szerteágazó mecénatúrájával a szakirodalom kiemelten foglalkozott. Hangsúlyozták például, mennyire fontos volt számára kötődése a pálosokhoz, 1728-tól az ő adományai révén volt lehetséges a bánfalvi kolostor újjáépítése egy súlyos tűzvésztt követően, 1732-ben pedig Rómából egy Remete Szent Pál képet hozott ajándékba a bánfalvi novíciusháznak.³⁵ A pozsonyi Szent Márton-dómban szerzetesi alázattal Nepomuki Szent Jánosként és toursi Szent Mártonként ábrázoltatta magát Georg Raphael Donnerrel.³⁶ Donner mellett az érsek a kor legkiválóbb művészeit foglalkoztatta, köztük Antonio Galli Bibbienát, továbbá valószínű, hogy ismerte a maria trosti bazilikát reprezentatív módon kialakító Lucas de Schramot is, aki 1740-től Sopronban élt és a pálos megbízókkal kapcsolatban maradt.³⁷ Az érsek személyi titkára, Gerhard Cornelius van den Driesch kölni származású volt, értelmiségi családból származott, akárcsak a trieri Lucas de Schram. Driesch igen művelt lévén diplomáciai feladatokat is kapott, egy Sopronnal kapcsolatos munkáját épp ekkor adták ki Pozsonyban.³⁸ Bár az érsek és Schram

³² A 15. században alapított sopronbánfalvi pálos kolostor gazdag múltra tekint vissza. Berendezése a novíciusok hagyatékaik révén is folyamatosan gazdagodott, később II. József feloszlatójára esett áldozatul. Ld. Documenta artis Paolinorum. A magyar rendtartomány kolostorai. I–III. (Az MTA Művészettörténeti Kutatóintézetének forráskiadványai XIV.). A kötet anyagát gyűjtötte: Gyéressy Béla. S. a. r. Tóth Melinda – Pintér Gábor – Széphelyi Frankl György. Budapest, 1978, I. 226–298 (a továbbiakban DAP), továbbá: Kristóf Lilla Alida – Tóth Vilmos (szerk). Széchényi Pál érsek emlékezete. Győr, 2012. A kötet több tanulmányt tartalmaz Sopronbánfalváról.

³³ DAP III, 1319.

³⁴ Az érsek Esterházy Dániel cseszneki kapitánynak (Miklós nádor öccsének) volt a fia, 1664-ben született a Trencsén megyei Beckó várában. 1688-tól 1693-ig a horvátországi Lepoglaván tanított, majd a pálos rendfőnök titkára lett. 1702-től a pálos rend generálisává választották, 1708-tól zágrábi püspök lett. Udvarhú politikájának köszönhetően egyre fontosabb tisztségeket kapott III. Károlytól, például a bírósági szervezett reformjával is foglalkozott (1722–1723). 1723-tól veszprémi püspök lett, s mint ilyen tagjává vált a Helytartótanácsnak. Pályájának összefoglalása: *Koltai András*: Esterházy II. Imre. In: Beke Margit (szerk.) *Esztergomi érsek 1001–2003*. Budapest, 2003, 331–338.

³⁵ DAP III, pp. 276–278, 284.

³⁶ *Mojzer Miklós*: Egy jelmezes mecénás: Esterházy Imre hercegprímás. In: *Sub Minervae Nationis praesidio*. Tanulmányok a nemzeti kultúra kérdésköréből Németh Lajos 60. születésnapjára. Budapest, 1989, 64–70.

³⁷ A maria trosti rendfőnökkel Schram soproni letelepedése után szívélyesen levelezett, 1749 februárjában, Sopronból kelt leveléből például kiderül, a soproni polgármesterrel közösen mennének zárandoklatra Maria Trostba. Kohlbach, Die barocken Kirchen, 200; Mauritsch, Die Fresken, 90 (Qu 15, a Diözsanarchivban lévő levél).

³⁸ *Casus Sempronium inter et Caium propter ferendas in recuperatione antiquati...debiti expensas. Posonii, 1746*. A titkár kiterjedt levelezést folytatott Philipp Ludwig Sinzendorff győri püspökkel, amely-

8. kép. Mellékoltár-építmény. Maria Trost

ismeretségét levéltári adat egyelőre nem támasztja alá, a műalkotások mégis mintha erről tanúskodnának.

A pozsonyi primási nyári palota kápolnájának oltára (ma Dubravka, plébániatemplom), vagy a Pozsony melletti királyfalvai Pálffy-kastély kápolnájának (1740, Kráľova pri Senci) architektúrája emlékeztet a grazi oltárookra.³⁹ A királyfalvi oltár párkányzatának domború, kifelé tartó csonkjai a maria trosti keresztház oltárainak jellegzetes elemei (8. kép). A dubravkai oltár oszlopainak pálcátagokkal, gyűrűvel való díszítése, valamint

ben beszámolt a pozsonyi primási udvarban történekről. Ld. *Szelestei N. László*: Adalékok Esterházy Imre hercegprimás műpártolásához. In: *Művészettörténeti Értesítő* 50 (2001), 3–4. szám, 285–292. Drieschnek az OSZK Kézirattárában őrzött levelezéséből talán további adat kerülhet elő Schrammal kapcsolatban is.

³⁹ A dubravkai oltárt Galli Bibbiena munkatársai, a szobrász Andreas Huetter és a kőfaragó Andreas Wiederkehr kiviteleztek, azonban a formavilág kevésbé jellemző Galli Bibbiena művészetére, s ugyanezek a mesterek dolgoztak Királyfalván is. Ld. *Galavics*, Antonio Galli Bibbiena, 218–219.

a koronázó, füzérekkel kísért voluták motívuma rokona a grazi pálos valamint a soproni ferences templom főoltárának, amelyet, mint kitérek rá, Schram tervei alapján Augustinus Löscher grazi asztalos kivitelezett (1751). Számolnunk kell természetesen bizonyos elterjedt építészeti elemek és motívumok széleskörű alkalmazásával is, ami az egyéni invenció megítélését nehezíti.⁴⁰

Esterházy Imre érsek élénk figyelemmel fordult a pálos építkezések (Sasvár, Máriavölgy) felé,⁴¹ a magyar barokk építészet kiváló kutatója, Voit Pál ezért is vetette fel: miért éppen a már felépült és belső díszítését elnyerő pesti pálos templommal ne foglalkozott volna?⁴² A pesti pálos templom alapkövét 1725. április 8-án tették le, 1742. szeptember 8-án szentelték fel, berendezése az 1740-es években készült, ugyanakkor tehát, mint a maria trosti. Schramról látjuk majd, hogy Budán ír alá egy szerződést a ferencesekkel az esztergomi Szent Anna-templom oltárára, tehát ekkor Pest közelében tartózkodik. Jó viszonya a pálos renddel, feltehetően Esterházy Imrével is, melyet maria trosti munkájának és műveltségének köszönhetett, egyengethette az útját Pesten, ahol az 1740-es években is megfordulhatott. Említésre méltó még ebben az összefüggésben, hogy az Eszterházy családnak egy másik tagja, aki szintén az Esterházy Imre nevet viselte,⁴³ és Bánfalván volt novícius, 1750-ben a pesti pálos rendház élén állt mint rektor. 1725-ben, novíciusként 2500 forintot hagyott a bánfalvi kolostorra, különösen annak tornyára, amelynek építését 1751-ben személyesen jött el megkezdeni.⁴⁴

A pesti pálos (ma egyetemi) templom főoltára (1746) több vonásában hasonlít a maria trostihoz, amely ugyanekkor készült (9. kép).⁴⁵ Mind a két oltár ikonográfiája Mária tiszteletét állítja a középpontba, a füstölőket tartó, álló angyalok jelenléte is hasonló. Az oszlopok mind a két esetben magas alépítményről indulnak, de Pesten az oszlopszékeket domborműciklus díszíti, ez Maria Trostban hiányzik. A pesti oltár középrésze az oszlopok elrendezése révén elliptikus kialakítású, ezt egy koncentrikus ellipszisforma ve-

⁴⁰ Galavics, Antonio Galli Bibbiena, 236: a Bibbiena-család hasonulásáról a közép-európai ízléshez és formakincshez, valamint a helyi főfaragók szerepéről.

⁴¹ 1736. július 15-én ő tette le a sasvári búcsújáró templom alapkövét, 1744-ig mintegy 7500 forinttal járult hozzá az építkezéshez. ld. Serfőző, 2012, 28–31.

⁴² Álláspontjának lényege, hogy a pesti pálos templom architektúrája jóval meghaladja azt a színvonalat, amelyet a helyi kőművesmesterek, vagy pallérok (Drenker Mátyás, Mayerhoffer András, vagy Siegl Márton) képviseltek, s mind a templomnak, mind berendezésének tervezője ismeretlen. Voit, A barokk, 43–44.

⁴³ Az Esterházyak családfájában csak egy Imrét találtam, akire a pálos forrásokban szereplő adatok illenek: galánthai Esterházy László (1666 k.–1747) és Szentgyörgyi Horváth Katalin fiát, Imrét (1694–1746 u.) Vö. <http://genealogy.euweb.cz/hung/esterhazy1.html> (2020.04.08.)

⁴⁴ DAP III, 261, 286.

⁴⁵ A pesti pálos templom berendezésének rövid leírását ld. Török József: Budapest. Egyetemi templom. [Tájak – Korok – Múzeumok Kiskönyvtára. 230] 1986. A kolostorra vonatkozóan: Farbak Péter: A pesti pálos kolostor barokk épülete. In: Sarbak Gábor (szerk.): Decus solitudinis. Pálos évszázadok. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, 2007. 621–635. A mennyezetképekre vonatkozóan: Jernyei Kiss János: Johann Wenzel Bergl Mária-képciklusa a pesti pálos (egyetemi) templom mennyezetén. In: Decus Solitudinis, 610–620.

9. kép. Budapest, egykori pálos, ma egyetemi templom, főoltár

szi körül. A párkányzat kialakítása is hasonlít: erősen tagolt, törtívű, kiülő függőlemezzel. Leginkább a fent összekapcsolódó, hatalmas voluták egyezőek, ezeket Maria Trostban füzérek-vázák, Pesten rátétdíszek, ülő puttók kísérik. A voluták találkozásánál kialakított gömbsüveg-formájú koronázórész mintázata is emlékeztet egymásra. Nem zárható ki, hogy a pesti pálosok főoltáruk kiképzésénél Lucas de Schram tervét használták fel, de még ha ez nem is volna igazolható, akkor is számon kell tartanunk a maria trosti pálos főoltárt a pesti párhuzamai között.

Lucas de Schram és a ferencesek. A pozsonyi, soproni, esztergomi és győri ferences templom berendezése

Soproni megtelepedése Lucas de Schram a pálosok mellett szorosan kötődött a ferences rendhez, legalábbis tevékenységének erről az oldaláról több dokumentumot ismerünk. Prokopp Gyula mutatta be az építész és festő szerepét a pozsonyi, esztergomi és győri fe-

rences templom építésében és berendezésében. 1745-ben építette át a pozsonyi ferences templom homlokzatát, amelynek központi eleme a díszes portálépitmény.⁴⁶ Az ismert adatokat itt azzal a megfigyeléssel egészíteném ki, hogy a pozsonyi ferences templom főoltára is jól beleillik Schram ismert munkáinak a sorába, különösen a grazi és a királyfalvi oltárokkal rokon: a magas talpazatról indított oszlopok, a domborúan, hullámzóan ívelő párkányzat, amely közepén megtörik (miként Grazban), fölötte a voluták a térdelő angyalokkal és a fekvő ovális alakú nyílás, melyen át fény árad be – mind Schram munkáinak jellemzői. Az építésznek Pozsonyban is, miként Sopronban egy gótikus szentélybe kellett egy barokk architektúrát terveznie és mindkét alkalommal megfelelt a kihívásnak.

Tíz év múlva, 1754. május 30-án szintén a mariánus ferencesek kötöttek vele szerződést az esztergomi Szent Anna-templom építésére, oltáira és freskódíszére.⁴⁷ Az esztergomi főoltár architektúrájában már nehéz ráismerni a maria trosti virtuóz építészeti formavilágra. A magas lábazatokon álló oszlopok alig kiugró párkányt hordoznak, fent, az oromzat záróvonala törtívű. A rend anyagi nehézségekkel küzdhetett, mert Schram ingyen festette ki számukra a hajóboltozatot, amit előzőleg szerény összegért maga javított ki. A falképek időközben megsemmisültek, a *Szent Annát a gyermek Máriával* ábrázoló főoltárképet pedig annyira átfestették, hogy festői kvalitásairól ma már nem alkothatunk fogalmat. Említésre méltó az esztergomi berendezés történetével kapcsolatban, hogy Kristóf szerzetes testvért rendelték Schram segítségére a szobrok kifaragásában, ellenkező esetben Schram szabad kezet kapott volna, hogy az általa alkalmasnak ítélt szobrásszal készíttesse el azokat, saját költségén.⁴⁸

A győri ferences templom berendezése a sok viszontagság ellenére az esztergominál szerencsésebben vészelte át az évszázadokat.⁴⁹ Maga az épület már nem áll, mert annak helyén, illetve részben befoglalásával épült a historizáló megyeháza. Az egykori templomot Szent István vértanú tiszteletére szentelték, s a 18. századi megújításra egymást követő tűzvész és földrengés miatt volt szükség. Schrammal 1763. augusztus 1-jén szerződtek a belső javításra, a falak festésére, a berendezésre és az főoltárképre. Itt a niderstodi származású Didacus testvért, azaz Hoffmann János festőt bízták meg, hogy Schramnak segítse.⁵⁰ Amikor II. József 1786-ban feloszlatta a győri ferences kolostort, részletes leltár készült a berendezéséről. Az oltárokat és a bútorokat később különböző templo-

⁴⁶ Prokopp, Lucas de Schram, 242

⁴⁷ Prokopp Mária: Az esztergomi Szent Anna ferences templom XVIII. századi ikonográfiai programja. In: Medgyesy S. Norbert – Ötvös István – Óze Sándor (szerk.): Nyolcszáz esztendő a ferences rend. Tanulmányok a rend lelkeségéről, történeti hivatásáról és kulturális-művészeti szerepéről. I-II. Budapest, 2013, 845–857.

⁴⁸ A vonatkozó szerződéseket és a ferences rendháztörténetet idézi: Prokopp, Lucas de Schram, 245–246.

⁴⁹ Újabb összefoglalás a templom történetéről: Barkó Gábor Ágoston OSB: Ünnepek és városi térhasználat a kora újkori Győrben a ferencesek példáján. In: Fazekas István – Kádár Zsófia – Kókényesi Zsolt (szerk.): Jezsuita jelenlét Győrben, a 17–18. században. Tanulmányok a 375 éves Szent Ignác templom történetéhez. Győr, 2017, 365–381.

⁵⁰ A tűzvész 1752-ben, a földrengés 1763-ban volt. Vö. Prokopp, Lucas de Schram, 247.

10. kép. Szent István vértanú megkövezése. Somlóvásárhely, templom

mok között osztották szét; több kiváló minőségű darab, köztük a főoltárkép a veszprémi püspökséghez tartozó Somlóvásárhely plébániatemplomába került.⁵¹

A somlóvásárhelyi templom oltárán áll ma a *Szent István vértanú megkövezését* ábrázoló oltárkép, amely eredetileg Győrben volt (10. kép). A kutatás szerint a tűzvész után a győri ferencesek Schram képével cserélték fel Benjamin von Block (1631–1690) hasonló témájú oltárképét, az pedig a győri székesegyház déli mellékoltárára került, ahol ma is

⁵¹ Csatkai Endre: Az 1786-ban felozlatott győri ferences kolostor és templom leltára. In: Arrabona VI (1964), 133–140. A somlóvásárhelyre került darabokat említi: *Prokopp*, Lucas de Schram, 247.

látható.⁵² A 17. századi festő képén, középen az ég felé tekintő, kezét széttáró, összeeső szentet láthatjuk, félmeztelen pribékjei között. Balra egy férfi lesújtani készül Istvánra, akárcsak egy másik, jobbra, a háttérben lévő alak, az előtérben, jobbra meghajló harmadik pedig éppen kő után nyúl. Fent, baloldalt a felhők közül egy angyal nyújt babékoszorút a szent felé. Koncentrált, erőteljes drámaiságról árulkodó jelenet ez, amelynek szereplőit a mester szorosan összefűzte. A kép kompozíciója párhuzamba állítható a *Legenda Aurea* szövegével, amely így írja le István mártíromságát: „Kövezék Istvánt, ki könyörögvén mondá: »Uram Jézus, vedd magadhoz az én lelkemet.« Térdre esvén pedig fennhangon kiálta: »Uram, ne tulajdonítsd nekik e bünt, mert nem tudják, mit cselekszenek (Lk 23,34)« És lám, mily csodálatos szeretet, hiszen magáért állva imádkozott, megkövezőiért pedig térdre ereszkedett, mintha inkább kívánta volna az értük, mint a magáért szóló imái meghallgatását.”⁵³

A somlóvásárhelyi főoltárképet nézve elmondhatjuk, hogy Schram munkája a drámaiság tekintetében kevésbé sikerült, mint Benjamin von Blocké. Schram képén az elbukó Szent István vértanút láthatjuk középen, szembe nézetben, amint egyik kezével támaszkodik, másikkal imádkozva az ég felé nyúl. Körülötte brutális, félmeztelen férfialakok, akiknek anatómiája nem mindig pontos, mozdulatai groteszkek. Jobbra, lent elegáns öltözetű alak (uralkodó) szemléli a jelenetet, amelyhez mindazonáltal csak lazán kapcsolódik. A háttérben, balra páncélos lovaskatona ad parancsot, viszonya a központi eseményhez szintén esetleges. A felhőkön ugyanazok a nyulánk angyalok ülnek, akiket Maria Trostban már megismerhettünk. A durva pribékekhez hasonló típusokra is itt, Maria Trostban bukkantunk, például a *Joachim áldozata* című oltárképen balra, lent. Ezek mintegy ellentétét képviselik a finomabb, előkelőbb figuráknak, az előtérben *repousoir* szerepet töltenek be.⁵⁴

A Somlóvásárhelyre került győri ferences bútorzat igen magas kvalitású. Egyik legeredetibb darabja a szószék (11. kép), amelynek kosara hajó formájú, oldalán kivetett hálóval, a kosár aljának párnatagjai pedig hullámokkal és kihajló vízi növényzettel vannak díszítve. A szószék ajtáján árboc-motívum fut fel a hangvetőig, amely szélfűtta, dagadó vitorlaként van megformálva. A hajó orrán a Remény allegorikus nőalakja ül, jobbában horgonnyal, baljával vitorlakötelet tartva. A hajó végében ülő, kis szárnyas angyalka fogja a kötél másik végét, talán ő lehet a Hit, miközben a Szeretetet jelképező nőalak a szó-

⁵² *Buzási Enikő*: A győri székesegyház Szent István oltárképe. In: Mikó Árpád – Sinkó Katalin (szerk.) *Történelem-kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 2000, 478–481. A szerző részletesen foglalkozik a győri ferences templom berendezésével, köztük a Szent Erzsébetet és Szent Imrét ábrázoló 17. századi oltárképekkel is: Uo., 332–333. Köszönöm Gyarmati András restaurátornak, hogy a Szent István megkövezése oltárképet műtermében, restaurálás közben megtekinthettem.

⁵³ Veszprémy László fordítása. In: *Jacobus de Voragine: Legenda Aurea*, 29. Ugyanez a jelenet látható a ferencesek váci templomának főoltárképén is.

⁵⁴ A somlóvásárhelyi főoltárkép tehát Schram saját kezű munkája, nem pedig mástól beszerzett alkotás, mint ahogyan Csatkai vélte: *Csatkai*, Az 1786-ban feloszlatott, 140. A somlóvásárhelyi templomban lévő Pásztorok imádása és A Szent Család menekülése Egyiptomba témájú mellékoltárképek, bár valószínűleg szintén Schram munkái, erősen átfestettek, így jelen állapotukban kvalitásuk nem megítélhető. Köszönöm Gyarmati András restaurátor véleményét, amellyel a képeket megnézve, magam is egyetérték.

11. kép. Szószék. Somlóvásárhely, templom

székkoronán ül, kezében tartott attribútuma hiányzik, eredetileg talán egy szív volt. Nem csupán az együttes formai játékosága, ötletessége bravúros, de a részletek kidolgozása is magas szintű. Ugyanez mondható el a tabernákulumszekrényről is, amely sokszögű építményének sarkain voluták futnak fel, koronázómotívuma hétepcséses könyvön ülő bárány. A szekrény ajtaja fülkeszerűen, homorúan kiképzett, felületén az *Emmausi tanítványok* domborművével. A művésznak arra is volt gondja, hogy Krisztus és a meglepett tanítványok mögé egy tájképrészletet kifaragjon. A szekrény két oldalán, volutákon térdelő angyalok nemes, szabályos vonásai bécsi iskolázottságú szobrászra vallanak.

A soproni Nagyboldogasszony templomot gondozó obszerváns ferencesek az evangélikus vallású városban a 16–17. században is folyamatosan működhettek.⁵⁵ A gótikus

⁵⁵ A forrásokból ismert, hogy a barátok jövedelmük egy részét koldulással gyűjtötték össze, másik részét a miséért elfogadott hozzájárulások alkották. Kapcsolatuk a város vezetésével általában harmonikus volt, a város támogatta a templom szükséges javításait, beszerezte a harangokat, évi alamizsnával járult hozzá a közösség fennmaradásához. A templomhoz szeminárium és kolostor csatlakozott, amelynek a szerepe a 17. század második felében megnőtt, hiszen otthont adott a mariánus rendtartomány gyengélkedő tagjainak és novíciusainak is. A ferencesek soproni működésére vonatkozóan ld. *Bán János*: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939, 142–145, 158, 269–270, 356–357.

12. kép. Sopron, egykori ferences, ma bencés templom. Főoltár-építmény

13. kép. Mária mennybevétele. Sopron, ferences templom

templomnak pompás barokk berendezése készült az 1750-es években. A főoltár asztalosmesterének nevére az 1970-es években történt feltárás idején talált rá a kutatás. Ekkor került elő egy felirat az építmény hátoldaláról, amely szerint azt 1751-ben a grazi Augustinus Löscher készítette.⁵⁶ A szálak tehát Grazba vezetnek, ahol Schram gazdag tevékenységet fejtett ki, több szobrásszal működött együtt. A soproni főoltár-építmény (12. kép) a maria trosti főoltárt idézi: hasonló a magas talapzatról indított oszlopok és az ívelt párkányzat formája, arányai, a koronázómotívum azonban Sopronban sátoztetős baldachinforma, a nagyméretű voluták itt hiányoznak. Az oszlopok között Sopronban is, miként Maria Trostban egy-egy nagyméretű angyal áll: míg ott füstölőt tartottak, itt csodálatot kifejező mozdulatokat tesznek, a főoltárképre mutatnak. A bal oldali soproni angyal egyértelműen a grazi angyal beállítását követi, öltözetének redőzete is hasonló.

⁵⁶ A felirat az 1970-es években végzett restaurálás alkalmával került elő, ekkor bontották ki az oltár mögötti falban a gótikus ülőfülkéket és szentségházat is, amelyek a templom 13. századi építési periódusához köthetők. *Dávid Ferenc: Az Országos Műemléki Felügyelőség falkutatásai 1973–1974-ben.* In: *Magyar Műemlékvédelem VIII.* 377–386. Itt: 381. Dávid Ferenc írásbeli közlése szerint (2018. szeptember 6) a feliraton az asztalosmester neve mellett szerepelt az évszám (1751) és a Graz helyiségnév is. A feliratnak azóta nyoma veszett.

14. kép. Mária mennybevétele, Sopron (részlet)

Jellegzetes elemei a soproni oltárnak a nagyméretű urnák, amelyek domborművei Krisztus gyermekségének jeleneit ábrázolják: *Angyali üdvözlet* (két vázatesten elosztva), *Krisztus születése*, *Krisztus bemutatása a templomban*.

A *Mária mennybevételt* ábrázoló főoltárkép (13. kép) a stílusvonások alapján biztosan Schram munkájának tartható, még akkor is, ha jelen állapota miatt értékelése nehézkes.⁵⁷ Az oltárkép minőségében kiállja a próbát a maria trosti oltárképekkel, sőt azoknak minden szempontból közeli rokona. A soproni képen Mária sírja (szarkofágja) körül az apostolok meglepett figurái tolonganak, amint azt a *Joachim áldozatán*, Maria Trostban már láthattuk. Nézőként kissé az az érzésünk, mintha egy áldozatbemutatáson vennénk részt, az oltárról pedig füst szállna fel, de a valóságban felhőket és az azokból fent kibontakozó nőalakot, Máriát látjuk. A Szűz körül virágfüzéreket tartó angyalok a maria

⁵⁷ Barcza Leander bencés atya kéziratoss háztörténetében az oltárképpel kapcsolatban leírja, hogy az a közhit szerint Stephan Dorffmaister alkotása, vázlata ugyanis Teicher Károly soproni gyűjtő tulajdonában van. 1857-ben az oltárképet Ráth János átfestette, amint az magán a képen is jelezve van. (A soproni bencés templom és székház. Adatok főleg a templom történetéhez Szent Ferenc halálának 900 éves jubileuma alkalmából, Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár, Kézirattár, Benedictina BK 665/II. Barcza Leander).

trosti *Mária születése*-képen láthatóknak közeli rokonai. A *Mária mennybevétele* oltárkép apostolfigurái valószínűtlenül magasak, esetlenek, végtagjaik kicsavartak, összességében groteszkek, rokonai a somlóvárárhelyi *Szent István megkövezése* jelenet alakjainak és a *Jochim áldozata* csodálkozó alakjainak (14. kép). A Mária sírja körül csoportosuló alakok továbbá *Szent Jakab oltárkép*en is visszatérnek: szinte teljesen azonos például a két kép előterében, baloldalt látható férfi mozdulata (1. kép).

A soproni ferencesek főoltárának (1751) asztalosmestere grazi volt és valószínű, hogy a szobrászok is onnét jöttek, erre bizonyíték az angyalok hasonló beállításai. A végleges megoldást a soproni szószéken olvasható, 1753. évszámmal kísért G. J. szobrászmonogram feloldása jelenti majd, bár azt a lehetőséget is fenn kell tartanunk, hogy a berendezés egyes részletein többen is dolgoztak.⁵⁸ A soproni szószék formájával inkább a vertikális irányt hangsúlyozza, karcsúság, felfelé törekvés jellemzi, ami jól illik a gótikus pillérhez, amelyhez hozzáépítették. Kosarának konzoljain a Remény (horgonnyal) és a Szeretet (kezében szívvel) jelképes alakjai ülnek. A szószékkoronáról felhőkötől és számos kis puttótól kísérve a Hit tekint le, kezében keresztet tartva.⁵⁹ A szószékkosár mellvédjének nagyméretű domborművén *Krisztus színeváltozásának* jelenete elevenedik meg, mozgalmas, szélfúttá drapériájú alakokkal. A szószék ajtaján ugyanakkor a rendalapító életének egyik legismertebb jelenete látható: *Assisi Szent Ferenc a halaknak prédikál*.

A soproni tabernákulumszekrény építményét szinte elborítják a *rocaille* és tarajos hullám motívumok, s így az a gyertyatartókkal festői együttest alkot. A szekrényajtón itt is az *Emmausi tanítványok* jelenete van kifaragva, miként Somlóvásárhelyen, de karakterében a soproni változatot festőibbnek nevezhetjük. Az oltárszekrény két oldalán térdelő angyalok áhítatos gesztusa igen kifejező; a művész számára mindazonáltal a legfontosabb az volt, hogy eggyé olvadjanak a tabernákulummal és annak dekoratív kísérmotívumaival. Jellemző például, ahogyan az angyalszárnyak mozgalmassága rímeli a szekrény hátlapjának tarajos hullám-díszével.

Az angyalok ikonográfiája (15-16. kép) kiemelt szerepet kap a soproni főoltáron, az oszlopok között például, két nagy angyal áll, gesztusával a főoltárképre utalva. Mindkét alakban van némi reliefszerűség, érezhető, hogy nem körplasztikának szánták őket. Lágyan hullámzó drapériájuk körülöleli a testüket, hangsúlyozva annak formáit, szinte táncszerű ritmust eredményezve. Mint említettem, az angyalalakok a grazi Maria Trost templom főoltárán lévőeknek a rokonai, főként a bal oldali angyalfigura beállítása, ruhájának redővetése, grazi mesterük tehát Joseph Schokotnigg munkáinak ismeretében dolgozott.⁶⁰

⁵⁸ Korábbi írásomban magam is felvettem annak a lehetőségét, hogy a nagyméretű vázatestek Mária életét ábrázoló domborműveit készíthette egy Sopronban letelepedett vándor szobrászmester, a Szent Mihály templom Háromkirályok imádása oltárát faragó Georg Schweitzer, aki a kőszegi Kálvária-stációk mestere. Ma már úgy gondolom, hogy valószínűbb ezeknél a feladatoknál is a grazi szobrászok munkáját feltételezni.

⁵⁹ A puttók közül előbukkanó szárnyas bikafej, Szent Lukács evangélista jelképe, arra enged következtetni, hogy további evangélista-jelképek is lehettek a szószékkoronán.

⁶⁰ A mintázásbeli és kifejezésbeli különbségek ellenére továbbá eszünkbe jutnak a győri székesegyház nagyméretű angyalfigurái (korábban a kórus stallumain álltak), mint a soproniak párhuzamai.

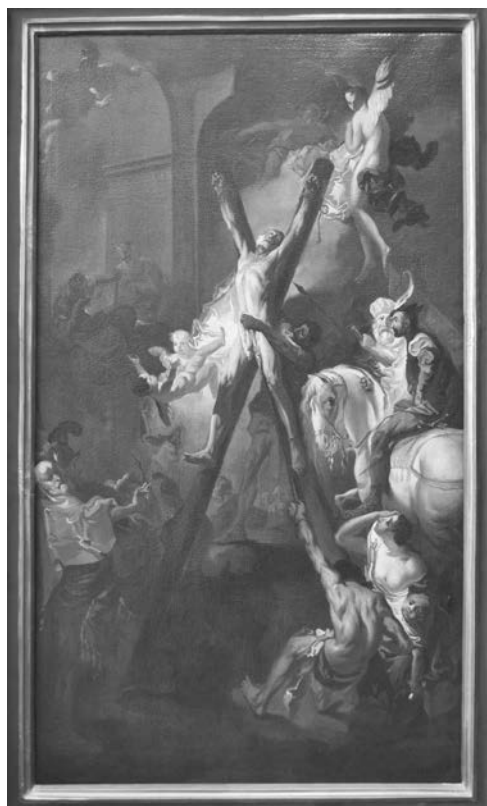
15. kép. Angyalalak. Sopron, ferences templom főoltára

16. kép. Angyalalak. Graz, Maria Trost templom, főoltár

A soproni oltár sátoryszerű baldachinját a Szentháromság figurái díszítik: jobbra az Atya foglal helyet, balját földgömbön nyugtatva, jobbát áldón felemeli. Baloldalt Krisztus ül, karjával a szenvedésére emlékeztető keresztet öleli. A Szentlélek galambja számára a szobrász kifejező megoldást talált: a gótikus szentélyablakból beáradó fényt bevonta az oltár díszítésébe, így a gótikus ablak mérnövei a barokk oltár részeként hatnak. A természetes fényforrás előtt lebegett eredetileg a Szentlélek galambja.⁶¹

⁶¹ A Csatkai Endre topográfiai kötetében megjelent reprodukción még látszik a Szentlélek galambja, amely a mérnöves ablak előtt lebegett, ma azonban már hiányzik: *Csatkai, Sopron és környéke*, 261. A soproni főoltár (1751) és a szószék (1753) készülésevel egyidejűleg a templom gótikus pilléren, konzolokon, baldachin alatt álló figurák: Szent József a gyermek Jézussal és Nepomuki Szent János alakja. Kidolgozásukon annak a mesternek a keze nyomát fedezhetjük fel, aki a főoltáron és a szószék szobrain is dolgozott. A két alakot karcsú arányok, mozgalmas redővetésű drapériák jellemzik. A barokk szobrok jelenléte a gótikus szoborfülkékben a két stílus harmonikus együttélésére példa. A szentély fala mellett, egymással szemben elhelyezett két mellékoltár részletei eltérőek a főoltártól, a timpanonjukon ülő angyalfigurákat is más szobrász készítette, mint a főoltárt és a szószéket. A mellékoltárok szobordíszének mestere lehet talán az orgonakarzat konzoljaira helyezett Angyali üdvözlés szobrocskáinak alkotója.

17. kép. Szent András keresztre feszítése.
Soproni Múzeum

18. kép. Szent Péter keresztre feszítése.
Soproni Múzeum

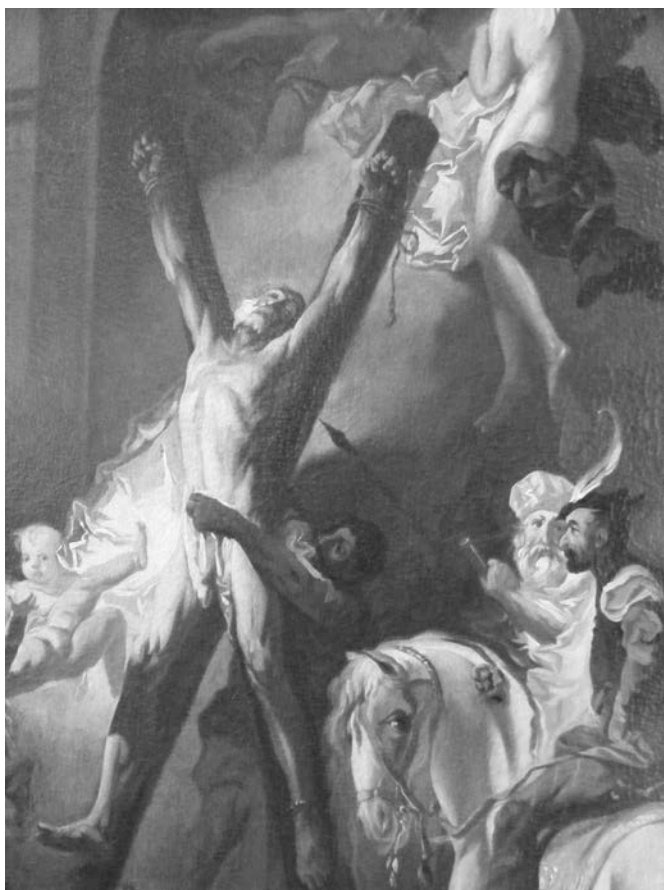
Schram további munkái Sopron környékén: két harkai festmény

Lucas de Schramnak a Sopron melletti Harkán fenntartott műterme és lakása⁶² erősíti hipotézisemet két, onnan származó festménnyel kapcsolatban. A harkai templomból került ugyanis a Soproni Múzeum gyűjteményébe két mártíromság-jelenet (17-18. kép), amelyek Franz Anton Maulbertsch kompozíciói nyomán készültek.⁶³ A források szerint Maulbertsch az 1760-as években a komáromi jezsuita templom boltozatára festett freskókat, s ugyanide készített feltehetően két oltárképet, amelyek a templom titulás szentjeinek, *Szent Péter és Szent András apostolnak a keresztre feszítését* ábrázolták.⁶⁴ Mivel

⁶² Ezért az adatért N. Mészáros Júliának tartozom köszönettel, ld. még a 2. jegyzetet is.

⁶³ Olaj, vászon, 115×67 cm. Inv. no. Kp. 54.361.1-2. Míg a *Szent András keresztre feszítése*-kép restaurált, párdarabja azonban nem, így ennek kvalitásairól nehezebb fogalmat alkotni.

⁶⁴ Garas, 1960, 61–62. Részletesen idézi a freskókat leíró jezsuita forrást (*Litterae annuae*). Az oltárképek témájáról a források nem szólnak, éppen ezért fontosak a soproni másolatok, mert ezekből következtethetünk az eredeti témájára.

19. kép. Szent András keresztre feszítése (részlet)

mindezek a munkák az 1763-évi földrengésben elpusztultak,⁶⁵ csupán a Maulbertsch-vázlatokból következtethetünk egykori megjelenésükre. A bécsi Belvedere Múzeum vázolata *Szent András keresztre feszítését* ábrázolja: mozgalmas jelenet, a jobb szélén lovon ülő, egzotikus öltözetű férfialakokkal.⁶⁶ Ennek a vázlatnak a tágas terével, építészeti háttérkulisszáival szemben a grazi Steiermärkisches Landesmuseum variánsa intimebb, kevesebb alak szerepel rajta.⁶⁷ A szent X-alakú keresztre szögezett alakján kívül egy, a jobb szélén

⁶⁵ Ugyanarról a földrengésről van szó (1763 június 28), amely a győri ferences templomot is romba döntötte. Ld. fentebb.

⁶⁶ Olaj, vászon, 86×52 cm. Ld: Das Barockmuseum im Unteren Belvedere. F. M. Haberditzl előszavával. Wien, 1938, kat. no. 34, fénykép: 159.

⁶⁷ Inv. nr. 171. Olaj, vászon, 47,5×28,5 cm. Az Attems-gyűjteményből. Ld. *Christine Rabensteiner* katalógustételét, in: Gottfried Biedermann et al. (hg.): *Bildwerke. Gemälde und Skulpturen aus der Alten Galerie des Steiermärkischen Landesmuseums Joanneum in Graz*. Graz, 1995, 152–153.

lévő lovas figurája vonja magára a tekintetet. A soproni *Szent András mártíromsága*-kép mestere láthatón jól ismerte a Belvedere-beli Maulbertsch-vázlatot, s azt lehetőség szerint hűen követte, csupán kisebb részletekben módosított az eredetihez képest. Így például balra, lent a keresztre feszítést néző szakállas-palástos férfialak mögötti figura Sopronban sisakot, Bécsben elegáns kalapot visel.

Lényegesebbek azok a különbségek, amelyek a soproni képeket a Maulbertsch-vázlatok festői kivitelezésétől, ecsetkezelésétől megkülönböztetik. A soproni képek mestere magabiztos, bár szélesebb vonásokkal operál, figuratípusai néhol a groteszkbe hajlók, néhány részlet (fiziognómia, testtartás) pedig sután kivitelezett. Nyilvánvalóan utánérzésekről van tehát szó, olyan mesterről, aki ismerte Maulbertschet, példának tekintette, bizonyos vonásaiban (lendületességében, bravúros fényhatásaiban) néhol követni is tudta. Ám a részletek finomsága nem éri el Maulbertsch eredeti munkáit, akkor sem, ha az összehatás rá emlékeztet. Az újabb szakirodalomban felmerült, hogy a két soproni kép a Johann Wenzel Bergl (1718–1789) ismeretlen követőjének tulajdonítható, aki a morvaországi Dyje Megostorozott Krisztus-templomának *Keresztút-állomásait* festette (1760-as évek).⁶⁸ Az itt látható mozgalmas jelenetek, expresszív típusok világához a soproni képek valóban közel állnak.

Mégis, szeretném felvetni annak a lehetőségét, hogy a soproni Maulbertsch-másolatok mesterét Schram személyével azonosítsuk.⁶⁹ Elsősorban a *Szent Jakab prédikációja*-kép festői kvalitásaira szeretném ismét felhívni a figyelmet (1. kép). Milyen lendülettel festette meg a művész a jobb szélén álló két, beszélgető férfialakot! A bő ingujjakra, a megtörő drapériákra élesebb fénypászma vetül, akárcsak az oltárra terített lepelre – ilyet csak egy jó adottságokkal bíró művész festhet. Ezt a két figurát összevethetjük a *Szent András keresztrefeszítése*-jelenet jobb szélén lévő lovasalakokkal (19. kép). Az ecsetkezelés mindkét esetben magabiztos, a kolorit hasonló harmóniákból épül fel (okkeres, rózsaszínes, kékes tónusok), még a fiziognómiákban is van némi rokonság. Nem idegenek Schram munkáitól a soproni kivégzésjelenetek félmeztelen férfialakjai sem. Szolgaként találkoztunk velük a *Joachim áldozatán*, leboruló-hódoló tartásban a *Szent Jakab prédikációján*, s hóhérlégényekként a *Szent István megkövezésén*.

Mindezek a vonások arra utalnak, hogy Schram ismerte Maulbertsch művészetét, vázlateinak drámaisága, mozgalmassága inspirálóan hatott rá, de bizonyos részletekben megmaradt konvencionálisnak, nem érte el a zseni színvonalát. Találónan illik a jellemzés egy olyan mesterre, aki egész tevékenységét a „nagyok” árnyékában töltötte, kénytelen

⁶⁸ *Petr Arijčuk*: Johann Wenzel Bergl und die Kreuzwegbilder aus der Kirche in Dyje. In: Zora Wörgötter und Jiří Kroupa (Hg.): Die Kirche des gegeißelten Heilands in Dyje. Mährische Galerie, Brünn, 2005, 117–131, itt: 127.

⁶⁹ Mint láttuk, a mester Idősebb Szent Jakab apostol prédikációja című művét a szakirodalom korai Maulbertschnek tartotta. Schramtól sokáig elvitatták az egyéni kifejezőmód lehetőségét, vállalkozónak tartották, aki képeit másoktól szerezte be. Mint arra már Prokopp Gyula is figyelmeztetett, a források és a hiteles munkák összevetése nyomán ez a kép elavult, szükséges, hogy Schrammal kapcsolatos ismereteinket ártértékeljük.

volt beérni a szerényebb lehetőségekkel. Valamit azonban még ő is képes volt példaképeinek zsenialitásából megcsillantani, amiben nyilvánvalóan kezére játszott a táblakép kisebb formátuma is. Ezúttal nem kellett olyan lélegzetű kompozícióval megbirkóznia, mint a győri *Szent István mártíromsága*, a példakép lendületessége őt is vállalkozásra sarkallta, hogy saját határait feszegesse. Ehhez hasonló, kisebb munkákkal még a további kutatásnak is számolnia kell Schram esetében, hiszen valószínűtlen, hogy huszonöt év itt töltött idő alatt ne festett volna még legalább néhány képet.

A kópházi templom és berendezése

1749-ben, a maria trosti pálosokhoz címzett levelében – amelyben a soproni orsolyitazárda és templom befejezéséről írt – tett említést Schram egy munkájáról, amelyet Kohlenhofban, azaz Kópházán végzett.⁷⁰ A település új, Sarlós Boldogasszony tiszteletére épült kápolnáját ekkorra vették használatba (20. kép), 1747-ben egy végrendelet szerint még épülőfélben volt.⁷¹ Valószínű, hogy ehhez az épülethez készített tervrajzot Lucas de Schram, a homlokzat kialakítása ugyanis emlékeztet az általa korábban tervezett pozsonyi ferences temploméra. Mind a két homlokzatot magas talapzatról indított pilaszterek tagolják három tengelyesre. A díszes portállal és a karzati ablakkal (Pozsonyban szoborfülkével) hangsúlyossá tett középső axist a főpárkány magasságában háromszögletű oromzat zárja. Az attika fölött Kópházán a toronytest és az azt kétoldalról keretező volutamotívum, Pozsonyban pedig díszítetlen oromfal emelkedik.

A kópházi templom 1760-as években készített főoltárának megvalósulását gróf Széchenyi Antal támogatta; a négyoszlopos architektúra jellegzetessége, hogy mintegy háttér képez a szokatlanul nagyméretű szoboralakok számára; a volutás oromzati mezőben a *Vizitáció* jelenetét láthatjuk (21. kép). A kutatás eddig is sejtette, hogy nem helyi mester készítette a kópházi főoltárt, annak magas kvalitása miatt.⁷² Építményének kialakítása, arányrendszere a maria trosti mellékkápolnák kisebb oltáraiban találja meg a párhuzamát. Összetéveszhetetlenek a sűrűn és különféle formában előforduló voluta-motívumok, de még jellegzetesebb a párkányzatok és oromzatok vonalának meg-megtörő hullámzása. A legközelebb az egyik maria trosti mellékoltár sötétebb márványból alakított, hullámzó koronázópárkánya és a kópházi főoltár főpárkánya és zárómotívuma közötti hasonlóság.

⁷⁰ *Prokopp*, Lucas de Schram, 244; *Mauritsch*, Die Fresken, 90 Qu 15 (Diözesanarchiv): „an bey berichte daß mit meinem Frauen closter gebey und Kirchel völlig ferttig und auch Kohlenhoff mithin künftig in Neustatt zu wohnen gedenge.”

⁷¹ Az építkezésre vonatkozó adatokat ismerteti: *Bán*, Sopron újkori Egyháztörténete, 395–397. A község templomát tours-i Szent Mártonnak szentelték, emellett létezett egy kisebb, Mária tiszteletére emelt kegykápolna.

⁷² A szakirodalomban Kópházával kapcsolatban felmerült a Nagycenken és Fertődön is dolgozó Melchior Hefe (1716–1794) neve is. Ld. *Wilhelm Brenner*: Hefe Menyhért – egy közép-európai építész. In: Zsámbéky Mónika (szerk.) Melchior Hefe (1716–1794) építész emlékkiállítás. Szombathely, 1994, 13–20, itt: 16. A sonntagbergi főoltárral állítja párhuzamba a kópházi oltárt, de a párhuzam túl általános.

20. kép. Kópháza, templom

Az építészeti formák sajátos „dallama”, ellentétekből felépülő harmóniája Schram tervezői invencióját dicséri.⁷³

A maria trosti zarándokbazilika díszítésének ikonográfiája is visszatér Kópházán: itt is Mária-kegyszobor áll a kultusz középpontjában, így természetes, hogy az oltárépítmény szélső oszloppárja közt Joachimot és Szent Annát találjuk (a belső oszloppár között Szent Péter és Evangélista Szent János állnak). Ezt a csoportot egészíti ki az orommezőben a *Vizitáció*, azaz Mária látogatása Erzsébetnél. A kópházai oltár alakjainak mintázásmódját meghatározza a választott anyag: a stukkó.⁷⁴ Ezért is párhuzamba állítható például a pesti pálos (ma egyetemi) templom főoltárának *Mária születése*-jelenetével, amelynek mestere szintén ismeretlen, korábban a soproni Pietro Antonio Conti stukkátor fiának, a Pesten és az Alföldön (Kecskemét, Jászberény) működő Conti Lipót Antalnak tulajdonították –

⁷³ A maria trosti mellékoltárok nem mindegyikét tervezte Schram, csak a keresztházban álló két nagy oltárral és a főoltárral kapcsolatban bizonyítható, hogy az ő tervei nyomán készültek. Azonban az nagyon is valószínű, hogy közvetítette a grazi hatást Sopronba és Kópházára.

⁷⁴ Csatkai Endre az oltár leírásánál márványt és fát említ, de a szobrok anyaga szerintem stukkó. *Csatkai, Sopron és környéke*, 548.

21. kép. Főoltár-építmény. Kópháza, templom

ám ez a hipotézis azóta megdőlt.⁷⁵ A pesti pálosok oltárarchitektúrája ugyanakkor rokon Schram oltáraival, mint fentebb kifejtettem.

A kópházai főoltárral azonos a mestere a szószéknek (22. kép), amely a maga nemében szintén kiváló alkotás. Ajtaja felett az 1766. évszám olvasható. A hangvető párkányának és az ajtó szemöldökének összeérő volutái szorosan összekapcsolják a szószéket a főoltár építményével, így a tervező feltételezésem szerint ugyanaz, valószínűleg Lucas de Schram. A hangvetőn a Remény és a Szeretet erényeit puttók testesítik meg, a Hit ugyanakkor (az ellenreformáció kései manifesztumaként) lábával diadalmasan letaszítja

⁷⁵ Jernyei Kis János: Néhány adalék Conti Antal Lipót tevékenységének megítéléshez. In: *Ars Hungarica* 1997, 269–288.

22. kép. Szószék. Kópháza, templom

az eretnekséget jelképező meztelen férfialakot. Az Eretnekség hajában kígyók tekerőznek, előtte pedig a hamis tanításokat tartalmazó könyv hever, melynek lapjaiból (eléggye jól kivehetően) lángok csapnak fel. A szószékkosáron balra Mózes próféta, jobbra egy apostol (evangélista) alakja. A kosár mellvédjét dombormű díszíti: *A frigyláda átszállítása Jeruzsálembe.*⁷⁶ Az ikonográfia és az elrendezés rendkívül eredeti, a technikai kivitelezés pedig magas színvonalú. Kár, hogy a források cserbenhagynak bennünket a kópházai szobrok mesterének kilétét illetően, így ez a kérdés egyelőre megválaszolatlanul marad.

⁷⁶ A frigyládát vagy a szövetség ládáját Dávid király szállította Jeruzsálembe, a város így a választott nép vallási központjává vált: 2 Sám 6, ill. 1 Krón. 15–16.

Összegzés

Lucas de Schram műveinek áttekintése kihívás elé állítja a kutatót, mert egyszerre kell festészeti, építészeti és szobrászati munkákat vizsgálnia. Ez a pálya ugyanakkor egy jellegzetesen barokk tervezőé, aki otthonosan mozgott a művészetek különféle ágaiban.⁷⁷ Motívumkincse nem tekinthető sem különösebben eredetinek, sem újnak. Hasznosnak bizonyult ebből a szempontból összevetni őt Antonio Galli-Bibbienaival és a Franz Anton Maulbertsch-sel. A jelentősebb festővel összevetve megítélhető volt Schram teljesítménye, a gyakorlott architektúrfestővel szemben pedig megállta helyét oltárépitményeinek formakincse. Bár Schram építészként nem kapott olyan jelentős megbízásokat, mint később Hefele Menyhért – akinek többek között megadatott, hogy a győri székesegyház oltárait tervezze, később pedig püspöki központot építsen Szombathelyen⁷⁸ –, azért Schram keze nyoma is sok templom berendezésén, homlokzatképzésén felfedezhető. Schram életművének földrajzi kiterjedése is figyelemre méltó: Trierből indul, majd Grazon és Bécsen át a Nyugat-Dunántúlra, Sopronra, Pozsonyra, Győrrre, Esztergomra, s talán Pestre is kiterjed. Magyarországon Sopron válik a kisugárzás központjává, hiszen ez a város volt a művésznek és családjának otthona; Schram tevékenysége így plasztikusan szemlélteti a város művészeti kapcsolatait.⁷⁹ Nem kizárt, hogy az életműnek további darabjai is előkerülnek a későbbiekben, ugyanakkor fontos kérdés a jövő kutatása számára, hogy mennyiben hatott Lucas de Schram tevékenysége a helyi barokk festői kultúra fejlődésére, olyan mesterekre, mint például Stephan Dorffmaister?

⁷⁷ Szép kézírása, latintudása iskolázottságot, értelmiségi háttérrel feltételez. *Kohlbach*, *Die barocken Kirchen*, 200.

⁷⁸ Lásd a 69. jegyzetben hivatkozott szakirodalmat.

⁷⁹ A barokk-kori stájer művészeti kapcsolatok átfogó bemutatása *Aggházy Mária* nevéhez fűződik: *Steierische Beziehungen der ungarischen Barockkunst*. In: *Acta Historiae Artium* 13 (1967), 313–350.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

DOMINKOVITS PÉTER

Géza Pálffy: Die Krönungsfahnen in der Esterházy Schatzkammer auf Burg Forchtenstein. Die Geschichte der Krönungsfahnen der Länder der Stephanskronen vom Spätmittelalter bis Anfang des 20. Jahrhunderts. Eisenstadt, 2018. (Mitteilungen aus der Sammlung Privatstiftung Esterhazy, Band 10.) 226 p.

A BTK TTI tudományos tanácsadója, Pálffy Géza 2012 júliusától 2017 júliusáig kiemelt kutatási célfeladatot kapott, ez a magyar koronázási jelvények újabb kori történetjének feldolgozása, a Lendület Szent Korona kutatócsoport vezetőjeként. A fenti intenzív szakmai periódus, a Lendület csoport első fázisának eredményei metrikusan az alábbiakban írhatók le: 13 nyelven 21 saját kiadvány, több mint 300 közlemény és tanulmány látott napvilágot, valamint 200 előadás hangzott el Cambridge-től Kolozsvárig. A projektet nagyszerű kiállítások kísérték. A kutatás eredményeit legszélesebb körben a FilmEver Stúdió gondozásában elkészült 65 perces ismeretterjesztő film tárta a nagyközönség elé. A sikerektől kísért, igen intenzív munkával végzett nemzetközi szintű projektet az elért eredményekre tekintettel 2016. július 1-ével Lovász László, az MTA elnöke meghosszabbította és az interdiszciplináris kutatócsoportot határozatlan időre véglegesítette. A most bemutatásra kerülő reprezentatív kiadvány már e folytatás jegyében látott napvilágot.

Más aspektusból nézve, a Szerző konkrét témaválasztása: az ismertetésre kerülő kötet, egy hazánkban kevesek által művelt történelmi segédtudomány, a vexillologia, avagy a zászlók történetjével, szimbolikájával foglalkozó segédtudomány egyik legújabb eredménye. A reprezentatív megjelenésű kiadvány alcíme (A Szent Korona országainak koronázási zászlói a késő középkortól a 20. század kezdetéig) szervesen kiegészíti a főcímet. A *Soproni Szemle* olvasói számára nem kell bemutatni a hg. Esterházy család szerepét, jelentőségét egykori megyénk, tágabb térségünk történetében. Elég, ha arra utalunk, hogy a megyében birtokot szerző Esterházy Miklóst követően fia, Esterházy Pál a 17. század második felére Sopron vármegye legnagyobb birtokosa lett, egyben országos tisztségei mellett, melyek között a legfőbb rendi méltóságot, a nádori hivatalát is betölthette, a törvényhatóság főispáni hivatalát is az előző hivattal jelentős részben egyidőben ő viselte. Személyében tehát egyesült az ország legmagasabb rendi méltósága a legmagasabb vármegyei hivattal. A család történetében ő az a személy, aki a magyar méltóságrendben

akkor meg nem honosodott birodalmi hercegi címet kapta. Hatalmát és hatalmi reprezentációját tökéletesen szimbolizálja az a momentum, hogy már az ország első számú rendi méltóságaként (nádorként) családi címerét a 16. századi vármegyecímerrel egyesítette.

Az Esterházy család kora újkori történetének kutatása már az 1990-es évtizedben nagyon szoros szakmai kapcsolatot alakított ki osztrák és magyar történészek, művészettörténészek között. Ennek a határokon átnyúló kezdeményezésnek a jelzett évtizedben két nagyszabású kiállítás és az azokhoz osztrák és magyar szakemberek által elkészített, nemzetközi mércével mérve is nívós katalógusok állítanak emléket. (*Bollwerk Forchtenstein*, Eisenstadt, 1993 és *Die Fürsten Esterházy. Diplomaten, Magnaten & Mäzene*. Eisenstadt, 1995.) Miképpen e rövid szemlézésből is jól látható, a burgenlandi történetírás 1993-tól fokozottan fókuszált az Esterházy családhoz fűződő kutatásokra. A főrendi család történelmi múltja és szerepe iránti folyamatos érdeklődést kitűnően illusztrálja, hogy 2005-ben egy önálló birtoklástörténeti munka látott napvilágot a mágnás család Nyugat-Magyarországon 13 uradalmat felölelő birtokkomplexumának kialakulásáról, az egyes uradalmak területi változásairól. A sűrű adatolást mintaszerű térképmelléklet kíséri.¹

A most ismertetésre kerülő, gazdagon illusztrált kötetben (73 db színes tábla) Pálffy Géza először a késő középkori Magyar Királyságot jellemzi. Ezt az összetett államalakulatot egy területileg a mai Németországnak megfelelő európai középhatalomként mutatja be, amelynek trónjáért a különböző európai uralkodócsaládok vetélkedtek (Anjouk, Luxemburgok, Habsburgok, Jagellók). Térségi szerepét, súlyát csak hangsúlyozta, hogy ez az állam a kora középkortól a modern korig perszónálunióban állt az évszázadok során változó államneveket viselő horvát állammal, miképpen ezen összetett állam uralkodói a közép-európai térség más államaival is perszónálunióban állhattak, illetve uralkodói címére igényt tarthattak (pl. Csehország, Lengyelország).

Bár már a késő középkori uralkodók időszakából ismertek az uralkodói reprezentációt kifejező ún. *Wappenturmok* és *Wappenwandok*, az országcímereket ábrázoló zászlók a 15. század végén jelentek meg (pl. Hunyadi Mátyás székesfehérvári, a Habsburg uralkodók bécsi és prágai gyászszerzetartásain). A legkorábbi magyar koronázási zászló 1490. szeptember közepéről, II. Jagelló Ulászló székesfehérvári koronázásáról ismert. Ekkor még csak egy zászlót, a Magyar Királyság ország zászlaját vitték. Ugyanakkor a reprezentációs szokás gyors terjedését és kibontakozását kitűnően érzékelteti az, hogy Ulászló fia, a mohácsi síkon elhunyt II. Lajos (1516–1526) 1508. évi koronázásán már hét zászlót vittek. I. Ferdinánd 1527. november 3-i székesfehérvári koronázásán öt magyar főnemes öt ország zászlaját vitte (Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország, Ausztria). A magyar királyi titulátúra tíz királysága elsőként I. Rudolf 1572. szeptember 25-én, Székesfehérvár oszmánok általi elfoglalását követően az ország új fővárosában, Pozsonyban

¹ *Felix Tobler: Die Fürst Esterházyischen Herrschaften des burgenländisch-westungarischen Raumes und ihre Zugehörungen vom 17. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts*. Eisenstadt, 2005. Tobler kutatási területének súlypontja az Esterházy család, ld. pl.: *Uő: Finanzverwaltung und Finanzen des hochfürstlich Esterházyischen Majorates (1762–1813)* In: *Burgenländische Heimatblätter* 70. (2008) 2., 88–117.

megtartott koronázásán jelent meg. Az uralkodói reprezentáció fejlődésében olyan humanista műveltségű, udvarhű főpapok játszottak jelentős szerepet, mint Oláh Miklós és Verancsics Antal esztergomi érsekek.

Mint hogy a királykoronázás a Magyar Királyság legfontosabb reprezentációs eseménye volt, a zászlót hordozó magyar rendek képviselői ezt a szerepet saját hatalmuk szimbolizálására, egyéni és családi karrierjük építésére, kibontakoztatására is felhasználták. Bár a koronázási zászlót vivők névsora nem nyújt hű tükörképet a magyar arisztokráciáról, az egykorú főnemesi elittről mégis sokat elárul az, hogy 1563 és 1712 közötti kilenc királykoronázáson a 87 zászlóvivő közül kilenc az Esterházy, hét a Forgách, öt a Nádasdy, négy-négy az Erdődy és Pálffy főnemesi családok tagjai sorából került ki. Így joggal kijelenthető: a zászlóvitel a legbefolyásosabb arisztokrata családok fiai pályakezdésének fontos állomása lehetett. Esterházy Miklós nem csak maga vitte a koronázási zászlót, de tökéletesen felismerte e reprezentáció jelentőségét, mind az egyéni, mind a családi rang és presztízs emelésében. 1625-ben III. Ferdinánd soproni koronázásán nádorként már két testvérét juttatta be a zászlóvivők közé. Míg Dániel Szerbia, Pál Kumánia (Kunország) zászlaját vitte. E területen hasonlóképpen jól képviselte familiája érdekeit utóbb Esterházy Pál nádor is.

Az Esterházy kincstár őrzi a legrégebb, 1618. évi magyar koronázási zászlót, amelyet a későbbi nádor, Esterházy Miklós 1618. július 1-én II. Ferdinánd pozsonyi koronázásán vitt. Ezen ünnepi aktust követően az ifjú Esterházyt elsőként ütötték aransarkantyús lovaggá, másnap pedig magyar királyi udvarmesterként országos főméltóság lett. Így a zászlóvitel napja és cselekménye a család történetében szimbolikusan az arisztokráciába emelkedéssel fonódott össze. E reprezentációs esemény tudatos felhasználását mutatja Esterházy Pál esete, ugyanis ő III. Károly 1712. májusi pozsonyi koronázására a kiterjedt család különböző ágaiból három fiút juttatott a zászlóvivők sorába. Az Esterházy kincstár közép-európai jelentőségét emeli ki az a tény is, hogy a koronázási zászlók sorában található még Horvátország legelső koronázási zászlaja, amelyet 1647. június 16-án IV. Ferdinánd koronázásán Esterházy László vihetett. Sőt 1655 kora nyarán I. Lipót pozsonyi koronázásáról Szerbia zászlaja is a családi gyűjtemény kincse lett: de e zászló Fraknóba kerülése már az ifjú Esterházy Pál érdeme volt. Azon emlékállító tevékenységéhez fűződik, amelynek során apja gyűjteményét egyfajta *Kunst- und Wunderkammerré* fejlesztette tovább, azaz része lett a családi emlékezet és kultusz kiépítésének.

A reprezentatív kötetet végigolvasva teljesen egyetérthetünk a *Florian T. Bayer* gyűjteményvezető előszavában megfogalmazott gondolattal: az Esterházy gyűjtemények közép-európai jelentőséggel rendelkeznek a múlt, a jelen és a jövő kutatói számára. Örömteli, hogy ennek értékét egy magyar kutató hatnyelvű könyve – hiszen a német főszöveg mellett részletes angol, magyar, horvát, szerb és szlovák összefoglalót is olvashatunk – erősíthette és gazdagíthatta számos közép-európai ország historiográfiája számára.

Bubryák Orsolya művészettörténész, tudományos főmunkatárs, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Művészettörténeti Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
bubryak.orsolya@btk.mta.hu

Dominkovits Péter történész, levéltár-igazgató, MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 9400 Sopron, Fő tér 1, peterdominkovits@gmail.com

Fajt Anita irodalomtörténész, NKFIH posztdoktori ösztöndíjas, Szegedi Tudományegyetem, 6722 Szeged, Egyetem utca 2, fajtanita@gmail.com

Serfőző Szabolcs művészettörténész, szakmuzeológus, Magyar Nemzeti Múzeum - Történelmi Képcsarnok, 1088 Budapest, Múzeum körút 14-16,
serfozo.szabolcs@mnm.hu

Ugry Bálint művészettörténész, történész, tudományos munkatárs, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4, ugry.balint@btk.mta.hu

Veress Ferenc művészettörténész, posztdoktor kutató. Szegedi Egyetem, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 6722 Szeged, Egyetem utca 2
veressf.soprmuz@gmail.com

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau 2020/3

BÁLINT UGRY: Grußworte an Géza Galavics	275
---	-----

GLAUBE, TREUE UND KUNST IM 16.–18. JAHRHUNDERT

ORSOLYA BUBRYÁK: Gerechtigkeit und Zeit – Reichsallegorien bei Hans von Aachen	277
SZABOLCS SERFŐZŐ: „Unter dem Schutz der Flügel des Doppeladlers.“ Repräsentation der Habsburg-Herrscher im Sopron der Frühneuzeit	294
ANITA FAJT: Heim im Glauben. Literaturgeschichtliche Angaben zum Leben der österreichischen Adelsfamilien in Sopron zur Mitte des 17. Jahrhunderts	345
FERENC VERESS: Lebenslauf eines Architekten und Malers aus der Barockzeit: Lucas de Schram	369

BÜCHERSCHAU

PÉTER DOMINKOVITS: Géza Pálffy: Die Krönungsfahnen in der Esterházy Schatzkammer auf Burg Forchtenstein. Die Geschichte der Krönungsfahnen der Länder der Stephanskronen vom Spätmittelalter bis Anfang des 20. Jahrhunderts. Eisenstadt, 2018.	400
--	-----